

VARDARBĪBA UN VESELĪBA

Ziņojums par situāciju Latvijā 2007

Autori un

pētījuma veicēji: Aivita Putniņa, Ph. D., pētījuma vadītāja, autore un redaktore
Linda Ziverte, M. Soc., pētījuma veicēja un autore
Nadežda Rimļina, M. Soc., pētījuma koordinatore
Kristīne Dupate, Dr. Iur., tiesisko aktu analīzes veicēja un autore
Olga Terehova, M. Soc., mediju pētījuma veicēja un autore
Māris Brants, M. Soc, pētījuma veicējs, lauka pētījuma ziņojuma autors,
Karīna Vasiļevska, M. Sc., pētījuma veicēja, lauka pētījuma ziņojuma autore,
Ilze Mileiko, pētījuma veicēja, lauka pētījuma ziņojuma autore

Darba grupu ziņojuma sagatavošanai veidoja Veselības ministrijas, Sabiedrības veselības aģentūras, Labklājības ministrijas, Tieslietu ministrijas, Valsts probācijas dienesta, Valsts policijas, Bērnu un ģimenes lietu ministrijas, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas, Izglītības un zinātnes ministrijas, Valsts jaunatnes iniciatīvu centra, Rīgas domes, Rīgas pašvaldības policijas, Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes, Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūras, Latvijas Pašvaldību savienības, Resursu centra "Marta", Centra "Dardedze", Krīžu un konsultāciju centra "Skalbes" un Rīgas Bērnu tiesību aizsardzības centra pārstāvji.

Pētījuma veicēji pateicas darba grupai un visiem pētījuma dalībniekiem par atsaucību un dalīšanos savā pieredzē, kā arī LR Veselības ministrijas Sabiedrības veselības aģentūrai par sadarbību pētījuma koordinēšanā.

Publikācijas korektors: Jānis Barons

Publikācijas vizuālajā noformējumā izmantoti Jāņa Runguļa (vāks), Māra Branta foto

Publikācijas teksta datorsalikums: Iveta Paegle

Pētījums tapis LR Veselības ministrijas un Pasaules Veselības organizācijas Eiropas Reģionālā biroja sadarbības līguma ietvaros.

Projekta finansētājs: Pasaules Veselības organizācijas Eiropas Reģionālais birojs
LR Veselības ministrija, Sabiedrības veselības aģentūra

Šo materiālu drīkst izmantot gan pilnībā, gan daļēji bez īpašas Pasaules Veselības organizācijas atļaujas, norādot izmantoto avotu.

Pārskats ir pieejams internetā: www.sva.gov.lv

Lauka pētījuma ziņojumi, anketa un fokusa grupu vadlīnijas papildus šī ziņojuma tekstam ir pieejami internetā: www.sva.gov.lv

Rīga, 2007

Vardarbība ir viens no galvenajiem draudiem sabiedrības veselībai. Katru gadu vardarbīgas rīcības dēļ dzīvību zaudē 73 000 cilvēku. Vardarbība ir arī trešais galvenais nāves cēlonis tādu jaunu cilvēku starpā vecumā no 15 līdz 29 gadiem, kas dzīvo Eiropas valstīs ar zemiem un vidējiem ienākumiem. Vardarbības dēļ ievērojami pieaug arī nepieciešamība pēc medicīniskas palīdzības slimnīcās. Reģionā vardarbība pret sievietēm un vardarbība ģimenē ir endēmiska: 5—45% Eiropas sieviešu ir ziņojušas, ka vismaz reizi ir cietušas no partneru vardarbīgas rīcības. Vardarbībai ģimenē ir tendence skart arī bērnus gan kā tiešus vardarbības upurus, gan kā bezspēcīgus lieciniekus.

Papildus šiem skaitļiem ir arī liels daudzums ciešanu, kas saistītas ar vardarbības aktiem upuru tuvākajā lokā, viņu ģimenēs un tuvās attiecībās. Vardarbība tomēr ir lielā mērā prognozējama un novēršama, ja mums ir zināšanas par to pamatcēloņiem un efektīviem novēršanas mehānismiem, un visaptveroša starpnozaru darba programma.

55. Pasaules Veselības organizācijas (PVO) Eiropas Reģionālā biroja komitejas 9. rezolūcija par ievainojumu un vardarbības novēršanu Eiropas reģionā mudina visas PVO dalībvalstis pastiprināti pievērst uzmanību cīņai pret vardarbību. Valstīm būtu jāuzlabo datu vākšana, jāpiešķir augstāka prioritāte primārās profilakses un traumu pētniecībai, valsts kapacitātes paaugstināšanai, labās prakses apmaiņai un ieinteresēto pušu un starpnozaru partnerību attīstībai.

Latvija ir viena no valstīm, kura ir nepārprotami pieņēmusi šo izaicinājumu. 2005. gada martā ANO aģentūras Latvijā sāka gadu ilgu kampaņu pret vardarbību, lai veicinātu vardarbības cēloņu un seku apzināšanos sabiedrībā. Papildus mērķis bija dialoga uzsākšana ar valdības institūcijām, pašvaldībām un nevalstiskajām organizācijām, lai vienotos par efektīvas vardarbības novēršanas programmas izstrādi. Tika organizēti semināri un aktīvi iesaistīti mediji. Valsts mēroga problēmas tika diskutētas dažādos forumos no reģionālās perspektīvas ar mērķi rast vietējai situācijai atbilstošus risinājumus.

Divgades sadarbības līgumā 2006—2007 starp Latviju un PVO vardarbības novēršana ir minēta starp prioritārajām jomām. Īpaša vērība tika pievērsta vardarbībai ģimenē. 2007. gada jūnijā Rīgā notika darba seminārs, kurā piedalījās pārstāvji no septiņām ministrijām, centrālajām nevalstiskajām organizācijām, vietējām un reģionālajām pašvaldībām.

Šajā apspriedē tika panākta vienošanās veikt pētījumu par vardarbību Latvijā no epidemioloģiskā skatu punkta, kā arī izvērtēt pakalpojumus, kas tiek sniegti upuriem un viņu ģimenēm. Pētījums šobrīd ir pabeigts un kalpos par lielisku sākuma punktu nacionālajam ziņojumam par vardarbību un veselību Latvijā.

*Dr. Freja Kärki,
Pasaules Veselības veselības organizācijas Eiropas reģionālā biroja
amatpersona vardarbības novēršanas jautājumos*

*Dr. Aiga Rūrāne,
Pasaules Veselības organizācijas pārstāvniecības Latvijā vadītāja*

Vardarbība ir viena no problēmām, kas gan psiholoģiski, gan fiziski ietekmē sabiedrības veselību. Vardarbība ir aktualitāte gan Latvijas, gan Eiropas, gan visas pasaules mērogā. 1996. gadā 45. Pasaules Veselības asambleja pieņēma deklarāciju, kurā vardarbību noteica par vienu no prioritātēm.

Vardarbības dēļ cilvēki gūst traumas, kas nereti prasa ilgu ārstēšanu un rada darba nespēju vai pat invaliditāti. Vardarbīgu ģimenes strīdu dēļ katru gadu tiek zaudētas dzīvības. Statistika liecina, ka no vardarbības visbiežāk cieš jaunieši un cilvēki darbaspējīgā vecumā. 2006. gadā vairāk nekā 500 jauniešu vecumā no 20 līdz 24 gadiem guvuši traumas vardarbības dēļ.

Latvijas iedzīvotāju aptaujas uzrāda vardarbības gadījumu skaita palielināšanās tendenci. Tas liecina ne tikai par biežāku vardarbības gadījumu skaitu, bet arī par attieksmes maiņu un vardarbības atpazīstamības palielināšanos.

Ļoti svarīga ir tieši Veselības ministrijas loma vardarbības gadījumu atklāšanā. Veselības nozares īpašo lomu pastiprina vairāki faktori. Pirmkārt, tā ir šīs nozares pieejamība visu diennakti. Otrkārt, tās ir ģimenes ārstu prakses, kuru izveidošanas pamatā ir ģimenes aprūpes koncepcija visa mūža garumā, nodrošinot profilaktiskos, ārstniecības un rehabilitācijas pakalpojumus.

Pateicoties ilgstošai pacienta un ārsta sadarbībai, ārstam ir iespēja pamanīt un izvērtēt izmaiņas pacienta fiziskās un psihiskās veselības stāvoklī. Laba sadarbība starp pacientu un ārstu nodrošina savstarpēju uzticēšanos, kas ļauj atklāt vardarbības gadījumus ģimenē. Pacienti labprātāk vēršas pie primārā veselības aprūpes speciālista, vardarbību ģimenē skatot kā ģimenes veselības, nevis sociālu problēmu, tādējādi saglabājot lielāku konfidencialitāti un izvairoties no stigmatizācijas.

Ārstniecības personas ikdienā saskaras ar vardarbības sekām, sniedzot palīdzību vardarbības upuriem, un nereti šī palīdzība prasa ne mazums resursu – gan cilvēku, gan finanšu, tādējādi mazinot iespēju palīdzēt citiem pacientiem, kam arī nepieciešama ārstēšana.

Veselības ministrija atbilstoši savai kompetencei un resursiem var problēmu identificēt, tomēr tās novēršana nav tikai Veselības ministrijas spēkos. Lai izskaustu vardarbību un samazinātu vardarbībā cietušo skaitu, jāsadarbojās visām valsts un pašvaldību institūcijām, iesaistot arī nevalstisko sektoru, kā arī nepieciešama sadarbība ar Pasaules Veselības organizāciju un Eiropas Savienības institūcijām.

Protams, jau šobrīd tiek darīts daudz – notiek gan pētījumi, gan sabiedrību izglītojoši pasākumi. Galvenais, kā šobrīd trūkst, ir vienotas un koordinētas institūciju sadarbības. Problēma ir jārisina nekavējoties, tādēļ jau tūlīt visiem partneriem, kas strādā vardarbības jomā, ir jāatrod viena valoda un jāvienojas kopīgā darbā, virzoties uz vienu rezultātu – sabiedrību bez vardarbības.

Vinets Veldre, Latvijas Republikas Veselības ministrs

SATURS

Kopsavilkums	7
Ievads	9
1. nodaļa. Definējot un pētot vardarbību	16
1.1. Pasaules veselības organizācijas pieeja vardarbības klasifikācijai	16
1.2. Ekoloģiskais modelis vardarbības sakņu pētīšanā	18
1.3. Latvijas ziņojumam veiktā pētījuma metodoloģija	18
1.4. Secinājumi	19
2. nodaļa. Izprotot vardarbību ģimenē	20
2.1. Vardarbības cēloņi	20
2.2. Ar dzimti saistītu faktoru ietekme uz vardarbību	25
2.3. Mediju attieksme pret vardarbību	28
2.4. Jaunās iezīmes vardarbības sejā	30
2.5. Vardarbības ģimenē veidi kopienā	31
2.6. Vardarbības izpratne atkarībā no personas pret kuru tā veikta	34
2.7. Varmākas un upura attiecības	39
2.8. Secinājumi un ieteikumi	40
3. nodaļa. Vardarbības novēršanas rīcībpolitika: tradīcijas un pozitīvie risinājumi	42
3.1. Tiesiskais vardarbības un ģimenes definējums	42
3.2. Vardarbības ģimenē novēršana politikā	44
3.2.1. Valsts	44
3.2.2. Pašvaldības	46
3.2.3. Nevalstiskās organizācijas un kopiena	46
3.3. Vardarbības novēršanas soļi	47
3.3.1. Vardarbības ģimenē atpazīšana	47
3.3.2. Vardarbības ģimenē profilakse	49
3.3.3. Vardarbības ģimenē rehabilitācija	50
3.3.4. Cilvēkresursu faktors vardarbības novēršanas darbā	53
3.4. Uzticēšanās – viens no svarīgākajiem sadarbības priekšnosacījumiem	57
3.5. Savlaicīga atbalsta, pozitīva piemēra, autoritātes un “grūdienu” nozīme vardarbības ģimenē novēršanas uzsākšanā	59
3.6. Atsevišķi vērā ņemami (ne)efektīvas pārvaldības principi	59
3.7. Secinājumi un ieteikumi	61
4. nodaļa. Veselības aprūpes nozares loma	64
4.1. Atpazīšana un uzskaitē	64
4.2. Cilvēkresursi: plānošana un funkciju dalīšana	66
4.3. Secinājumi un ieteikumi	67
Secinājumi un ieteikumi	68
Informācijas logi	
I.1. informācijas logs. Latvijai saistošie starptautiskie tiesību akti un ieteikumi	11
1.1. informācijas logs. PVO skatījums uz vardarbības veidiem	17
1.2. informācijas logs. Ekoloģiskā pieeja vardarbības pētīšanā	18
2.1. informācijas logs. Uzskati par bērna pēšanu	38
3.1. informācijas logs. Ģimenes jēdziens valsts līmeņa normatīvajos aktos	42
3.2. informācijas logs. Ar vardarbības novēršanu saistītie Latvijas politikas dokumenti un plānotie pasākumi	45
3.3. informācijas logs. Resursu centra sievietēm “Marta” projekts palīdzībai vardarbībā cietušām sievietēm	47
3.4. informācijas logs. Konference pret vardarbību Saldus rajonā	49
3.5. informācijas logs. Raiskuma pagasta piemērs	56
Attēli	
2.1. attēls. Vardarbības ģimenē cēloņi un pastiprinošie faktori ekoloģiskā modeļa skatījumā	21
2.2. attēls. Pašnāvību skaits Latvijā absolūtos skaitļos pēc dzimuma	35
2.3. attēls. Pēc krimināllikuma 130. panta uzsākto lietu iznākums	36
2.4. attēls. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 172.2. panta piemērošana	37
4.1. attēls. Varmāku dalījums pēc dzimuma un vecuma grupas	64
4.2. attēls. Upuru dalījums pēc dzimuma un vecuma grupas	65
N1. attēls. Vardarbības ģimenē risināšana no klienta viedokļa	70

Kopsavilkums

Latvijas ziņojums par vardarbību un veselību tapis, atbildot uz Pasaules Veselības organizācijas (PVO) pasaules ziņojumu par vardarbību un veselību (*World Report on Violence and Health* 2002), kurā izteikts aicinājums aktīvākai veselības aprūpes sektora iesaistei vardarbības apkarošanā. PVO ar starptautiskiem pētījumiem ir pierādījusi veselības aprūpes nozares nozīmīgo lomu ne tikai darbā ar vardarbības sekām, bet arī vardarbības atpazīšanā un novēršanā. Veselības aprūpes sistēma bieži ir pirmā, kas identificē vardarbību un uzņemas tiešās vardarbības akta izmaksas, ārstējot un rehabilitējot upuri un varmāku. Veselības sektors sniedz pakalpojumus vardarbībā iesaistītajām personām mūža garumā, piemēram, ārstējot reproduktīvās veselības traucējumus, seksuāli transmisīvās slimības, tostarp HIV/AIDS, depresiju, atkarības problēmas un citas.

Šis ziņojums vērsts uz vienu no mazāk apzinātajām vardarbības vidēm Latvijā – vardarbību ģimenē – un tās novēršanu. Ziņojuma saikne ar veselību ir divkārša. Pirmkārt, ziņojums rāda, ka veselība nav tikai slimības trūkums, bet gan katra indivīda garīga un fiziska labklājība, ko tiešā veidā ietekmē saskarsme ar citiem cilvēkiem. PVO ar izpēti pamatotais skatījums uz vardarbību ir šī ziņojuma pamats un ļauj identificēt gan atpazītās, gan par normālu rīcību uzskatītās vardarbības izpausmes sabiedrībā. Tādējādi PVO definīcija kalpo par paraugu, kurš salīdzināts ar Latvijā lietoto vardarbības izpratnes modeli. Lai iedzīvinātu PVO rekomendācijas, Latvijā vispirms jāmaina izpratne par vardarbību un tās saikni ar veselību.

Otrkārt, vērtēta veselības nozares loma vardarbības ģimenē novēršanā. Pētījums rāda, ka, lai arī veselības aprūpes nozarei Latvijā ir nenovērtējams potenciāls vardarbības atpazīšanā, uzskaitē un rehabilitācijā, šis potenciāls netiek pilnvērtīgi izmantots. Īpaši vāja veselības aprūpes nozare ir vardarbības profilaksē. Šis ir pirmais pilnīgais ziņojums par vardarbības novēršanas politiku, kurā saistībā ar visām iesaistītajām nozarēm vērtēta veselības aprūpes nozares loma. Tā veidošanai izmantots PVO ieteiktais ekoloģiskais modelis, kas ļauj vardarbību skatīt kompleksi: indivīda, ģimenes un citu tuvāko attiecību, kopienas un sabiedrības līmenī. Izvērtējot attieksmi pret vardarbību un novēršanas rīcības politiku visos četros līmeņos, pētījums sniedz ieteikumus novēršanas mehānismiem.

Veselības aprūpes nozares un jo īpaši primārās aprūpes līmeņa speciālistu iesaistīšana vardarbības ģimenē novēršanā visos tās posmos ir viens no panākumu stūrakmeņiem. Ticamas informācijas un datu ieguve un analīze veselības aprūpes nozarē un darbības koordinācija ar citām vardarbības atpazīšanā iesaistītajām institūcijām ļaus veidot pēc iespējas precīzu ainu par vardarbības apmēriem. Šim ziņojumam tālāk jāved pie novēršanas pasākumu izstrādes un to ieviešanas veselības aprūpes nozarē.

Ziņojuma veidošanā tika iesaistīta darba grupa, kuru veido valsts, pašvaldību un nevalstiskā sektora pārstāvji un pētnieki. Vardarbība ģimenē ir sarežģīta izpētes tēma datu trūkuma dēļ. Ziņojumā apkopoti pieejamie dati par vardarbību ģimenē, sniegta vardarbības izpratnes analīze starptautiskajā un valsts tiesiskajā regulējumā, medijos un politikas iniciatīvās. Sadaļas par vardarbības izpratni un novēršanas praksēm kopienās balstītas uz fokusa grupu diskusijām un intervijām ar speciālistiem dažādos Latvijas novados. Papildus tika veikts lauka darbs trijos Latvijas pagastos, pētot izpratni par vardarbību un tās saknēm kopienas ikdienas dzīves pieredzes līmenī. Darba grupa, balstoties uz savu pieredzi un pētījuma datiem, kopīgi izstrādāja noslēguma daļu un gala rekomendācijas.

Efektīvas vardarbības novēršanas politikas pamats ir visu trīs posmu – atpazīšanas, profilakses un rehabilitācijas – sasaiste. Politikas veidošana jābalsta pētniecībā, identificējot mērķa grupas un atbilstoši to vajadzībām veidojot atbalsta programmas, izstrādājot rehabilitācijas pakalpojumus. Tikpat būtiska ir efektivitātes un kvalitātes izvērtēšanas iekļaušana visos politikas posmos, koriģējot un plānojot pasākumus atbilstoši ikdienas vajadzībām.

Vardarbība ģimenē nav cilvēka privātās dzīves sastāvdaļa, un kopienai un sabiedrībai kopumā jāsniedz ieguldījums jautājuma aktualizēšanā visos politikas līmeņos. Jāveido tāda tiesiska un politiska vide, kas gan institūciju speciālistiem, gan kopienai palīdzētu atpazīt vardarbību ģimenē un ļautu pret to vērsties iespējami efektīvi.

Ziņojums rāda, ka sadarbības politikas veidošana starp institūcijām, speciālistu sagatavošanas un mācību plānošana un atbalstošas darba vides veidošana, kā arī visiem Latvijas iedzīvotājiem pieejamas un kvalitatīvas ārstniecības un rehabilitācijas programmu izstrāde dažādu mērķgrupu upuriem un varmākām ir galvenie Latvijas izaicinājumi situācijas uzlabošanai. Īpaša politikas mērķgrupa ir jaunatne, kuras attieksmes maiņai pret vardarbību un izglītošanai cieņpilnu attiecību veidošanā ir izšķirīga nozīme vardarbības novēršanā nākotnē.

Ievads

Veselība un vardarbība nacionālā ziņojuma uzstādījumā

2007. gadā Latvijas Republikas Veselības ministrija sadarbībā ar Pasaules Veselības organizāciju (PVO) izveidoja darba grupu Latvijas ziņojuma sagatavošanai, raugoties uz vardarbību no veselības perspektīvas. Latvijas ziņojuma izstrādes pamatā ir PVO skatījums uz vardarbību. PVO vardarbību aplūko ciešā saistībā ar veselību, un šo skatījumu tā pirmoreiz pamatoja jau 2002. gadā, sagatavojot pasaules ziņojumu par vardarbību un veselību.¹

Latvijas ziņojums ir vērsts uz vardarbības novēršanas politikas analīzi valsts un vietējā līmenī. Īpaša uzmanība veltīta vardarbības izpratnes, definēšanas un rīcības mehānismu izpētei. Ziņojuma priekšplānā ir izvirzīti divi uzdevumi. Pirmkārt, attīstot PVO uzstādījumu, tas akcentē un izpēta veselības nozares lomu visos trijos vardarbības novēršanas posmos – prevencijā, atklāšanā un rehabilitācijā. Otrkārt, tas fokusē vardarbības izpēti tieši uz vardarbību ģimenē. Ģimenes kā privātās telpas neaizskaramības dēļ vardarbība ģimenē ir visslēptākais un grūtāk konstatējama vardarbības veids. Šobrīd Latvijā nav nedz mehānismu, nedz precīzu ģimenes attiecību definīciju, kas ļautu vardarbību ģimenē atpazīt un novērst, tāpēc ģimene ir viena no problemātiskākajām vardarbības vidēm. Kā 2005. gadā norādīja PVO Eiropas reģionālā biroja padomniece Inge Baumgartene, tieši informācijas un datu trūkuma dēļ vardarbība ģimenē – vardarbība intīmo parteru vidū, seksuālā vardarbība, bērnu nepieskatīšana un veco ļaužu izmantošana – nākamajos gados kļūs par būtisku PVO izaicinājumu Eiropas reģionā.²

Ziņojuma skatījuma centrā ir ar vardarbību strādājošo cilvēku, profesionāļu, pieredze un prakse, saskaroties ar vardarbību. Normatīvos aktos un politikas dokumentos iestrādātie principi salīdzināti ar dažādu profesiju cilvēku – mediķu, sociālo dienestu, probācijas dienestu, veselības veicināšanas koordinatoru, pedagogu, psihologu un policistu – pieredzi, kā arī kopienas rīcību, saskaroties ar vardarbību

ģimenē. Vardarbība veselības perspektīvā kalpoja par pētījuma fokusu, ļaujot plašākā ainā apvienot dažādo jomu skatījumu uz vardarbību un tās veidiem. Kaut arī PVO skatījums uz vardarbības un veselības ciešo saikni ir pārliecinoši pamatots, tomēr Latvijā tas nav populārs un reāli nefunkcionē. Tādēļ ziņojuma uzstādījums – analizēt vardarbības situāciju un meklēt risinājumus tās pilnveidošanai, skatot to kā vienu no veselības nozares atbildības un kompetences jomām, – ir vērtējams kā izaicinājums. Papildus jau iepriekš minētajiem argumentiem, kas liecina par tiešo un netiešo veselības nozares līdzdalības nepieciešamību vardarbības novēršanā, Latvijai svarīgi vēl šādi nacionālā ziņojuma tematikas izvēles apsvērumi.

- (1) Veicināt t. s. problēmpieejas skatījumu politikas praksē. Vardarbība, līdzīgi kā ģimenes, dzimumu līdztiesības, sociālās atstumtības politika, ir starpdisciplināra joma. Latvijas politikas prakse rāda, ka starpdisciplināro jautājumu parādīšanās politikas darba kārtībā ir nesena un to pavada pretestība gan attiecībā uz izpratni, gan praktisko darbību. Tas, uz ko aicina starpdisciplināra pieeja, ir saskatīt kop-sakarības, pēctecību, uzņemties atbildību, pēc iespējas racionālāk izmantot pieejamos resursus, attīstīt prevenciju un veidot sadarbību, kas arī ir vieni no efektīvas politikas priekšnosacījumiem.
- (2) Jau vairākus gadus veselības aprūpes nozares ir atvērta diskusiju un pārmaiņu procesam, kur viens no būtiskiem uzsvāriem ir aicinājums skatīt veselību plašāk – ne tikai kā slimību trūkumu. Tas skar pārmaiņas gan veselības aprūpes filozofijā, gan ārsta lomā attiecībās ar pacientu. Nacionālā ziņojuma pamatā veiktais pētījums atklāj virkni piemēru, kā Latvijas situācijā veselības aprūpes nozares līdzdalība vardarbības novēršanā var uzlabot iedzīvotāju veselības stāvokli un racionālāk izmantot jau tā ierobežotos resursus.
- (3) Latvijas iedzīvotāju aptaujas³ uzrāda tendenci palielināties vardarbības gadījumu skaitam. Tas liecina ne tikai par biežāku vardarbības gadījumu skaitu, bet arī par attieksmes maiņu, vardarbības atpazīšanu un definīcijas maiņu.

¹ World Report on Violence and Health. E.G Krug et al., eds. Geneva, WHO, 2002.

² Milestones of a Global Campaign for Violence Prevention 2005, changing the face of violence prevention. WHO, 2005. 23. lpp.

³ Aptauju atklātās tendences sīkāk analizētas 2. nodaļā.

PVO skatījums uz veselību un vardarbību

2002. gadā PVO publicēja ziņojumu par vardarbību un veselību, kurā pirmo reizi tika sistemātiski iezīmēta abu parādību saikne un pamatota šādas perspektīvas nozīmība. Ziņojums pārliecinoši pierādīja, kā dažādo vardarbības veidu atpazīšana un to novēršana ir saistīta ar efektīvu veselības aprūpes nozares darbu vardarbības gadījumu reģistrēšanā, izvērtēšanā, palīdzības sniegšanā un novēršanā. PVO uzsver⁴ četrus argumentus, kāpēc veselības nozarei jāuzņemas vadošā loma cīņā ar vardarbību:

- (1) veselības nozares uzdevums ir novērst galvenos saslimstības un mirstības cēloņus. Vardarbība un ievainojumi veido 9% globālās mirstības un 16% globālās invaliditātes;
- (2) veselības nozare uzņemas ievērojamu daļu izdevumu, ko izraisa vardarbība un ievainojumi, ieskaitot neatliekamās medicīniskās palīdzības, ķirurģiskās iejaukšanās un psiholoģiskās palīdzības izmaksas;
- (3) sabiedrības veselības perspektīva piedāvā vienotu uz zinātnei un novēršanu balstītu pieeju vardarbības un ievainojumu problēmu risināšanā;
- (4) veselības nozarei ir neatsverama loma datu vākšanā, riska faktoru analizē, gan neatliekamās, gan ilgtermiņa palīdzības sniegšanā. Šī nozare nes vislielākos vardarbības izraisītos tiešos zaudējumus un līdz ar to ir ieinteresēta izdevumu samazināšanā. Veselības aprūpes nozare arī atrodas vislabākajā pozīcijā novēršanas darbības koordinēšanā, politisku un tiesisku pārmaiņu radīšanā.

2007. gadā PVO publicēja rekomendācijas veselības nozari pārraugošajām ministrijām, izstrādājot politikas veidošanas vadlīnijas⁵, ieteikumus datu uzskaitēi un pētniecībai par vardarbību un ievainojumiem⁶, kā arī rehabilitācijas un integrēto pakalpojumu attīstīšanu vardarbības upuriem⁷. Kā citi svarīgi darbības virzieni ir minēti apmācība, kvalitātes uzlabošanas programmas, politikas un programmu izvērtēšana un uzlabošana. Politikas analīzes līmenī vardarbības novēršanu aplūko kā

starpdisciplināru jomu, kas prasa dažādu nozaru un profesionāļu līdzdalību.

PVO 2002. gada ziņojumā⁸ norādīts, ka sabiedrības veselības pieeja vardarbības problēmas risināšanai ir balstīta četros soļos: 1) iegūt pēc iespējas vairāk zināšanu par visiem iespējamajiem vardarbības aspektiem; 2) atklāt vardarbības cēloņus, korelācijas, pastiprinošus un novēršanas faktorus; 3) izpētīt vardarbības novēršanas veidus, veidojot, ieviešot, pārraugot un izvērtējot iejaukšanās efektivitāti; 4) ieviest labākos risinājumus, izplatot informāciju un nosakot programmu efektivitāti. Tāpēc šī pētījuma metodoloģiskajam pamatam veltīta atsevišķa nodaļa, kurā aprakstīta un izvērtēta ziņojuma veidošanas gaita.

Pasaules Veselības organizācija vardarbību definē kā "iedomāta vai reāla fiziska spēka vai varas apziņāto lietošanu pret sevi, citu personu, grupu vai kopienu, kas izraisa vai spēj izraisīt ievainojumu, nāvi, psiholoģisku kaitējumu, attīstības traucējumus vai tiesību atņemšanu". PVO definīcija kalpo par pamatu Latvijas ziņojumam, ļaujot runāt par sociālajām un psiholoģiskajām sekām, ko vardarbība ģimenē rada šīs ģimenes locekļiem un plašākai sabiedrībai. PVO definīcija ir plašāka par ikdienā Latvijas sabiedrībā lietoto vardarbības izpratni un ietver tādas vardarbības formas kā bērnu vai kopjamu vecu cilvēku nepieskaatīšana, ģimenes locekļu fiziska, psiholoģiska un seksuāla izmantošana. Dažu vardarbības formu uzskatīšana par pieņemamu saskarsmes veidu atšķiras pat reģionāli. Visbiežāk vardarbība tiek attaisnota par līdzvērtīgām pieņemtās attiecībās, starp intīmajiem partneriem, bet nosodīta, ja tajā par upuri kļūst bērns. Otrs robežjautājums, par kuru nav vienprātības, ir tīša nodoma iekļaušana vardarbības definīcijā. Tādu potenciālu vai reālu kaitējumu veselībai, ko radītu mazgadīga bērna atstāšana bez pieskaatīšanas, daudzi pētījuma dalībnieki sliecas uzskatīt par bezatbildību vai bezizeju, nevis tīšu darbību.

PVO pieeja ļauj saskatīt līdz šim "neredzamos" vardarbības aspektus, kas neparādās kriminālchronikās un ikdienas sarunās par kopienā notiekošo, bet kuri

⁴ Preventing Injuries and Violence: A Guide for Ministries of Health. WHO, 2007, 9. lpp.

⁵ Developing policies to prevent injuries and violence: a guideline for policy makers and planners. D. Schopper et al., eds., Geneva, WHO, 2006.

⁶ Preventing Injuries and Violence: A Guide for Ministries of Health. WHO, 2007, 15.-18. lpp.

⁷ Turpat, 19.-12. lpp.

⁸ World Report on Violence and Health. E.G Krug et al., eds. Geneva, WHO, 2002, 4. lpp.

⁹ World Report on Violence and Health. E.G Krug et al., eds. Geneva, WHO, 2002, 5. lpp.

ilgtermiņā radīs papildu slogu veselības aprūpes sistēmai. Normatīva pieeja, uzskatot, ka kriminālsods par vardarbību ir efektīvs līdzeklis tās apkarošanai, apslēpj tos vardarbības gadījumus, kas nenoved līdz ievērojamiem miesas bojājumiem vai nāvei. Šāda pieeja neļauj runāt par vardarbību kā novēršamu parādību.

Vardarbības pieredze ir pavadījusi cilvēci visos laikos un vietās. Atšķirīgs ir bijis skatījums uz vardarbību un kopienas iekļaušanās mehānismi. Raugoties uz cilvēka veselību globāli, gada laikā vardarbības dēļ vairāk nekā miljons cilvēku zaudē dzīvību un vēl vairāk cilvēku pazaudē veselību. Šos skaitļus var pārvērst veselības aprūpes pakalpojumu izmaksās, zaudējumu izmaksās darba tirgū un ciešanās, ko piedzīvo paši cilvēki.

Latvijas starptautiskās saistības vardarbības apzināšanai un novēršanai

Vardarbības ģimenē novēršana ir nozīmīga arī Latvijas starptautisko saistību dēļ. Kopš 1992. gada Latvijas Republika ir pievienojusies Konvencijai par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu (CEDAW) un citiem starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, kas vērsti uz vardarbības novēršanu, – Starptautiskajam paktam par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (CESCR), Starptautiskajam paktam par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (CCPR), Konvencijai pret spīdzināšanu un citiem nežēligiem, necilvēcīgiem vai cieņu pazemojošiem apiešanās vai sodīšanas veidiem (CAT), Bērna tiesību konvencijai (CRC). Sīkāk Latvijas tiesiskās saistības uzskaitītas I.1. informācijas logā.

I.1. informācijas logs. Latvijai saistošie starptautiskie tiesību akti un ieteikumi

ANO Konvencijas par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu¹⁰ 1. pants nosaka, ka diskriminācija pret sievieti nozīmē jebkuru atšķirību, izņēmumu vai ierobežojumu pēc dzimuma pazīmes, neatkarīgi no ģimenes stāvokļa, politiskā, saimnieciskā, sociālā, kultūras, civilā vai jebkurā citā jomā. Saskaņā ar Konvencijas 16. pantu valstu pienākums ir izskaust jebkuru diskrimināciju pret sievieti laulāto vai ģimenes attiecībās.

ANO Jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanas komiteja Rekomendācijā nr. 19 uzsvērusi, ka vardarbība pret sievieti, t. sk. ģimenē, ir uzskatāma par diskrimināciju uz dzimuma pamata¹¹.

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām¹² 2. pants uzliek par pienākumu nodrošināt Paktā noteiktās tiesības bez jebkādas diskriminācijas, t. sk., uz dzimuma pamata. Pakta 3. pants īpaši uzsver pienākumu ievērot līdztiesību starp sievietēm un vīriešiem, bet 26. pants nosaka universālo diskriminācijas aizliegumu likuma priekšā un uzliek pienākumu nodrošināt efektīvu aizsardzību pret jebkādu diskrimināciju, t. sk. uz dzimuma pamata. Pakta 1. pants nosaka, ka ikvienam cilvēkam ir pašnoteiktā tiesības attiecībā uz politisko statusu un attiecībā

uz saimniecisko, sociālo un kultūras attīstību. Pakta 6. pants uzliek par pienākumu valstīm nodrošināt ikviena tiesības uz dzīvību, un 7. pants uzliek par pienākumu nodrošināt, ka neviens netiek pakļauts nežēligai, necilvēcīgai vai pazemojošai attieksmei.

ANO Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālām un kultūras tiesībām¹³ 2. pants nosaka, ka jebkura no paktā noteiktajām tiesībām ir nodrošināma bez jebkādas diskriminācijas, t. sk. uz dzimuma pamata. Pakta 3. pants īpaši izceļ pienākumu nodrošināt līdztiesību starp sievietēm un vīriešiem. Pakta 1. pants nosaka, ka ikvienam cilvēkam ir pašnoteiktā tiesības attiecībā uz politisko statusu un attiecībā uz saimniecisko, sociālo un kultūras attīstību. EP Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pants nosaka pienākumu ievērot Konvencijā noteiktās tiesības bez jebkādas diskriminācijas, t. sk. uz dzimuma pamata. Konvencijas 2. pants nosaka pienākumu ikviena dzīvību aizsargāt ar likumu, un 3. pants nosaka spīdzināšanas un necilvēcīgas izturēšanās aizliegumu. Konvencijas 13. pants nosaka pienākumu valstīm nodrošināt efektīvus tiesību aizsardzības līdzekļus Konvencijā noteikto tiesību aizsardzībai.

¹⁰ Pievienošanās – ar 1990. gada 4. maija deklarāciju, spēkā no 1992. gada 14. maija

¹¹ General Recommendation No.19 of Committee on the Elimination of Discrimination against Women, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/index.html>

¹² Pievienošanās – ar 1990. gada 4. maija deklarāciju, spēkā no 1992. gada 14. jūlija

¹³ Pievienošanās – ar 1990. gada 4. maija deklarāciju, spēkā no 1992. gada 14. jūlija

EP Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas

3. pants uzliek par pienākumu valstij nodrošināt spīdzināšanas, cietsirdīgas vai pazemojošas apiešanās aizliegumu. 4. pants nosaka ikviena tiesības uz brīvību un drošību. 6. pants nosaka tiesības uz taisnīgu tiesu. 8. pants nosaka ikviena tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi, bet 7. protokola 5. pants nosaka valsts pienākumu nodrošināt vienlīdzīgas tiesības starp laulātajiem, arī šķiršanās gadījumā. 14. pants nosaka, ka šajā Konvencijā noteiktās tiesības nodrošināmas bez jebkādas diskriminācijas, t. sk. uz dzimuma pamata. 13. pants nosaka, ka valstij jānodrošina Konvencijā noteikto tiesību efektīvas aizsardzības mehānismi. Minētās tiesības nodrošināmas ne tikai privātpersonas attiecībās ar valsti, bet valsts pienākums ir nodrošināt šo tiesību garantēšanu arī savstarpējās attiecībās starp privātpersonām.

ANO Bērnu tiesību konvencijas¹⁴ 19. pants nosaka, ka valstīm ir jāveic visi iespējamie tiesiskie, administratīvie, sociālie un izglītības pasākumi, lai pasargātu bērnu no fiziskas un emocionālas vardarbības, bērnam atrodoties vecāku vai citas personas aprūpē. Valstij jānodrošina efektīva šo bērna tiesību aizsardzība, kas ietver sociālās programmas bērna un viņa ģimenes locekļu atbalstam, kā arī visas iespējamās citas darbības, kas nodrošina vardarbības novēršanu, identificēšanu, ziņošanu, izmeklēšanu un tiesību aizsardzību.

Ieteikumtiesības

ANO 1993. gada Deklarācijā par vardarbības pret sievieti izskaušanu¹⁵ noteikts, ka vardarbība pret sievieti ģimenē ir fiziska, seksuāla un emocionāla vardarbība, ieskaitot sišanu un seksuālu vardarbību pret meitenēm, izvarošanu, un ar ekspluatāciju saistīta vardarbība. Balstoties uz ANO Konvenciju par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu, ANO Starptautisko paktu par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, ANO Starptautisko paktu par ekonomiskajām, sociālām un kultūras tiesībām, Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju valstīm, ir pienākums nodrošināt atbilstošus administratīvus, civilus un kriminālus sodus un sankcijas, lai sodītu un kompensētu šāda veida nodarījumus pret sievieti. Valstīm jānod-

rošina arī efektīva piekļuve tiesībsargājošām institūcijām no vardarbības cietušām sievietēm, kā arī jānodrošina viņas ar informāciju par savām tiesībām. Valstīm jānodrošina, ka atbildīgās institūcijas, kuras ir atbildīgas par vardarbības novēršanu un izskaušanu un tiesību aizsardzību, ir atbilstoši apmācītas, lai sniegtu efektīvu palīdzību vardarbības upuriem. Valstīm jānodrošina attiecīgi budžeta līdzekļi, lai nodrošinātu šo pienākumu izpildi.

EP Parlamentārā Asambleja 2002. gadā pieņēma rekomendāciju Nr. 1582 "Vardarbība pret sievieti ģimenē"¹⁶, kas deklarē, ka vardarbība ģimenē ir uzskatām par krimināli sodāmu darbību, un aicina dalībvalstis atzīt savu pienākumu novērst, izmeklēt un sodīt visus vardarbības ģimenē gadījumus, kā arī nodrošināt aizsardzību upuriem. Veicamo pasākumu skaitā noteikts pienākums nodrošināt efektīvu upuru aizsardzību pēc vardarbības akta, kā arī visas izmeklēšanas un citu juridisko procedūru laikā, kā arī nodrošināt valsts apmaksātus sociālās aizsardzības un rehabilitācijas pasākumus sievietēm un bērniem, kas cietuši no vardarbības ģimenē. Rekomendācija nosaka arī to, ka valsts normatīvajiem aktiem ir jāaizliedz jebkura vardarbība ģimenē un jāparedz efektīvi upura aizsardzības mehānismi, t. sk., pienākums izolēt vardarbīgo partneri no vienotas saimniecības ar upuri un iespējas uzturēties upura tuvumā, kas nodrošināms bez iepriekšēja pienākuma pierādīt vardarbību un pamatojoties uz pirmo sūdzību, bez pienākuma gaidīt tiesas lēmumu.

ANO Jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanas komiteja 2004. gadā ir sniegusi komentārus par ANO Konvencijas par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu ievērošanu Latvijā¹⁷. Komentāros uzsvērts, ka Latvijā trūkst tiesību normu, kas aizsargātu sievieti pret vardarbību ģimenē, kā arī statistikas par to. Šādu pasākumu trūkums liecina, ka Latvijā vardarbība ģimenē tiek uzskatīta par upura un varmākas privātām attiecībām, nevis sabiedrības problēmu kopumā. Lai šo situāciju labotu, Latvijai ir jāpilnveido savi normatīvie akti, jānodrošina upuri ar efektīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem, jāvāc statistikas dati par vardarbību ģimenē.

¹⁴ ANO Bērnu tiesību konvencija ratificēta 1991.gada 4.septembrī, spēkā stājas no 1992.gada 15.maija

¹⁵ United Nations Declaration on the Elimination of Violence against Women. A/RES/48/104 (1993), [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.RES.48.104.En](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.RES.48.104.En)

¹⁶ Parliamentary Assembly of Council of Europe Recommendation 1582 (2002) Domestic violence against women

¹⁷ Concluding comments: Latvia, Committee on the Elimination of Discrimination against Women, CEDAW/C/2004/II/CRP.3/Add.5/Rev.1

I.1. informācijas logā minētie tiesību akti un ieteikumi apstiprina to, ka Latvija ir ratificējusi ļoti plašu tiesību aktu klāstu, kas vērsts uz vardarbības pret sievieti ģimenē izskaušanu. Arī ANO Bērnu tiesību konvencija precīzi definē valstu pienākumus vardarbības novēršanai pret bērniem. Pašlaik nav neviena starptautiska tiesību dokumenta, kas skaidri noteiktu diskriminācijas aizliegumu atkarībā no personas vecuma, un attiecībā uz attiecībām ģimenē, līdz ar to vardarbība pret veciem cilvēkiem nav starptautiski definēta kā problēma. PVO ziņojums par vardarbību un veselību 2002. gadā vardarbību pret veciem cilvēkiem norāda kā vienu no vardarbības formām. Latvija nav pievienojusies nevienam normatīvam aktam, no kura skaidri izrietētu diskriminācijas aizliegums uz invaliditātes pamata, kā arī attiecībā uz attiecībām ģimenē. Starptautiskais tiesību akts, no kura izriet pienākums novērst vardarbību pret invalīdiem ģimenē, ir ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām¹⁸, taču Latvija šo konvenciju nav parakstījusi un ratificējusi.

Latvijas rīcība vardarbības novēršanai

Valsts rīcību vardarbības novēršanā raksturo gan tiesiskais regulējums, gan politika šī regulējuma mehānisma iedzīvināšanai un vardarbības novēršanai. Latvijas rīcību vardarbības novēršanai ģimenē lielā mērā ietekmējušas starptautiskās institūcijas – vardarbība un tās novēršana starptautiskajos dokumentos definēta precīzāk nekā Latvijas normatīvajos aktos. Arī rīcībpolitikas līmenī dažādi ar vardarbības novēršanu saistīti pasākumi ir īstenoti, pateicoties ārvalstu organizāciju un fondu atbalstam. Sīkāka valsts līmeņa politikas analīze piedāvāta 3. nodaļā.

Formāli Latvijas Republikas Satversme uzliek par pienākumu valstij nodrošināt personu aizsardzību pret vardarbību ģimenē. Satversmes 91. pants nosaka vienlīdzīgu tiesību principu un universālu diskriminācijas aizliegumu. 94. pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības uz personas neaizskaramību, bet 95. pants nosaka, ka valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu, un

spīdzināšana, citāda cietsirdīga vai cieņu pazemojoša izturēšanās pret cilvēku ir aizliegta. 110. pants nosaka, ka valsts īpaši aizsargā ģimeni, vecāku un bērnu tiesības.

Zemāka līmeņa tiesību aktos vardarbības un ģimenes jēdzieni netiek savstarpēji saistīti. Civillikums un Kriminālprocesa likums atšķirīgi traktē ģimenes jēdzienu, un vardarbība ģimenē netiek izdalīts kā īpašs vardarbības veids. To Latvija arī atzīst Ziņojumā CEDAW¹⁹: "Lai gan tiesību aktos ir noteikta kriminālatbildība par fizisko vardarbību, Valsts cilvēktiesību birojs uzskata, ka Latvijas tiesībsargājošās institūcijas nepievērš pienācīgu uzmanību fiziskās vardarbības izpausmēm ģimenē gadījumos, kad sievietei nodarītie miesas bojājumi nav kvalificējami kā smagi vai vismaz vidēji smagi. Turklāt tiesību aktos nav atrunāta psiholoģiskā vardarbība ne darba vietā, ne ģimenē, kā arī neeksistē tās novēršanas mehānisms. (..) bez valsts atbalsta un nopietnām izmaiņām Krimināllikumā, kā arī bez policijas darbinieku attieksmes maiņas pret vardarbību ģimenē, neuztverot to tikai kā ģimenes strīdu, bet gan kā kriminālnoziedzumu, un bez valsts un pašvaldību sociālās palīdzības nodrošinājuma vardarbības upuriem šī problēma netiks atrisināta". CEDAW komiteja pēc ziņojuma noklausīšanās 2004. gadā izteica bažas par vardarbības apmēriem pret sievieti un tās novēršanas tiesiskā regulējuma trūkumu²⁰. CEDAW ziņojuma publiskošana Latvijā tomēr nespēja ierosināt problēmas risināšanu.

2005. gadā ANO Attīstības programma (UNDP), ANO Bērnu fonda Latvijas Nacionālā komiteja (UNICEF LNK), Pasaules Veselības organizācija (PVO) un ANO ledzīvotāju fonds (UNFPA) sāka informatīvo kampaņu pret vardarbību Latvijā. Organizatori plānoja aktīvi sadarboties ar likumdevēju, lai uzlabotu no vardarbības cietušo sieviešu tiesisko aizsardzību. Kampaņas ietvaros tika veikts pētījums²¹, kurā izvērtēti Latvijas normatīvie akti attiecībā uz vardarbību ģimenē pret sievieti un sniegti priekšlikumi par sieviešu tiesisko stāvokli gadījumos, kad tās cietušas no vardarbības. Kampaņa ietvēra informatīvo plakātu

¹⁸ Pieņemta ANO Ģenerālajā Asamblejā 2006.gada 13.decembrī, atvērta parakstīšanai 2007.gada 30.martā, pašlaik to ir parakstījušas 102 valstis un 4 no tām ir arī šo Konvenciju ratificējušas, <http://www.un.org/disabilities/convention/signature.shtml>

¹⁹ LR Sākotnējais ziņojums par 1979.gada 18.decembra konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijas Republikā laika posmā līdz 2002.gada 1.janvārim.

²⁰ Committee on the Elimination of Discrimination against Women. Thirty-first session, 6-23 July 2004, CEDAW/C/2004/II/CRP.3/Add.5/Rev.1

²¹ Pētījums ANO kampaņai pret vardarbību. ANO Latvijā, 2005

izvietošanu vidē, diskusijas starp politikas veidotājiem, nevalstiskajām organizācijām, sociālajiem darbiniekiem un žurnālistiem, izglītojošus seminārus par vardarbības pret sievietēm novēršanu un profesionālu palīdzību cietušajām sievietēm. Sabiedrības veselības fokusu vardarbības novēršanā ģimenē atspoguļoja lekciju cikls medicīnas studentiem, ietverot tādas tēmas kā vardarbība pret bērnu, ārstu taktika, saskaroties ar vardarbības upuri, un darbs ar bērniem, kuri pakļauti vardarbīgas izturēšanās un ļaunprātības riskam²².

Kopš kampaņas norises Latvijā ir nostiprinājies pakalpojumu sniegšanas tīkls vardarbības upuriem, izveidots Probācijas dienests, kuram ir būtiska loma notiesāto varmāku rehabilitācijā. Valsts finansē bērnu rehabilitāciju un tiesāto varmāku rehabilitāciju, ja tiesa to norīko. Nākotnē rehabilitācijas pakalpojumu apjomu un mērķa grupas plānots paplašināt, taču līdzekļi tam tuvāko gadu valsts budžetā vēl netiek paredzēti. Pašvaldības finansē pakalpojumus citiem pieaugušajiem ģimenes locekļiem atbilstoši savām iespējām. Nozīmīgs partneris ne tikai pakalpojumu sniegšanā, bet arī attīstīšanā un līdzekļu piesaistē ir sabiedriskās organizācijas. Piemēram, resursu centrs "Marta" kopš 2006. gada no vardarbības cietušajām sievietēm piedāvā juridiskos pakalpojumus.

2006. gada pirmajā pusē Eiropas Padomes Ministru komiteja akceptēja vardarbības pret sievieti novēršanas kampaņas plānu, kurā piedalās arī Latvija. Eiropas Padome gatavoja izstrādāt Konvenciju pret vardarbību ģimenē, kas neattiektos tikai uz noziedzīgiem vai krimināliem vardarbības aktiem, bet arī tādiem tiesiskiem un sociāliem vardarbības aspektiem kā sabiedrības dzimumu stereotipu ietekme uz vardarbības atražošanu u. c.²³ Vardarbība pret sievieti ir viena no sešiem darbības virzieniem dzimumu līdztiesības nodrošināšanai jaunajā Dzimumu līdztiesības programmā 2007—2010²⁴, taču programma joprojām paredz analizēt situāciju un

radīt konceptuālus risinājumus, nevis nosaka konkrētus novēršanas pasākumus vardarbības.

2007. gadā Saeimas Cilvēktiesību un sociālo lietu komisija, iepazīstoties ar vardarbības ģimenē novēršanā iesaistīto institūciju ziņojumiem, uzdeva Ministru kabinetam izstrādāt kompleksu problēmu risinājumu. Ministru kabinets šo uzdevumu uzticēja Bērnu un ģimenes lietu ministrijai. Savā pirmajā ziņojumā ministrija²⁵ uzsvēra galvenās problēmas saistībā ar vardarbību ģimenē, proti, juridiskās definīcijas un datu trūkumu. Ziņojumā ir ieteikti tradicionālie politikas veidošanas soļi – problēmas definēšana, datu vākšana, tiesiskā regulējuma izvērtēšana, sabiedrības informēšana un speciālistu izglītošana, kā arī rehabilitācijas pakalpojumu organizēšana. Ministru kabinets ziņojumu akceptēja, un Bērnu un ģimenes lietu ministrija sadarbībā ar Veselības, Labklājības, Tieslietu, Iekšlietu ministriju, Ģenerālprokuratūru un Tiesībsargu gatavo programmu vardarbības novēršanai ģimenē²⁶.

Veselības ministrija ar sabiedrības veselības stratēģiju ir pirmā ministrija, kas pievēršas vardarbībai ģimenē. Vienlaikus šī nozare neuzņemas nevienu no attiecīgā rīcības virziena aktivitātēm. Pārskatot līdzšinējo veselības nozares rīcību vardarbības novēršanā, bez Veselības ministrijas līdzdalības dažādās ar vardarbības novēršanu saistītās starpdisciplinārās darba grupās var minēt vairākas aktivitātes. 2006. gadā veselības nozarē tika uzsākts pilotprojekts vardarbības gadījumu reģistrēšanai, kurš, lai arī nepilnīgs, pirmo reizi sniedz ieskatu vardarbības gadījumu ģimenē statistikā. 2007. gadā tika izdarīti grozījumi Ārstniecības likumā, kas uzliek pienākumu ārstniecības iestādei sniegt ziņas bāriņtiesai par bērna dzimšanu, "ja ir pamatotas aizdomas, ka bērnam netiks nodrošināta pilnvērtīga aprūpe ģimenē"²⁷. Minētie grozījumi ir vērsti uz zīdaiņu mirstības un veselības kaitējumu mazināšanu.

²² Sīkāku informāciju skatīt kampaņas mājas lapā http://www.un.lv/?object_id=1093

²³ LM informācija <http://www.lm.gov.lv/print.php?id=3898>

²⁴ Programmas dzimumu līdztiesības īstenošanai 2007.-2010.gadam, Labklājības ministrija, 2007. www.mk.gov.lv/doc/2005/LMprog_220607_info.doc

²⁵ Informatīvais ziņojums par problēmām saistībā ar vardarbību ģimenē un to iespējamiem risinājumiem. Bērnu un ģimenes lietu ministrija, 2007. gada 5. jūnijs, 1. lpp. www.mk.gov.lv/doc/2005/BMZino_010607.doc

²⁶ Latvijas Republikas Ministru Kabineta Sēdes Protokols 2007.gada 5.jūnijs. ppd.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=5448

²⁷ Likumprojekta "Grozījumi Ārstniecības likumā" anotācija 2007.gada 26.janvāris. http://www.saeima.lv/saeima9/lasa?dd=LP0242_0

Ziņojuma 2. un 3. nodaļā sīkāk analizētas valsts politikā un tiesību aktos lietotās vardarbības definīcijas, kā arī kopienu un profesionāļu izpratne par vardarbību un tās novēršanas mehānismiem. Pētījuma dati liecina par vienotu precīzu definīciju un standartizētas metodoloģijas nozīmību profesionālā nozares darbībā. Par spīti vienotam tiesiskam regulējumam, vardarbības un tā seku novēršana dažādos Latvijas reģionos atšķiras, liecinot par kopienas un profesionāļu motivācijas un sadarbības tradīciju nozīmību vardarbības apkarošanā.

Lai arī vardarbība ir nosodāms fakts, uzvedība, kas noved līdz vardarbības aktam, sabiedrībā var tikt definēta kā norma. Piemēram, 2007. gada vasarā Saeimas Cilvēktiesību komitejas vadītāja paustais viedoklis, ka vecāku tiesības fiziski sodīt bērnus ir reliģiskās brīvības sastāvdaļa, izraisīja plašas diskusijas par vecāku varas lietojumu²⁸. Ziņojums lielu uzmanību pievērš vardarbības ģimenē izpratnei un kopienā pieņemamai rīcībai vardarbības gadījumā, jo tā kalpo par atskaites punktu vardarbības kulturālā konteksta maiņai. Jebkura cīņa ar vardarbību sākas ar izpratni par tās veidošanās mehānismiem un atpazīšanu.

Ziņojuma struktūra

Ziņojumu veido četras pamattēmas. Pirmā nodaļa pievēršas vardarbības ģimenē definīcijai un tās izmantošanai pētījumam Latvijas situācijā. Šajā nodaļā aplūkots arī PVO pētniecībai ieteiktais ekoloģiskais modelis, kas skatāms plašāk nekā vienkārši tehnisks palīgīdzeklis, jo ļauj atklāt vardarbības izpratnes un novēršanas sarežģītību.

Otrajā nodaļā sīkāk pētīta izpratne par vardarbību kopienas līmenī. Vērtēti vardarbības novēršanā iesaistīto speciālistu viedokļi un izpratne par vardarbības cēloņiem un pastiprinošiem faktoriem, kā arī vardarbības izpratne trīs Latvijas pagastu ikdienā. Papildus izvērtēta medijos attēlotā vardarbība ģimenē, par pētījuma sākuma punktu ņemot 2005. gada ANO kampaņu pret vardarbību Latvijā. Izpratne par vardarbību ir pirmais solis vardarbības atpazīšanā un vēlmē pēc pārmaiņām gan indivīda, gan ģimenes, kopienas un sabiedrības līmenī.

Trešajā nodaļā analizēta vardarbības rīcībpolitika saistībā ar ikdienas dzīvi. Vērtēta speciālistu, diestestu un ģimeņu rīcība un sadarbība, atpazīstot un novēršot vardarbību un dziedinot tās sekas. Pētīta vardarbības novēršanas sistēmas efektivitāte no to dalībnieku redzesloka un uzrādītas problēmozonas efektīvas un mērķtiecīgas rīcībpolitikas īstenošanā.

Ceturtajā nodaļā sīki aplūkota veselības aprūpes nozares loma vardarbības novēršanā. Pētījums rāda, ka tā ir margināla, taču pierāda veselības aprūpes nozares iesaistīšanās nepieciešamību. Vienlaikus kopiena veselības aprūpes neredz kā resursu vardarbības novēršanā.

Visbeidzot, nobeiguma daļā, kurā apkopoti gan pētījuma, gan darba grupas viedokļi, sniegti galvenie secinājumi par aktuālākajiem izaicinājumiem vardarbības ģimenē novēršanā valsts, pašvaldības un nevalstisko organizāciju sektoriem, doti ieteikumi sadarbībai un vienotas rīcības un atbalsta programmas veidošanai, kā arī kopienu un ģimeņu iesaistīšanai tās īstenošanā.

²⁸ Intervija ar Jāni Šmitu lasāma Latvijas Avīzes 2007. gada 21. jūlija numurā. Sabiedrības atbildi var skatīt, piemēram, atklātā vēstulē, kas aicina Jāni Šmitu atkāpties no Cilvēktiesību komisijas priekšsēdētāja amata <http://www.dialogi.lv/article.php?id=2687&t=2&rub=0&lang=2>

1. nodaļa. Definējot un pētot vardarbību

Galvenā problēma līdzšinējos pētījumos par vardarbību ģimenē gan Latvijā, gan pasaulē ir precīzu datu trūkums. Pētījuma sagatavošanā izmantoti jau pieejami dati, kas netieši atspoguļo vardarbības apjomus caur policijas sniegto statistiku, sniegtās palīdzības apjomu valsts un nevalstiskajā sektorā, mērījumus ar sabiedrības aptauju palīdzību. 2006. gadā šiem datiem pievienojusies vardarbības ģimenē statistika Traumu un ievainojumu reģistrā¹. Ceturtajā nodaļā sīkāk analizēti šī pilotprojekta rezultāti.

Otra problēma ir vardarbības definēšana. Par vardarbības veidiem un valsts rīcību vardarbības novēršanā ļauj spriest kvalitatīvie pētījumi, kas analizē gan tiesisko regulējumu, gan tiesu praksi, gan vardarbības portretējumu sabiedrībā. Kā uzsvērts ievada sadaļā, vardarbības problēmas aktualizācija lielākoties bijusi pakļauta starptautisko organizāciju darba kārtībai un atspoguļo laika un satura ziņā fragmentāru skatījumu uz vardarbību ģimenē, kā galveno aktualitāti izceļot vardarbību pret sievieti un bērnu.

Par šā ziņojuma pamatu ir ņemtas PVO rekomendācijas vardarbības klasificēšanai, pētniecībai un ieteikumu radīšanai. PVO vardarbības definīcija kalpo par matricu, uz kuras iezīmēti Latvijas gadījuma analizē uzsvērtie un noklusētie vardarbības veidi. Pārņemot PVO pieredzi un veidojot dialogu, būtiski ir salāgot izpratnes par vardarbību. Atšķirības izpratnē kalpo par pamatu rekomendāciju izstrādei – neizprotot uzskatus par vardarbību ģimenē, nav iespējama PVO rekomendāciju iedzīvināšana. Papildus Latvija piedāvā savu atšķirīgo situācijas redzējumu un vardarbības cēloņus. Lielā atšķirība vardarbības rādītājos Eiropā un līdzības pēcpadomju telpā rāda, ka sociālisma pagātnes pieredzei, privātās un publiskās telpas dalījuma tradīcijām, kā arī dzimtes un ģimenes modeļiem ir būtiska loma vardarbības cēloņu izpratnē.

1.1. Pasaules veselības organizācijas pieeja vardarbības klasifikācijai

Vardarbības klasifikācija ir sarežģīta un daudzdimensionāla. PVO izstrādātā klasifikācija ietver

vardarbības vides un iesaistīto personu un vardarbības veida aspektus. Pēc iesaistīto personu attiecībām to iedala

- (1) uz sevi vērstā vardarbībā, kas ietver pašnāvniecisku uzvedību un sevis kropļošanu;
- (2) starppersonu vardarbībā, kura notiek gan ģimenē, gan kopienā;
- (3) kolektīvajā vardarbībā, kas aptver lielākas sabiedrības grupas vai valsts sociālu, ekonomisku un politisku motivāciju vardarbības akta uzsākšanai.

Ziņojumam veiktajā pētījumā galvenokārt runāts par starppersonu vardarbību, kas noris ģimenē. Tomēr, kā rāda pētījums, vardarbība ģimenē ir cieši saistīta ar kopienā, jo tieši šajā līmenī vardarbība tiek normalizēta vai nosodīta. Pētījums daļēji pievēršas arī pret sevi vērstajai vardarbībai. 2005. gada ANO kampaņa pret vardarbību Latvijā pašnāvības rādītājus saistīja ar starppersonu attiecībām ģimenē, skatot pašnāvību kā sekas vardarbībai ģimenē. Sīkāk vardarbību ģimenē var iedalīt vardarbībā intīmo partneru starpā, vardarbībā pret bērnu un veciem ļaudīm (skat. 1.1. informācijas logu). Pētījums rāda, ka Latvijā nozīmīgs ir vēl viens vardarbības veids, kuru neuzsver PVO klasifikācija – pusaudžu vardarbība pret vecākiem, skolotājiem un kopienā. Sīkāk izpratne par šiem vardarbības veidiem analizēta 2. nodaļā.

Pēc vardarbības akta vērtējuma to iedala – fiziskā, seksuālā, emocionālā vardarbībā, kā arī tiesību atņemšanā vai nevērībā. Pēdējais vardarbības aspekts Latvijā netiek tieši saistīts ar vardarbību, un tas nav bijis vardarbības kampaņas sastāvdaļa arī 2005. gadā. Ziņojumam veiktais pētījums rāda, ka nevērība un atstāšana bez uzraudzības bieži pat profesionāļu vidū tiek izprasta kā audzināšanas kļūda vai ārēju apstākļu sakritības rezultāts. Galvenais šķērslis, kāpēc nevērība netiek uzskatīta par vardarbību, ir tās uzskatīšana par netīšu. Turklāt par vardarbīgu nodarījumu nevērība kļūst gadījumos, kad tā noved pie traumām, ievainojumiem vai nāves. 2005. gadā pēc debatēm sabiedrībā Latvijā ar grozījumiem **Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā** tika noteikta atbildība par bērna līdz septiņu gadu vecumam atstāšanu bez

¹ World Report on Violence and Health. E.G Krug et al., eds., Geneva, WHO; 6-7. lpp

uzraudzības, mainot priekšstatu par sabiedrībā akceptējamu vecāku uzvedību. Šā vardarbības veida (PVO un arī Latvijas normatīvo aktu skatījumā) normalizē-

šanas tradīcija sabiedrībā ir viens no cēloņiem salīdzinoši augstajam traumatismam un mirstībai bērnu vidū Latvijā.

1.1. Informācijas logs. PVO skatījums uz vardarbības veidiem

1. Bērnu nepieskatīšana un izmantošana

PVO bērna nepieskatīšanas un izmantošanas definīcijā ietver visa veida fizisku un/vai emocionālu sliktu izturēšanos pret bērnu, nepieskatīšanu vai nevērību, kas noved pie reāla vai potenciāla apdraudējuma bērna veselībai, attīstībai, cieņai vai izdzīvošanai atbildības, uzticēšanās vai varas attiecību kontekstā. Pētījumi rāda, ka vardarbība pret bērniem ir atkarīga no tādiem faktoriem kā

- vecāku dzimums – mātes biežāk nekā tēvi fiziski ietekmē bērnus, taču vīriešu izdarītā vardarbība nes smagākas sekas;
- ģimenes struktūra un tai pieejamie resursi – jauni vecāki, vientuļie, nabadzīgie un bezdarbnieki biežāk ir vardarbīgi pret bērniem;
- vecāku personība un sociālais kapitāls – vecāki ar zemu pašcieņu, paškontroli, garīgās veselības problēmām biežāk īsteno vardarbību pret bērnu;
- vardarbības priekšvēsture – vecāki, kas paši bērnībā piedzīvojuši vardarbību, vai vecāki, kas ir vardarbīgi viens pret otru, biežāk būs vardarbīgi arī pret saviem bērniem;
- sociālā atbalsta trūkums vecākiem.

Latvijā jau izmanto tādas ģimenes atbalsta formas kā vecāku apmācība, pārraudzība un mediācijas pakalpojumi. Veselības aprūpes nozare var uzņemties daudz lielāku lomu vardarbības gadījumu identificēšanā, novēršanā un ziņošanā par tiem. Lai to veiktu, jāpaaugstina veselības aprūpes darbinieku un jāsistematizē īpašas interviju tehnikas un fiziskās izmeklēšanas veidi, kā arī medicīniskās zināšanas jāsaista ar sociālā riska faktoriem.

2. Vardarbība starp intīmajiem partneriem

Šī vardarbības forma visbiežāk ir vērstā pret sievieti. Vīrieši biežāk cieš no vardarbības, kuru izraisījis sve-

šinieks. Vardarbīga uzvedība pret partneri parasti ietver fiziskas agresijas aktu, psiholoģisku izmantošanu – pazemošanu, iebaidīšanu, piespiedu seksuālās attiecības un kontrolējošu uzvedību.

Pētījumi rāda, ka vardarbību ietekmē tādi faktori kā

- individuālie – nabadzība bērnībā, zemi sasniegumi un agresīvas novirzes jau pusaudža vecumā ietekmē arī vēlāku vardarbību ģimenē, kā arī nedrošība, zema pašcieņa;
- vardarbības piedzīvošana bērnībā rada risku, taču ne vienmēr tieši saikni ar vardarbību intīmo partneru starpā;
- alkohola lietošana pastiprina, taču neizraisa vardarbīgu uzvedību;
- konflikts partnerattiecībās.

Vardarbība partnerattiecībās ne tikai ietekmē indivīda veselību un dzīves kvalitāti, bet arī pašcieņu un iespēju piedalīties kopienas dzīvē.

3. Vardarbība pret veciem cilvēkiem

Latvijā daudzi vecie ļaudis palikuši bez pietiekama valsts atbalsta vecumdienām un ir lielā mērā atkarīgi no savas ģimenes un sabiedrības atbalsta. Šī vardarbības forma ietver vienreizēju vai atkārtotu darbību vai tās trūkumu uzticēšanās attiecībās, kas noved pie kaitējuma vecajai personai. Vardarbības biežumu ietekmē tādi faktori kā upura dzimums – sievietes visbiežāk ir nabadzīgākas un nonāk ekonomiski bezpalīdzīgā stāvoklī, taču arī veci vīrieši var kļūt par partneru, pieaugušo bērnu un citu radnieku upuriem tikpat lielā mērā kā sievietes. Vardarbību ietekmē pieaugušo bērnu apreibinošu vielu lietošana, līdzekļu nenovirzīšana veco ģimenes locekļu aprūpei, stress, ko rada slimu vecu cilvēku aprūpe.

1.2. Ekoloģiskais modelis vardarbības sakņu pētīšanā

PVO 2002. gada ziņojums par pamata metodi vardarbības izpētei izmantoja ekoloģisko modeli. Tā pamatā² ir individuālu un konteksta faktoru mijie-

darbe, redzot vardarbību kā daudzpakāpju faktoru ietekmi uz uzvedību. Modelis izdala četrus analīzes līmeņus: 1) individuālo; 2) attiecību; 3) kopienas; 4) sociētālo jeb sabiedrības līmeni. Sīkāk modelis izklāstīts 1.2. informācijas logā.

1.2. Informācijas logs. Ekoloģiskā pieeja vardarbības pētīšanā

Pirmajā jeb individuālajā līmenī tiek identificēti bioloģiskie un sociālie raksturlielumi, kas palicina varbūtību kļūt par upuri vai varmāku. Tie parasti ir impulsivitāte, pazeminātas spējas gūt izglītību, apreibinošo vielu lietošana, iepriekšēja agresija.

Otrajā analīzes līmenī tiek pētīti tuvāko sociālo attiecību tīklu nozīme vardarbības radīšanā – ģimenē, partneru un vienaudžu starpā. Šajā līmenī vardarbības novēršana ir sarežģīta, jo tā ir iegremdēta attiecībās ar tuvākajiem cilvēkiem un atkārtojas. Vienlaikus tas ir līmenis, kurā varmākas un upura uzvedību var mainīt.

Trešais jeb kopienas līmenis pēta vidi, kurā noris sociālās attiecības. Šajā līmenī tiek identificēti faktori, kas veicina vai kavē vardarbību. Atsvešinātība, bezdarbs, apreibinošo vielu lietošana ir faktori, kas veicina vardarbības izplatīšanos kopienā.

Ceturtais jeb sabiedrības līmenis pēta plašāku sabiedrības kontekstu – kultūras normas, attieksmi un izpratni par vardarbības veidiem, atsevišķu tiesību prioritāti pār citām (piemēram, vecāku tiesību prioritāte pār bērna labklājību), vīriešu virsvaldību pār sievietēm un bērniem, policijas vardarbības atbalstīšanu, normas, kas atbalsta politisko konfliktu. Šis konteksts tiek pausts caur veselības, izglītības, ekonomikas un sociālo politiku.

Avots: World Report on Violence and Health. E.G Krug et al., eds. Geneva, WHO, 2002; 12-13. lpp.

1.3. Latvijas ziņojumam veiktā pētījuma metodoloģija

Latvijas ziņojuma fokuss ir vardarbības novēršanas politika – indivīdu, kopienu un institūciju rīcība vardarbības novēršanā. Ekoloģiskais modelis ir izmantots par pamatu gan vardarbības novēršanas analīzei, gan paša vardarbības fenomena izvērtēšanai saistībā ar šo politiku. Vardarbības novēršanas politika ir analizēta visos četros līmeņos.

Sabiedrības līmenī mēs raugāmies uz vardarbības politikas vietu aplūkojamo jautājumu rangā, vispārpieņemtajām normām, dzimumu un paaudžu attiecību lomām, kā arī atbildības dalījumu, veidojot izpratni par vardarbību ģimenē. Mediju diskurss, politikas dokumenti, pētījumi, kampaņas un tiesību aktu izpēte kalpo par pamatu šā līmeņa analīzei. PVO dati rāda, ka ekonomiskajam, sociālajam un

politiskajam kontekstam šajā līmenī ir izšķirīga loma. Latvijas ziņojums pastarpināti atsaucas uz šiem faktoriem, pieņemot to par fonu, taču padziļināti nepētot to kopsakarību ar vardarbības rādītājiem.

Kopienas līmenī mēs pētījām konkrētu kolektīvu un kopienu rīcību vardarbības ģimenē novēršanā vai ignorēšanā. Intervijas un fokusa grupu diskusijas ļāva iezīmēt sociālo saikņu tīklu un sadarbības prakses vardarbības novēršanā. Sākotnēji pētījums iekļāva sociālos darbiniekus, juristus, veselības aprūpes speciālistus, pašvaldības un valsts policistus, skolu pedagogus un psihologus, bāriņtiesu un nevalstisko organizāciju un palīdzības sniedzēju pārstāvjus. Taču iezīmējot sociālos tīklus, nozīmīgu vietu tajā ieņēma salīdzinoši nesen izveidotais Probācijas dienests, kura pārstāvji tika iekļauti pētījuma mērķa grupā. Izpēte tika veikta trīs Latvijas reģionos, proti, Latgalē, Kurzēmē, kā arī Rīgā un tās apkārtnē, iekļaujot gan laukos, gan pilsē-

² World Report on Violence and Health. E.G Krug et al., eds., Geneva, WHO, 12-14. lpp

tās dzīvojošos speciālistus. Kopumā 10 fokusa grupu diskusijās dažādās Latvijas vietās piedalījās 84 dalībnieki – veselības aprūpes speciālisti, sabiedrības veselības reģionālie koordinatori, valsts un pašvaldību policisti, sociālie darbinieki, bērnu tiesību inspektori, bāriņtiesas, pašvaldības, Probācijas dienesta darbinieki, krīzes centru un citu nevalstisko organizāciju pārstāvji. Tos sešus mērķa grupas dalībniekus, kuri nevarēja piedalīties diskusijās, pētnieki intervēja.

Papildus kopienas līmenis tika pētīts ar ekspedīcijas jeb lauka darba palīdzību. Pētnieki trīs līdz septiņas dienas pavadīja trīs pagastos dažādos Latvijas reģionos – Latgalē, Kurzemē un Zemgalē –, veicot līdzdalības novērošanu, runājot ar pagasta iedzīvotājiem un vietējo institūciju pārstāvjiem. Šādi tika iegūta reģionālā dimensija, kas pierādīja kultūras faktoru nozīmi vardarbības problēmas definēšanā un kopienas rīcības normalizēšanā. Gan intervijas un grupu diskusijas, gan lauka darbs ļāva parādīt kopienas tradīciju un atbalsta nozīmību gan tiesību aktu, gan valsts institūciju darbībā. Kopienas līmenī tika pētītas arī pozitīvās sadarbības prakses vardarbības novēršanā. Ziņojuma tekstā iekļauti saīsināti lauka pētījuma apraksti. Pilnā versijā tie pieejami tīmekļa vietnē www.sva.gov.lv kā papildu resurss ziņojumam.

Sociālo attiecību līmenis tika pētīts gan tieši lauka pētījumā, gan pastarpināti caur vardarbības novēršanā iesaistīto speciālistu skatījumu. Šis līmenis veidoja lielāko pārbaudījumu speciālistu praktiskajai darbībai. Atšķirībā no PVO definētās pieejas, Latvijas ziņojums lielu uzmanību pievērša attiecību kvalitātei – cilvēku spējai rūpēties par tuvākajiem cilvēkiem un atbalstīt tos, kas ietekmē visus starppersonu vardarbības veidus ģimenē. Tieši šim līmenim cauri vijas gan kopienas attieksme, stigmatizējot vardarbību, gan sabiedrības vērtību sistēma, kas balstās patriarhālās vērtībās un nosaka attiecību hierarhiju, ignorējot attiecību veidošanas procesu.

Visbeidzot individuālajā līmenī vērtēta vardarbības novēršanas speciālistu individuālā motivācija, zināšanas un prasmes, novēršot vardarbību. Pētījums balstās uz pašu speciālistu un kopienas subjektīvu vardarbības apkarošanas vērtējumu. Individu kā varmāku un upuru rīcība analizēta pastarpināti, caur speciālistu un kopienu stāstiem, pieņemot tos kā subjektīvas versijas, kuras, veidojot secinājumus, salīdzinātas ar PVO ziņojumā izstrādātajiem mehānismiem.

Bez šīm metodēm lietota arī jau pieminēto speciālistu grupu anketēšana. Anketa aptver visus četrus analīzes līmeņus, pārbaudot biežāk sastopamos uzskatus par vardarbību un tās cēloņiem, rīcības normatīvātī un neformālo regulējumu institūcijās, biežāk sastopamās problēmas un to risinājumus, kā arī īstenoto pozitīvo praksi. Anketas palīdzēja izplatīt Sabiedrības veselības aģentūra, izmantojot reģionālo koordinatoru tīklu, kas bija nozīmīgs resurss arī diskusiju organizēšanā. Kopumā anketa aizpildīja 111 respondentu. Visaktīvākie bija Vidzemes un Latgales speciālisti, aizpildot 74% visu anketu, kā arī sociālie darbinieki un pedagogi, aizpildot attiecīgi 44% un 22% anketu. Ārstniecības personas aizpildīja 17% anketu. Aizpildīto anketu skaits nav pietiekami reprezentatīvs, lai atspoguļotu situāciju visā Latvijā un katrā nozarē, tomēr tas iezīmē zināmas tendences un izmantots kā plašāks viedokļa forums papildus diskusijām. Gan anketu, gan fokusa grupu jautājumi pieejami tīmekļa vietnē www.sva.gov.lv.

1.4. Secinājumi

Skata punkta un izpētes metodoloģijas definēšana, izmantojot Pasaules veselības organizācijas ieteikto klasifikāciju, pētījuma gaitā attaisnojās un kalpoja par pamatu debatēm, apspriežot ārēji par pareizu pieņemto un pieredzes līmenī izdzīvoto izpratni par vardarbību. Pētījumam tika izvēlēta aktīva dalībnieku iesaistes forma, izmantojot sabiedrības veselības koordinatoru tīklu un dažādo speciālistu atsaucību. Uz līdzdalību balstītai pētījuma dalībnieku iesaistei ir savas priekšrocības un trūkumi. Anketēšanā tas radījis dažu reģionu un specialitāšu pārsvaru respondentu vidū, vienlaikus netieši liecinot par interesi, kā arī informācijas apmaiņu un sadarbības tīklu institūciju starpā.

Diskusiju dalībnieku aktivitāte apliecināja tēmas svarīgumu, un vietumis diskusijas kļuva par pirmo forumu problēmas apspriešanai starpnozaru līmenī. Diskusijas parādīja arī reģionālās atšķirības problēmas aktualizēšanas nepieciešamībā. Latgales un Vidzemes diskusijās tika pausts aktīvs atbalsts tēmas aktualizēšanai. Diskusijas Kurzemē un Rīgā parādīja, ka vardarbības tēma jau ir atpazīta un diskutēta. Ziņojuma publicēšana ir atgriezeniskā saite pie pētījuma dalībniekiem un citiem interesentiem, kalpojot par uzstādījumu tālākai diskusijai un pamatu rīcībai.

2. NODAĻA. IZPROTOT VARDARBĪBU ĢIMENĒ

Šajā nodaļā analizēta gan izpratne par vardarbību, gan tās cēloņi un pastiprinošie faktori individuālā, ģimenes attiecību, kopienas un sabiedrības līmenī. Izpratne par vardarbību atšķiras dažādu Latvijas reģionu pagastos. Vardarbības novēršanas politika un normatīvais regulējums bieži nonāk konfliktā ar kopienas un ģimenes vērtībām, radot problēmas politikas īstenošanai un likumu piemērošanai, kas sīkāk analizēta nākamajā nodaļā.

Vardarbības cēloņi šajā nodaļā skatīti divos līmeņos. Pirmkārt, pašas kopienas un speciālistu skatījumā. Otrkārt, analizējot kopienas attieksmes un cēloņsakarības izpratnes ietekmi uz vardarbības novēršanas aktivitātēm kopienā. Izpratne un uztvere ir cieši saistīta ar rīcību, neatkarīgi no tā, vai vardarbībā iesaistītajām personām ir ģimenes, kaimiņu, vai profesionālās attiecības.

Īpaša nozīme nodaļā pievērsta ar patriarhālo ģimenes modeli saistītajām dzimumu lomām un stereotipiem, kas nosaka attiecības ģimenē, kopienā un bieži arī speciālistu rīcību. Pārmaiņas ģimenē, ko rada socioekonomiskās situācijas maiņa, ļauj Latvijā ienākt jaunām vardarbības formām. Viena no tām ir materiālās labklājības jautājumu risināšana uz bērnu emocionālās un fiziskās drošības rēķina, vecākiem strādājot garas stundas vai meklējot darbu ārzemēs. Otra jaunā vardarbības izpausme ir bērnu vardarbība pret vecākiem, izmantojot bērnu tiesības kā ieroci vecāku emocionālai ietekmēšanai.

Šī nodaļa ir izstrādāta, balstoties uz fokusa grupu diskusijās, intervijās un lauka darbā iegūto informāciju, salīdzinot to ar pieejamiem statistiskās un citu pētījumu datiem.

2.1. Vardarbības cēloņi

Socioekonomiskais ietvars ir nozīmīgs konteksts gan pašam vardarbības aktam, gan tā novēršanas politikai. Pāreja uz tirgus ekonomiku ir daudzus atstājusi bez sociālās drošības tīkliem, darba un stabiliem ienākumiem. Ar sociālo nedrošību saistītais stress, kas iezīmējas vispirms individuālā līmenī, ietekmē arī cilvēciskās attiecības sociālajos tīklos gan ģimenes, gan plašākas kopienas ietvaros. Vienlaikus

ne tikai situācija, bet arī veids, kā cilvēki redz pārmaiņas, ļauj atklāt vardarbības fenomena komplekso dabu. Pētījuma dalībnieku veidotā vardarbības cēlonība, par pamatu izmantojot ekoloģiskā modeļa skatījumu, redzama 2.1. attēlā.

Nevienlīdzība

Sociāli ekonomiskā situācija īpaši neizdevīgās pozīcijās nostāda atsevišķas iedzīvotāju grupas – vecus cilvēkus, sievietes. Lielā mērā veco cilvēku atkarība no bērniem vai arī otrādi (kad pieaugušiem bērniem vecāku pensija ir vienīgais iztikas avots) arī provocē situācijas, kad vecie cilvēki piedzīvo pret sevi vērstu vardarbību.

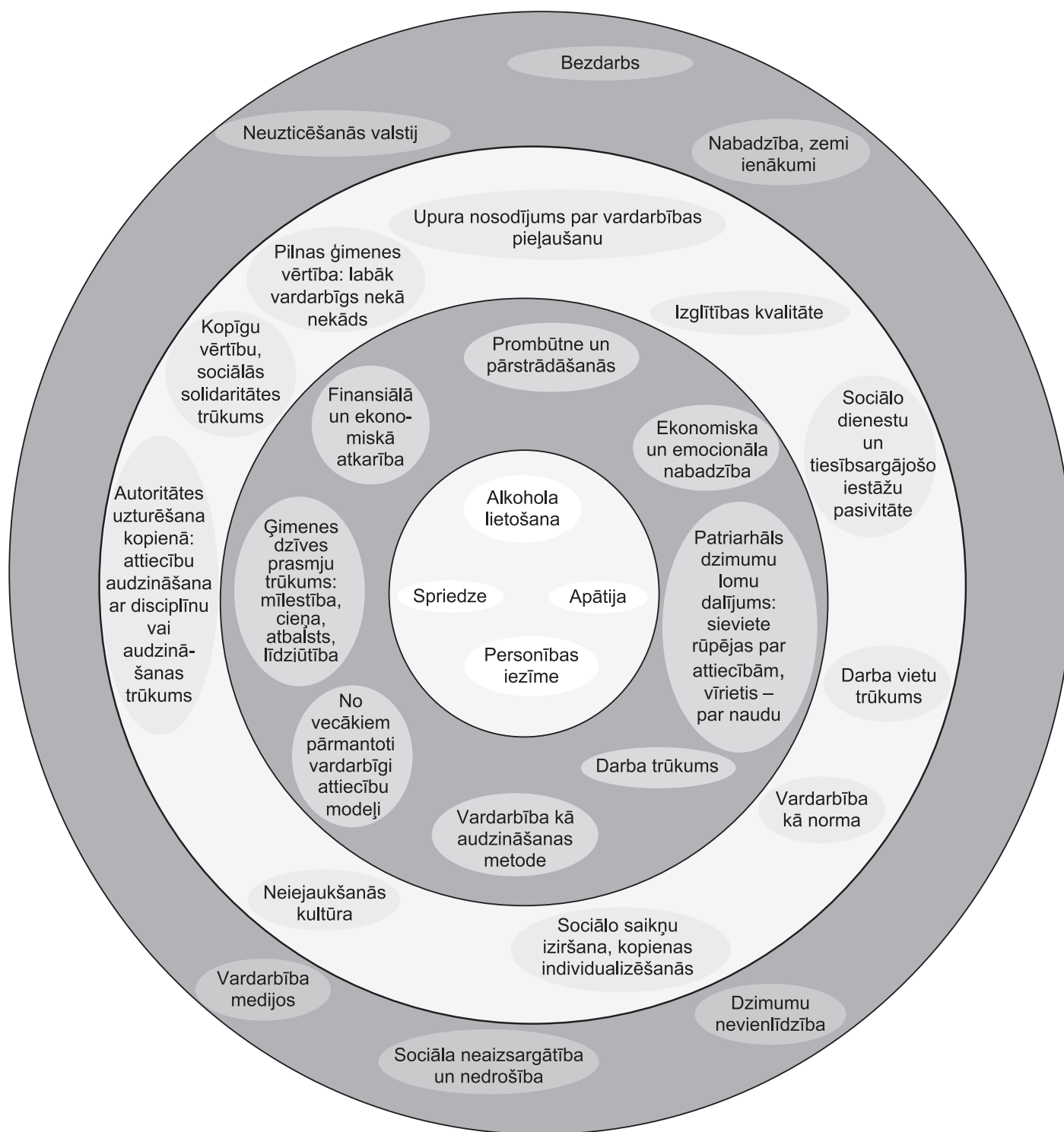
Vispārējais valsts ekonomiskais stāvoklis un zemās algas nenodrošina to, ka, piemēram, sievietei ar bērnu vai bērniem varētu viena pati nodrošināt savas un bērnu vajadzības. Turklāt jāņem vērā, ka daļa no vardarbības gadījumiem ģimenē ir saistīta ar citām sociālām un personīgām problēmām, piemēram, izglītības un darba pieredzes trūkumu, atkarības vielu lietošanu, zemu pašapziņu, neattīstītu sociālo kontaktu tīklu, nepieciešamību rūpēties par maziem bērniem un citiem.

Tiešas cēloņsakarības starp ekonomisko situāciju, atkarībām un vardarbību tomēr nav. Ne visi cilvēki ekonomiski nelabvēlīgos pagastos ir vardarbīgi un atkarīgi. Vardarbība ir vienlīdz sastopama arī turīgās ģimenēs. Nabadzības un ekonomiskās situācijas vainošana vardarbības izraisīšanā ļauj pamatot atbildības noņemšanu no konkrētā speciālista un kopienas pleciem un pārcelt to uz apstākļiem, valsti vai pašvaldību, kā arī stigmatizē vardarbību kā trūcīgo ģimeņu problēmu. Šis stereotips ir viens no dominējošiem vardarbības problēmas uztverē un kavē iniciatīvas situācijas maiņai.

Sociālā apātija: bezdarbs un pārslogotība

Ģimenes, kurās notikusi vardarbība, speciālisti nosacīti iedala divās grupās. Vienas ir tā sauktās nelabvēlīgās jeb “dzērājģimenes”, kurās bērna pamešana novārtā saistīta ar vecāku nespēju iekļauties darba tirgū un atrisināt sadzīves problēmas. Otra grupa, ir t. s. ārēji labvēlīgās, materiāli labāk situētas ģimenes, kurās bērna novārtā pamešana saistīta ar vecāku aizņemtību un stresu, ko izraisa pārslodze, apvienojot

2.1. attēls. Vardarbības ģimenē cēloņi un pastiprinošie faktori ekoloģiskā modeļa skatījumā

	Sabiedrības līmenis
	Kopienas līmenis
	Ģimenes un tuvāko attiecību līmenis
	Individuālais līmenis

Un tad viņš arī redz, tas cilvēks – redz, kā – viens var dzīvot labi un skaisti. Bet man? Kapēc? Pa ko? Un tad nu tā dusma nāk ārā. (..) Jā, ir gadījumi droši vien, kad arī ar vardarbību nodarbojas kāds, kam ir nauda un kam ir vara, un kam ir arī galva varbūt uz pleciem. Ir droši vien. Bet varbūt tie nav tik bieži gadījumi. Bet lielākoties jau ar to vardarbību nodarbojas tie, kas mums te i zemāk pa zāli, nu, kam neveicas dzīvē, un kam arī... Kapēc viš sit, nu, kapēc? Tapēc, ka viņam nekā neiet tai dzīvē – ne viņam ir nauda, ne viņam ir stāvoklis sabiedrībā. Nu, nekas. Viņam pašam liekas – viņam nekā vairs nav. Nu, ko tad, nu. Vis i vainig. Nu, tad es ar tām dūrēm arī vicināšos. Un tad vienalga kuram. (Kurzemes lauka pētījums)

vairākus darbus. Šajā ģimeņu grupā ietilpst vecāki, kuri cenšas sevi un bērnu materiāli nodrošināt, dara to atbilstoši savām spējām un Latvijas sociālajai, ekonomiskajai darba tirgus videi. Nereti vecāki arī pārdzīvo savu izvēli un apzinās tās sekas, taču pamato to ar bezizejas situāciju. Turīgajām un materiāli labāk situētajām ģimenēm biežāk tiek piedēvēta emocionālā vardarbība.

Latgales lauka pētījums liecina par kopienas dzīves maiņu, pārnesot sabiedrisko aktivitāti uz tuvējās pilsētas lielveikaliem, kultūras un izklaides pasākumiem un televizorā redzamajām attiecībām. Pilsētā tiek apmeklētas gan skolas, gan ārstu prakses. Vairāki aptaujātie uzsvēra, ka kopienas līmenī norisinās zināma atsvešinātība: *[A]rī mūsu laikos bija i krustības, bija kāzas, bēres, neteikšu, ka cilvēki nedzēra, dzēra, varbūt pat biežāk salasījās kopā, bija lielāka draudzība starp radiem, starp ģimenēm. Savstarpējo satikšanos daudz tagad retāk sastopamies, ar radiem un visiem. (feldšere)* Mainās attiecības ne tikai draugu un radu starpā, bet arī citu cilvēcisko kontaktu kļūst mazāk. Pastnieks, kas līdz šim pildījis vietējā ziņneša un psihologa lomu, īpaši veciem cilvēkiem, tagad ir daudz aizņemtāks, jo viņam trīs reizes palielināta apkalpojamā teritorija.

Vērtību sistēmas pārorientācija uz darba tirgu un ienākumiem provocē jauna veida vardarbības formas – bērnu atstāšanu novārtā, agresiju, kas rodas patstāvīgas spriedzes un pārslodzes dēļ. Viena no tipiskām tendencēm ir materiālo vērtību dominēšana, kāda eksperta vārdiem sakot, "kad cilvēciskās attiecības tiek samainītas pret biznesu". Darbahlisms nav tikai vērtību jautājums, bet arī piespiedu izeja no krīzes tajās ģimenēs, kur apgādnieki strādā zemi atalgotās profesijās un ienākumu līmeni kompensē ar lielāku darba slodzi¹. Arī vecāku migrācija darba meklējumos ietekmē attiecības ģimenē – bērni izjūt mīlestības un atbalsta trūkumu. Cilvēks, kas ir vardarbīgs pret bērniem, visbiežāk ir vecāks, kam nav sakārtota dzīve, ir daudz darba, maz naudas, liela spriedze, kas tiek "izgāzta" uz bērniem.

Vardarbībā, ko veic pusaudži, pieaugušie vaino datorspēles vai arī televīziju, kurā demonstrē agresīvas filmas. Vienlaikus vecāku aizņemtība un intereses zudums par bērniem sniedz iespēju laika pavadīšanai pie datorspēlēm vai televizora. Pētījuma dalībnieki visbiežāk šo saikni nesaskata, un situācijā tiek vainota valsts, kas rada tādus apstākļus, kas abus vecākus spiež atrasties darbā.

Maz nodarbojas ar bērniem. Jo ir divas kategorijas, tātad, ir vai tās nelabvēlīgās ģimenes, kur ir nepabaroti, neapģērbti bērni, kuri ir badā. Tur ir lielāka pat mīlestība. .. Izņemot viņu [bērnu] no tās ģimenes, lai vienalga cik labi kur būtu, viņš grib pie savas dzērājmātes, ja. Un viņa izguļas un it kā tur tā mīlestība vēl lielāka. Otrais ir tās ģimenes, kur ir visa pietiekoši, bet kur tik tiešām es skatos, kas notiek, ja cilvēkam ir labs, labi apmaksāts darbs. Jau ļoti daudz kur ģimenē ienāk pat pirms pusgada, ap pusgadu aukle, ja. Jā, mamma atskrien. Mamma atskrien zinot, kur ir divi bērni. Tādu ģimeņu mamma strādā vienā, otrā, trešā darbā, ja, viņa ieskrien, viņa sabučo tos bērnu un ar to arī tas beidzas. Es saku: "Bet tev ir jābūt pie viņa!" Baro aukle, kopj aukle, grāmatu lasa aukle, visu dara aukle. Mamma ieskrien un aizskrien. Tāpēc jau arī tādas attiecības veidojas. (Latgale, ģimenes ārste)

¹ Strādājošo nabadzīgo vai strādājošo maznodrošināto problēma aprakstīta arī Odne Oslands (Aadne Aasland), 2006. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret labklājības sistēmu. Sociālā atstumtība un sociālā iekļaušana: situācijas izvērtējums Latvijā. Rīga: LU Akadēmiskais Apgāds, 73.–91. lpp.

Vecāki nedrīkst atļaut skatīties tādas filmas. Es strādāju ar bērniem, kam ir attīstības problēmas – liela daļa pat nerunā. Bērni no lego klucīšiem taisa ieročus, viņi, kā to redzējusi filmā, uzpilda, pieiet pie bērna, nošauj savu biedru, nu, normāli? Nopūš un liek kabatā. (Zemgales lauka pētījums)

Par vardarbības iemeslu minot abstraktus vai grūti atrisināmus faktorus, tiek noņemta atbildība gan no pašas kopienas, gan konkrētā indivīda, kurš ir varmācīgs vai ar savu rīcību veicina varmācību. Līdz ar to arī šāda rīcība kļūst par vardarbību veicinošu faktoru.

Alkohola lietošana

Starp vardarbības cēloņiem individuālajā līmenī visi pētījuma dalībnieki visbiežāk min alkohola lietošanu. Kāds Kurzemes lauka pētījuma dalībnieks norāda – ja tiek lietots alkohols, cietušais var būt tas, kas pirmais gadās pa rokai, visbiežāk ģimenes locekļi. Vienā no intervijām gan parādās arī viedoklis, ka pagastā uz kopējā valsts fona alkohols nav tik samilzusi problēma. Tomēr kā vardarbību ietekmējošs faktors tas intervijās pārliecinoši tiek minēts pirmajā vietā.

Kurzemes un Zemgales lauka pētījumos varmāka tipiski ir vīrietis, kas lieto alkoholu, tāpēc kļūst agresīvs un nekontrolē savu uzvedību. Kad viņš nav dzēris, viņš ir tāds pats kā visi pārējie kopienas iedzīvotāji: *Nu, kā var pateikt, ar ko atšķiras, kad skaidrā, tad ne ar ko neatšķiras, kad piedzēries, tad ar visu atšķiras: agresīvs, neapmierināts, vaino visus. (Zemgales lauka pētījums)*

Alkohola nodēvēšana par vīriešu problēmu apslēpj sieviešu alkoholismu kā sievietes lomai neatbilstošu iezīmi. Latgales lauka pētījums rāda, ka kopiena brīvāk uztver faktu, ka dzer ne tikai vīrieši, bet arī sievietes. Pārsvārā alkoholu lieto mājās, klusībā: *Mums nav dzērāju klaiņotāju, pēc iespējas klusāk. Bet kā tas klusums sanāk? Beidzas ar policiju. Vīrs izsauc policiju, sieva ir piedzērusies, trako, izsauc policiju. (bāriņtiesas priekšsēdētāja)* Ekspertu vidū nav īstas subjektīvas skaidrības par to, vai saslimšana ar alkoholismu pieaug, bet lielākā daļa arī nākotnē to saskata kā galveno vardarbības katalizatoru.

Kopienā alkohola lietošana tiek uzskatīta par sociālu vardarbības izraisītāju, tāpēc to vienlaikus var uzskatīt gan vardarbības pastiprinātāju, gan faktoru, kas noņem atbildību. Zemgales lauka pētījumā vīrietis,

kas pats lieto alkoholu, savu neadekvāto rīcību reibuma stāvoklī attaisno ar alkoholu, bet pats vainīgs nejūtas: *Kā, nu, visi tagad dzer, es arī dzeru, nu, ir reizēm problēmas. Es pats dzērumā biju logu izsisis, nu, bija, skaidrā prātā nebūtu to darījis.*

Varmākas personības iezīmes

Visi pētījuma dalībnieki kā vardarbību veicinošus faktorus piemin psihisku nelīdzsvarotību, nesavaldību vai greisirdību. Vairākkārt tika norādīts, ka ārēji vardarbīgais subjekts nekādi neatšķiras no citiem un pietiekami bieži iespējamās situācijas, kad cēloņus individuālā līmenī kopiena nespēj identificēt.

Vardarbību sekmē arī neprasme risināt sadzīviskas situācijas, kas noved pie nevērības pret bērniem. Neprasme organizēt sadzīvi vistiešāk ietekmē bērnu labklājību – pilnvērtīga uztura, sadzīves apstākļu nodrošināšanu.

Attiecības ģimenē

Attiecības intīmo partneru starpā kā vardarbības cēlonis ir daudzslāņains vardarbību ietekmējošs faktors. Vardarbības individuālā līmeņa cēlonība atbildību par vardarbību ģimenē ļauj ienest pašā ģimenē, pamatojot kopienas neiejaukšanos. Neiejaukšanās kultūra darbojas kā vardarbību veicinošs faktors, jo vardarbība tiek slēpta no kopienas acīm un kavē vardarbības novēršanas rīcības iesakņošanu kopienā.

Tā Kurzemes lauka pētījumā kā iespējamie cēloņi vardarbībai tiek minētas pāra nesaskaņas naudas ziņā, apnikums attiecībās, kā arī labestības, sirsnības un mīlestības trūkums vienam pret otru. Vardarbību ģimenē vairāki pētījuma dalībnieki saistīja arī ar tuvāko sociālo saikņu nefunkcionēšanu psiholoģiska atbalsta sniegšanai. Pēdējais faktors tiek cieši saistīts ar audzināšanu un attiecību prasmju pārmantojamību no paaudzes paaudzē. Vardarbība pret bērniem lielā mērā ir intīmo partneru starpā valdošo attiecību spoguļattēls – reti gadās situācijas, kad abi partneri īsteno kopīgu vardarbību pret bērniem, bet pašu starpā vardarbība nav konstatējama. Savukārt vardarbība pret gados vecajiem cilvēkiem bieži

ir skatīta kā spoguļattēls attiecībām, kas starp ģimenes locekļiem bijušas agrāk, kad vecie vēl bija jauni, bet šobrīd pieaugušie – bērni.

Daudzās sarunās tika uzsvērts, ka vardarbību pārmanto no paaudzes paaudzē un tā ir cieši saistīta ar sociālajiem attiecību tīkliem un to, kā tie tiek uzturēti. Tā Latgales lauka pētījumā vietējā bāriņtiesas priekšsēdētāja atzīst: *Mums jau ir ģimenes, ja viņas tā ir iesākušas, tad ļoti reti ir tā, ka neatkārtos. Šajā gadījumā tā ir mammas kopija, jo viņas mamma tā darīja un tētis viņu audzināja, tur bija trīs bērni, no kuriem viens sēž cietumā.* Arī vietējā psiholoģe par pamatu vardarbībai min personai pazīstamā ģimenes modeļa kopēšanu.

Vientuļās mātes, jo īpaši tādas, kam agri piedzimuši bērni un nav izglītības, vairākkārt tikai izdalītas atsevišķā riska kategorijā vardarbībai pret bērniem. Te lielu lomu spēlē sociālie attiecību tīkli, kas šīm sievietēm, iespējams, ir mazāk pieejami, piemēram, bērnu tēva atbalsta tīkls gan paša vīrieša, gan viņa ģimenes veidolā. Tajā pašā laikā daudzas sievietes maina partnerus un līdz ar to arī sociālos tīklus, kā arī viņām nereti pieejami citi sociālie tīkli, piemēram, pašas vecāki un citi ģimenes locekļi. Tāpēc nevar neapstrīdami apgalvot, ka vecākiem, vieniem audzinot bērnus, pieaug vardarbības varbūtība ģimenē. Iespējams, ja bērna tēvs dzīvo ģimenē, tieši saspringtās attiecības starp intīmiem partneriem var būt par iemeslu tam, ka ģimenē gan starp partneriem, gan pret bērniem tiek vērsta gan fiziska, gan emocionāla vardarbība.

Attiecību briedums tiek minēts kā nosacījums atbildīgām attiecībām ģimenē, kam būtu jāiestājas līdz ar personas pieaugšanu. Vairāki no intervētajiem Kurzemes lauka pētījuma dalībniekiem norāda, ka jaunie, nenobriedušie vīrieši, atrodot dzīvesbiedres, pārvēršas un kļūst par priekšzīmīgiem ģimenes tēviem un kopienas locekļiem, uzņemoties atbildību par ģimeni kopienas priekšā.

Vardarbības izplatību kopienā pastiprina arī kultūras prakses, piemēram, pēršana kā audzināšanas metode un ģimenes tradīcija. Vardarbīgās situācijas ir saistītas ar varas attiecībām ģimenē un balstās uz tradicionālo patriarhālās ģimenes lomu sadalījumu. Par bērniem atbildīgi ir vecāki, kam ir viņi jāaudzina, un tāpēc viņiem ir tiesības bērnus sodīt. Vīra loma ir pelnīt naudu, un tas attaisno viņa vardarbīgu rīcību, bet sieviete ir atbildīga par attiecībām, tai skaitā vardarbības komponentu tajās.

Attiecību veidošanas tradīcijas kopienā

Kopienas attieksmei pret vardarbību ģimenē ir liela nozīme. Kurzemes lauka pētījums rāda, ka kopienā valdošās morāles normas, kas uzticas indivīda paša atbildībai par savu rīcību un tās kontroli, mazāku uzsvāru liek uz kopienas līdzatbildību. Tomēr vienlaikus kopienas uzticības pievilkšana ir smags pārkāpums. Iejaukšanās no ārpusē netiek pieļauta līdz brīdim, kamēr tā absolūti nepieciešama – kāds lūdz palīdzību vai arī pārkāpta grūti definējama pieļaujamā vardarbības robeža:

Es domāju, tas arī ir nepareizi, ka būtu jāstāv bērnam klāt visu mūžu. Nu, tā taču arī nevar. [...] Viņš izaug par lutekli, kam pašam nav patstāvības. Kas patstāvīgi neko neprot ne risināt, ne domāt, ne lemt par sevi – ko drikst, ko nedrikst, ko var, ko nevar. [...] Un nu pienāk septiņi gadi, un nu iziet skolā, nu iziet dzīvē, nu ir visas durvis vaļā, un, nu, sākas. Nu, sākas blēņas, jo viss ir jāpamēģina. Un tur nu ir visa tā vaina.

Zemgales lauka pētījums rāda, ka kopiena distancējas no vardarbīgajām situācijām. Kopiena nepauž nosodījumu varmākam, bet uzsver upura vainu. Upuris piedzīvo divu veidu bailes: bailes no tā, ka varmāka varētu pēc tam kļūt vēl agresīvāks, un bailes no tā, ka varētu reaģēt kopiena, kura parasti upuri stigmatizē. Reizēm veidojas situācijas, kad sabiedrības nosodošā reakcija ir spēcīgāka par bailēm no vardarbības. Sieviete, kas pati agrāk cietusi

Un arī tas, ka ir vecāki, nu, vēl nenobrieduši. Kad jau mazam bērnam sāk tur bričkāt un purināt un nezin ko darīt. Nu, neiedziļinās. Viš vēl cilvēks nav nobriedis. Es tā domāju, nu, ir atšķirība – es tā padomāju pa sevi – jā, nu varētu būt, ka es arī tāpat esu purinājusi to savu bērnu. Un tad, kad man piedzima pēdējais dēls, 35 gadi man bija, tad es biju pavisam cita mamma. Un es domāju, ka ir jānobriest, lai tu varētu audzināt bērnu un lai tu viņu varētu neietekmēt tomēr fiziski. [...] [Pēc intervijas sarunāšanas] es tā domāju, nu, pa ko tad varētu runāt – cik es esu vardarbīga, es sāku domāt. [...] Nu, ja tā padomā, nu, patiešām varbūt es arī esu kādreiz. Ir, ir, grēkots ir, tur nu nav ko. [...] [Un jautājums], cik ļoti tas to bērnu ir ietekmējis tomēr. (Kurzemes lauka pētījuma dalībiece)

no vardarbības, atzīstas, ka izjutusi sabiedrības nosodījumu par vardarbību ģimenē, taču aiziet no vīra nebijis viegli, jo viņai nav bijis darba un aprūpē bija mazi bērni, bet kopiena atbalstu nesniedza.

Latgales lauka pētījums uzrādīja visatbalstošāko attieksmi vardarbības novēršanai kopienā. Iejaukšanās kaimiņu vardarbīgās attiecībās tika pieļauta, ja upuris tika vērtēts kā vājāks par varmāku.

Kopīgu vērtību trūkums

Kultūrvides trūkums ir viens no visbiežāk piesauktajiem vardarbības cēloņiem, un kultūra – viens no pretspēkiem vardarbības novēršanā. Attiecinot to uz kopienas un ģimeņu dzīvi, kultūras "trūkums" ir cieši saistīts ar vērtību un sabiedrības hierarhijas maiņu, veidojoties sabiedrībai, kas balstīta individuālistiskā un patērīgā vajadzībās, nevis vienotās kopējās vērtībās:

Jūs nevarat iedomāties, kas Latvijā notiek. Kā cilvēki dzīvo, kā izskatās mājas, kā bērni – tas vispār ir... mati stāvus ceļas. Katrs trešais ir alkoholiķis – ārprāts. Protams, mana mīļā tēma – vajag skatīties televizoru, jo tas, ko tur redz – ideoloģijas jau nekādas nav. Tikai šausmes, tikai vardarbība, labākajā gadījumā naudas pelnīšana. Es nezinu, kā tas notiek skolā. Reālā situācija ir drausmīga. Drausmīga. Jo to var norakstīt mazliet uz naudas trūkumu un vēl kaut ko. Bet tas ārprāts, kas notiek. (Vidzeme, speciālistu diskusija)

Vardarbības atpazīšana ir saistīta ar vietējo kultūras kontekstu. Kultūras "trūkums" atspoguļojas, piemēram, audzināšanas tradīciju maiņā. Speciālisti vairākkārtīgi uzsvēra pusaudžu vardarbību kā tā saukto brīvā audzināšanas stila sekas, kas izpaužas bērnu visatļautībā un savu tiesību pārvērtēšanā.

Es te esmu no visvecākajiem, kas sāka strādāt [19]66. gadā un tagad. Kā mēs, ja braucām izsaukumos – vispār pieklājība un bērns neko nekad neteica. Tagad pat mazais bērns piecgadīgais var tevi nolamāt tādiem vārdiem, ko tu neesi dzirdējis. (Latgale, speciālistu diskusija, neatliekamās medicīniskās palīdzības darbiniece)

Pētījuma dalībniekus uztrauca bērnu tiesību paplašināšanās un ar tām saistīto audzināšanas metožu

izvērtēšanas nepieciešamība. Pieaug spiediens līdzvērtīgu attiecību veidošanai ar bērnu, taču vecākiem un bērniem nav prasmju un iemaņu šādas attiecības veidot. Tas rada pamatu bieži pētījuma dalībnieku vidū pieminētajai situācijai, kurā bērni tiesības izmanto kā vardarbības instrumentu pret pieaugušo autoritāti un varu.

Ietvaru kopienai dod caur pilsoniskām aktivitātēm veidoti sociālo attiecību tīkli, piemēram, darbošanās vietējās interešu kopās, kas rada un apliecina kopienas vērtības. Šo tīklu esamībai ir liela nozīme atbalsta sniegšanā vardarbības upurim. Drošības tīklu trūkums apgrūtina upura izraušanos no vardarbīgām attiecībām ģimenē. Tikai kopienas lomas palielināšanās solidaritātes veidošanā, reālas vērtības piešķiršana izglītībai, līdzatbildībai, attiecību kvalitātei un rūpēm vienam par otru spēj radīt pārmaiņas jaunajā paaudzē. Medijiem ir būtiska loma vērtību veidošanā un tālāknodošanā, tomēr izglītības sistēma kopienas līmenī, pilsoniskā sabiedrība un ģimene ir vienīgais mehānisms, caur kuru vērtības var iemiesot.

2.2. Ar dzimti saistītu faktoru ietekme uz vardarbību

Sievietes kā galveno vardarbības upuru grupu apstiprina 2006. gadā veiktā sabiedriskās domas aptauja². 36,7% respondentu atzina, ka viņu paziņu, radnieku vai draugu vidū ir kāda sieviete, kas ir cietusi vai cieš no vardarbības. Visbiežāk apstiprinošu atbildi sniedza ārpus Rīgas dzīvojošie, jo īpaši Kurzemē, kā arī finansiāli mazāk nodrošinātie respondenti. Vairāk nekā divas trešdaļas vardarbību pret sievieti raksturoja kā sišanu; kliegšanu, draudēšanu; neiecietību un pazemošanu. Lielākā daļa aptaujāto atzina apsūkāšanos, piespiedu seksuālās attiecības, ieplaukāšanu, iedunkāšanu, brīvā laika un interešu ierobežošanu par vardarbības formām pret sievieti. Vismazāk respondentu (49%) kā vardarbību uztvēra ienākumu un izdevumu kontrolēšanu.

84,1% respondentu uzskatīja, ka vardarbība pret sievieti ģimenē nav attaisnojama, bet 15,8% apgalvoja, ka ir gadījumi, kad vardarbība varētu būt attaisnojama. Salīdzinoši biežāk šo viedokli pārstāvēja

² Vardarbība ģimenē, Sabiedriskās domas aptauja, "Latvijas Fakti", 2006, www.lm.gov.lv/doc_upl/Vardarbiba_gimenee-08_2006_2.doc

finansiāli mazāk nodrošinātie un gados vecākie aptaujas dalībnieki, Latgales iedzīvotāji, respondenti ar pamata vai nepabeigtu vidējo izglītību, kā arī vīrieši.

Vardarbības saikni ar tradicionālajām dzimumu lomām uzrāda arī kvalitatīvie pētījumi. Intervijas ar sievietēm, kas tiesātas par vardarbību,³ liecina par priekšstatiem, kas sievietēm atvēl ģimenes saturētājas lomu un liek samierināties, bet vardarbību pret sievieti ģimenē uztvert kā dabisku "ģimenes dzīves sastāvdaļu"⁴. Vardarbība nesakņojas alkohola lietošanā, bet tai ir saistība ar dzimuma lomu un ģimenes modeļiem⁵. Līdz ar to vardarbība ir visas sabiedrības, nevis atsevišķa indivīda problēma. Vardarbība tiek stigmatizēta un attiecināta uz nabadzību, taču par vardarbības upuri, kā arī par varmāku var kļūt jebkurš sabiedrības loceklis neatkarīgi no viņa sociālekonomiskā stāvokļa un izglītības līmeņa⁶.

Vardarbība kā "sievšķas" atbildības joma

Vardarbība, raugoties politikas kultūras perspektīvā, ir tradicionāla sieviešu interešu joma, kas vīrišķības vērtību dominētā politikā būs pakārtota ekonomikas interesēm, reproducējot tradicionālo dzimumu lomas dalījumu mājās. Gan pēc novēršanas speciālistu, gan upuru dzimuma tā ir izteikta sieviešu nozāre. Pētījumi rāda⁷, ka Latvijas sabiedrībā dominē vīrišķs politikas modelis.

Dzimumu līdztiesības aspektu vardarbības mehānismā atpazīst tikai daļa pētījuma dalībnieku, uzsvērot saikni starp sieviešu beztiesību un vardarbību ģimenes un politikas līmenī. Šī saite nav vienādojama ar dzimumu, jo arī sieviete var uzņemties tradicionālo vīrieša lomu gan vardarbības ierosināšanā, gan arī tās novēršanā. Būtiskākā nelīdztiesības iezīme ir nelīdzsvarotās varas attiecības starp partneriem ģimenē un vardarbības novēršanas līdzšinējā zemā prioritāte kopējā valsts rīcībpolitikā, kas redzama gan nozares atalgojumu līmenī, gan vardarbības problēmu risināšanai piešķirto budžeta līdzekļu apjomā. Kā norāda viens no pētījuma dalībniekiem, policists, dzimtes stereotipi un no tiem izrietošās

attiecības veido vardarbības apkarošanas fonu gan ģimenē, gan politikā:

Vairāk sieviešu ir sanākušas [šajā sfērā]. Sociālo darbinieku pārsvarā ir sievietes, laukos un pilsētās ir sievietes. Policijā bars ar vīriešiem. Galvenā problēma ir tā sieviešu beztiesība absolūta. Neticami, cik izplatīta ir šī vardarbība ģimenē. Es par laukiem atbildu, tāpēc ka zinu, kas laukos notiek. Ārkārtīgi maz ir šo iespējamo sociālās palīdzības veidu. Bezpeļņas organizācijas, kas palīdzētu risināt... Ļaunākais vardarbībā ģimenē no policijas viedokļa, tas ir ārprāts, neko tu tur neredzi.

Vardarbības problēmas uzrunāšanai ir cieša saistība ar sieviešu tiesību stiprināšanu visā valstī. Jau citētais policists iezīmē saikni starp sievietes tradicionālo lomu Latvijas sabiedrībā un viņas "balsi" vai rīcībspēju: *Vardarbība ģimenē lielā mērā atkarīga no pašcieņas trūkuma, arī pieminēju par to valsti un politiku. Tas acīmredzot šis stāvoklis, kas šobrīd ir valstī, nedod viņām iespēju izteikties. Zaudēšana [šajā situācijā] – tas ir saistīts ar ekonomisko situāciju un pārējo. Dzimumu līdztiesība šo iemeslu dēļ paliks kā būtisks vardarbības sociālais konteksts, kuru nosaka sabiedrībā atzītas vērtības, ģimenes attiecību un arī politikas veidošanas modelis.*

Patriarhālais ģimenes modelis

Vardarbība ģimenē lielā mērā saistīta ar izpratni par ideālo ģimenes modeli, kurā paaudžu starpā valda autoritatīvas attiecības. Tipiski tā ir ģimene, kurā vīrietis ir naudas pelnītājs, bet sieva ir bez darba un viņa atrodas finansiālā atkarībā no vīra. Ja sievietei ir bērni, viņa ir par tiem atbildīga. Vīra vardarbīga uzvedība tiek attaisnota, jo viņš pelna un, atgriežoties mājās no darba, ir noguris. Netiek ņemts vērā tas, ka sieviete bieži ir viena mājās ar bērniem un rūpējas par saimniecību. Sievai nav brīvdienas, jo tad, kad atgriežas vīrs, viņa ir tā, kas rūpējas par attiecībām un par to, lai vīrs pēc darba varētu atpūsties. Ja ģimenē ir problēmas, uzskata, ka sieva nav pietiekami rūpējusies par attiecībām ģimenē. Šādu sievietes pašas atbildību Zemgales lauka pētījumā uzver ne

³ Vanaga, Sanita. 1998. Vardarbība pret sievieti jeb Dubultsods par ciešanām. LU Dz SC Apkārtraksts, Nr. 1, lpp. 10.

⁴ Turpat, lpp. 8.

⁵ Vanaga, Sanita. 2001. Vardarbības sociālā seja. Par agru? Par vēlu? Feministiskās idejas, konteksti, pieejas. Red. I. Novikova, 108–120., R.: LU Dzimtes studiju centrs, 109. lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Aivita Putniņa, Linda Ziverte, 2004. Sievietes un vīrieši pārvaldībā. Sabiedriskās politikas institūts, http://www.medijuprojekts.lv/?object_id=428; Mediju loma varas pārdalē, LU Dzimtes studiju centrs, 2004, http://www.medijuprojekts.lv/?object_id=428

tikai kopiena, bet arī sociālais darbinieks. Problēma netiek skatīta visas ģimenes kontekstā, un situācijas risināšana visbiežāk ir saistīta ar sievietes labprātīgu aiziešanu no ģimenes.

Latgales lauka pētījums liecina, ka, runājot par vardarbību intīmo pāru starpā, kopienā, it īpaši no vecākās paaudzes puses, tiek sagaidīts, lai sieviete, kas dzīvo kopā ar vīru alkoholiķi, dzīvesbiedru nepamestu. Ģimenes modelis ir cieši integrēts kopienā un pilda noteiktas funkcijas, apmierinot cilvēku ikdienas vajadzības. Vīrietis apgādā ģimenei, bet sieviete tajā uztur attiecības un rūpējas par vīra sagatavošanu darbam⁸. Tāpēc par vardarbību kā attiecību problēmu ir atbildīga sieviete. Modelim izjūkot, palielinās kopienas atbildība par līdzšinējo ģimenes funkciju veikšanu, jo sieviete nespēj sevi materiāli nodrošināt, bet vīrietis – rūpēties par sevi un bērniem.

Arī "Latvijas Faktu" aptauja⁹ par galveno iemeslu vardarbības cikla turpināšanai atzīst sieviešu finansiālu atkarību sevis un bērnu uzturēšanā (54%) un sava mājokļa trūkumu (43,6%). Kā iemesli minēti arī uzturēšanās partnera solījumiem, bailes no attriebības, kauns par notikušo un bailes no sabiedrības nosodījuma, neticība tam, ka kaut kas varētu mainīties. Sievietes mazliet biežāk minēja vispopulārākos iemeslus – finanšu grūtības un mājokļa problēmu, savukārt vīrieši mazliet biežāk minēja tādus faktorus kā kauns par notikušo un bailes no sabiedrības nosodījuma un to, ka "sievietes apmierina tādas attiecības".

Dzimtes lomas

Vienlaikus patriarhālais attiecību modelis nav tieši saistīts ar dzimumu, bet gan lomu komplektu ģimenē. To apliecina Zemgales lauka pētījumā minēts gadījums par ģimeni, kur sieva ir iztikas pelnītāja, bet vīrs pieskata divus gadus vecu bērnu. Vīrietis lieto alkoholu un nespēj adekvāti pieskatīt bērnu. Bērna kliegšana traucē kaimiņus, un galējā gadījumā viņi cenšas iejaukties, taču situācija kopienā netiek risināta, jo māte tiek uzskatīta par labu cilvēku, kas pelna naudu, lai varētu bērnu pabarot. Tēvs tiek vainots situācijas izraisīšanā, taču tālākas sekas šis nosodījums neizraisa.

Visi aptaujātie Latgales lauka pētījuma dalībnieki atzina, ka fizisko varmācību pārsvarā piekopo vīrieši, bet emocionāli vardarbīgas ir arī sievietes. Gan uzklusītajos stāstos par kopienas dzīvi, gan latgaliešu folklorā darbojas sievietes, kas spēj fiziski un psiholoģiski iespaidot savu vīru. Folklorā tā ir "latgaliešu bāba", kas ir ietiepīga un nikna un neciena vīru, lamā, sit un komandē, un vēl beigās izkalpina pašu velnu¹⁰, bet šodien uzklusītajos stāstos tā ir "sieviete ar olām", kas vardarbīgi, tai skaitā arī fiziski, izturas gan pret savu vīru, gan bērniem un nereti to dara arī alkohola ietekmē:

Es domāju, ka ir divi modeļi, vai nu pieklapē tie veci vai sievas. Šinī gadījumā [viņas mājās] divās ģimenēs klapē veci, divās – sievietes. Līdzvērtīgi. Caurmērā veci klapē, tā ir slēptā, par ko nerunā, bet skaļie procesi, kur sievas dara, par tiem nez kāpēc zina vairāk. (ārste)

To, ka vardarbīga izturēšanās un ciešana no vardarbības nav tieši atkarīga no cilvēka dzimuma, apliecina arī citu reģionu speciālistu pieredze un medicīnas statistikas dati par vardarbības ģimenē upuru dzimumu struktūru, kas analizēta 4. nodaļā. 2003. gadā veikta aptauja¹¹ liecina, ka emocionālo vardarbību ģimenē piedzīvojuši gan sievietes, gan vīrieši: 16% vīriešu un 22% sieviešu cietuši no vecāku vardarbības, 9% vīriešu un 22% sieviešu – no laulātā vai partnera.

Vīrišķība un vardarbība

Latgales lauka pētījums rāda izteiktu vīrietības kultu kopienā, kurā vīrietis tiek uzskatīts par vērtību tikai tāpēc, ka ir vīrietis:

Ir kults, ka sieviete ir nekas, bet dažreiz sievietei jābūt gudrākai, jāpatēlo, ka viņa ir nekas. Es esmu tāds cilvēks, kas vēlas līdzvērtīgas attiecības, tāpēc man tādu attiecību nav. Ar pirmo vīrieti es ļoti turējos, es dzīvi nepazinu... Ko mātes iemāca, tā viņi izturas pret sievietēm. Es domāju, ka viņas neko neiemāca. Dēli ir reāli izlutināti, nevarīgi, jo visu dara viņu vietā mātes, vardarbīgi vai mačo. (ārste)

⁸ Par dzimumu lomu modeļa attīstību skatīt, Holter, O.G., 2003. Can Men Do It? Men and Gender Equality – the Nordic Experience. Temanord.

⁹ Vardarbība ģimenē, Sabiedriskās domas aptauja, "Latvijas Fakti", 2006, www.lm.gov.lv/doc_upl/Vardarbiba_gimenee-08_2006_2.doc

¹⁰ Juško-Štekele, Bāba latgaliešu folklorā. Kultūras procesi Latgalē: folklorā, valoda, literatūra. Rēzekne: RA, 2006, 52.–54. lpp.

¹¹ Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). UNFPA, LĢPSVA "Papardes Zieds", 2004.

Viņas personiskā pieredze liecina, ka kopienā vardarbība pret partneri, īpaši greisirdības pamudināta, tiek uztverta kā "normāla veču lieta".

Nespēja izrunāties gan par vardarbību, gan par citām tēmām vīriešiem ir daudz lielāka nekā sievietēm. To apliecināja arī vīriešu atturība pret intervijām lauka pētījumiem. Profesionāļu pieredze liecina, ka vīrieši daudz retāk nekā sievietes apmeklē arī psihologu. Tā psiholoģe no Latgales reģiona, atbildot uz jautājumu, vai varmākas ir tikai vīrieši, atbild:

Ja sieviete vēl var atnākt pie psihologa un pateikt, ka es ciešu no šīs te vardarbības, ka mani neapmierina kaut kādas attiecības, tad vīrietim atnākt pie psihologa un to pateikt, ka viņu emocionāli varmāko sieviete – tā var būt kaut kāda pretruna [ar viņa vīrišķību]. Te jau varbūt ir tas stereotips, ka vīrieši neraud, ka viņiem vajag būt stipriem, ka viņiem vajag dominēt sievieti. Tādi stereotipi. Vīrieši nāk, bet viennozīmīgi retāk.

Privilēģētais vīrieša stāvoklis tiek pamatots ar sieviešu bieži pieminēto vīriešu trūkumu, kura dēļ "labāk turēties pie tā, kas ir". Tā kāda pensionāre stāsta par sava mazdēla sievu, kas savulaik esot pametusi studijas citā pilsētā, lai "uzpasētu" savu vīrieti. Otrs faktors, kas ir specifisks Latgalei, sieviešu piesaistei pie viena vīrieša, ir priekšstats par sievietes nevainību kā izšķirošu faktoru vīra attiecībai pret sievu. Vienlaikus lielākā daļa informantu gan atzina, ka tas ir ideāls attiecību modelis, jo pārsvarā sievietēm ir bijuši vairāki partneri.

Pilnās ģimenes nozīme

Latgales lauka pētījums rāda, ka kopienā joprojām ir svarīgi, lai mājās būtu vīrietis un bērnam būtu tēvs. Šajā scenārijā pat vardarbīgs vai alkoholiķis tēvs parasti ir labāks nekā tēva trūkums. Bāriņtiesas priekšsēdētāja, runājot par vecāku tiesību atņemšanu, uzsver – ja tēvs dzīvo ģimenē, tad ar šo faktu viņš vienalga pilda savus tēva pienākumus:

Ja mēs, piemēram, atņemam tēvam aprūpes tiesības, bet viņš dzīvo ģimenē. Jēga tam kāda? Es to neatbalstu, jo kāpēc atņemt tēvam aprūpes tiesības, ja viņš dzīvo ģimenē. Viņš vienalga pilda savus tēva pienākumus, labāk vai sliktāk, bet atņems viņam tiesības un

viņš dzīvos ģimenē. Ja viņš nedzīvos ģimenē, tad ir pamats atņemt tiesības.

Attieksmes maiņa vērojama jaunajā paaudzē, priekšroku dodot līdzvērtīgām attiecībām un vīrieša prombūtnei, ja tas nespēj šādas attiecības veidot. Vardarbība kļūst par nepieļaujamu attiecību sastāvdaļu.

Sievietes loma profesionālajā jomā

Dzimtes faktors svarīgs arī profesionāļiem, kas darbojas ar vardarbības novēršanu. Tiek uzskatīts, ka fizisko vardarbību var atrisināt tikai vīrieši policisti, braucot izsaukumos pie kaušļiem un alkoholiķiem. Lielākā daļa sociālo dienestu, bāriņtiesu darbinieku, psihologu un skolotāju ir sievietes. Sievietes kopumā ir atvērtākas sarunām par vardarbību ģimenē, bet ne vienmēr uzskata, ka ir spējīgas pret to cīnīties, īpaši pret fizisko vardarbību.

Sievietes dzimums profesionālajā darbībā kalpo kā ierobežojošs faktors, mazinot autoritāti un atbalsojot sievietes vietu tradicionālā ģimenē. Sociālā darbiniece, kas strādāja ar ģimenes atbalsta terapiju, uzsvera, ka tieši vīrieša psihoterapeita dalība atvieglot kopienas atsaucību projektam un dod papildu vērtību, ar faktisko piemēru demonstrējot, ka vīrietis var būt eksperts attiecībās.

2.3. Mediju attieksme pret vardarbību

Plašsaziņas līdzekļiem ir svarīga loma ne tikai vardarbības atspoguļošanā, bet arī informēšanā par vardarbību. Šī sadaļa balstīta divu gadu preses analizē¹². Rakstu dinamikas līkne liecina, ka vardarbības tēmas atspoguļojums presē nav viendabīgs un to veido avīžu iniciatīva, notikumi un organizāciju aktivitātes.

Viens no publikāciju skaita kāpumiem 2005. gada martā saistīts ar ANO un PVO kampaņu. Kampaņas laikā mediji tika izmantoti vardarbības problemātikas aktualizēšanai. Drukāto mediju rakstu analīze kampaņas laikā liecina, ka vardarbība skatīta kā vispārināta problēma, kuras pierādīšanai tiek sniegti statistikas dati par dažādiem vardarbības veidiem un upuru nāvi. Publikāciju skaita analīze liecina, ka

¹² Vardarbības tēmas atspoguļojums Latvijas drukātajos medijos analizēts no 2005. gada janvāra līdz 2007. gada maijam. Analīzes izlases kopumu veido 202 raksti no laikrakstiem "Diena", "Neatkarīgā Rīta Avīze", "Latvijas Avīze", "Час", "Вести Сегодня".

rakstu skaits kampaņas laikā ir audzis. Tomēr mediji nav uzskatījuši vardarbības problēmu par žurnālistiskās izpētes vērtu – raksti galvenokārt pārpublicē kampaņas veidotāju, diskusiju un preses konferenču laikā publiskoto informāciju.

Nevar spriest par tēmas popularitāti laikraksta slejās pēc rakstu skaita par vardarbību ģimenē, jo Latvijas nacionālie preses izdevumi ir atšķirīgi pēc formāta, apjoma un redakcijas politikas. Laikrakstam "Diena" vardarbības tēma ir aktuāla – samērā regulāri parādās kādu oficiālo iestāžu un sabiedrisko organizāciju pārstāvju sagatavotie raksti par vardarbības problēmu. "Neatkarīgās Rīta Avīzes" un "Latvijas Avīzes" materiālos vardarbība tiek attēlota sadzīves līmenī, vēstot par vardarbības gadījumiem ģimenēs. Krievu presē vardarbība ģimenē biežāk tiek personificēta un aprakstīta no upura puses – materiālu autors neievēro neitrālo pozīciju informācijas pasniegšanas manierē, brīžiem izpaužot pat ieinteresētību atbalstīt upuri.

Visbiežāk atpazītais vardarbības veids ir **vardarbība pret bērnu** (citēts 113 reižu). Lielākajā daļā gadījumu vardarbība raksturota kā fiziska. Aprakstītie varmākas ir ģimenes locekļi – tēvi, patēvi, mātes un vecvecāki. Pastāv divi konkurējoši skatījumi tādas situācijas aprakstīšanai, kas izraisa ievainojumus vai nāvi. Visbiežāk šāda situācija saukta par vardarbību pret bērnu (70 citātu), taču 46 gadījumos to dēvē arī par nevērību pret bērnu, kas izraisījusi sekas. Šī skatījuma atšķirība parādās arī ziņojumam veiktā speciālistu viedokļa pētījumā. Vardarbība parasti tiek uztverta kā apzināta rīcība, bet neuzmanība – kā neapzināta bīstamas situācijas radīšana. Otrajā gadījumā pieaugušais nav pilnībā atbildīgs, jo notikumu izraisījusi arī konkrētā situācija. Šis skatījums ļauj skatīt sekas kā neparedzamas un tādēļ nenovēršamas.

Raksti vai nu min vardarbības statistiku, vai arī atsaucas uz konkrētiem gadījumiem un tiesas prāvām. Gadījumi tiek sīki aprakstīti, piemēram:

Vēlā pavasara pelēcīgumā lkara kapiņš krasi atšķiras no visiem, kas redzēti. Kopiņa dāsni izrotāta krāsainām rotaļlietām un mākslīgajiem ziediem, kuriem pa vidu arī sniegpulkstenītes. Raiba tamborēta visticīnā un krāsaina ola atgādina nesenās Lieldienas un griezīgi kontrastē ar tikai piecus gadus nodzīvojušā bērna dzīvi. Tajā "katra diena bija grūta" – secina

Tukuma rajona policijas pārvaldes priekšnieka palīdze Rolande Bebere, izmeklējot krimināllietu, kurā par vardarbību pret lkaru (vārds mainīts) aizdomās tiek turēti viņa vecāki. Kopā ar lkaru ģimenē bija septiņi bērni. Astotais piedzima mēnesi pēc viņa nāves. Visu dzīvo bērnu aprūpes tiesības mātei pagaidām ir atņemt.

"Es ļoti mīlu savus bērnus. Es gribu viņus atpakaļ," ar cigareti rokā saka viņu mamma, gaišmataina, glīta, 28 gadus veca sieviete. "lkars pilnīgi atšķīrās no pārējiem bērniem. Man vienkārši... kaut kā mīlestība zuda pret viņu. Kaut gan tagad es visu to nožēloju. Ka nemīlēju." ("Diena", 2006. gada 6. maijs)

Maz ir novēršanas rīcības aprakstu, kur vardarbību konstatē skolas medmāsa vai arī sociālais darbinieks aicina ziņot kaimiņus par šādiem gadījumiem. Vēl mazāk citātu (26) atlasīti par emocionālo vardarbību pret bērnu. Tajos sniegta statistika, speciālistu komentāri, gan aprakstītas situācijas, kurās vardarbība izpaužas.

Tajos citātos, kur tiek minēti vecāki, visbiežāk nosaukta māte kā pieaugušais, kurš atbildīgs par vardarbību un uzvedības maiņu, parādot tradicionālo dzimuma lomu atražošanu arī medijos. Emocionālā vardarbība tiek pasniegta kā ģimenes problēma, kas manifestējas arī vienaudžu attiecībās ārpus mājas. Kopumā 22 citāti veltīti seksuālajai vardarbībai pret bērnu. Citāti aptver gan īsas ziņas par ierosinātām lietām, gan garus notikumu aprakstus un speciālistu komentārus par šā vardarbības veida atpazīšanu. Tipisks varmāka ir patēvs vai tēvs, par seksuālo vardarbību brāļu vai māsu starpā netiek rakstīts. Lai arī rakstos norādīts, ka seksuālās vardarbības gadījumi reti tiek atklāti, tiem presē seko un sniedz detalizētus aprakstus.

Vardarbība pret sievieti ģimenē vispārīgi raksturota 34 citātos. Visbiežāk tie ir nevalstisko organizāciju palīdzības apraksti, kā arī vispārīga informācija par rīcību vardarbības gadījumā. Sabiedrisko domu par vardarbību pret sievieti izteikti veido nevalstiskās organizācijas. Parasti vardarbība pret sievieti raksturota kā fiziska (26 citāti). Daļa citātu sniedz statistikas datus vai fakta konstatāciju. Līdzīgi kā vardarbības gadījumos pret bērniem, tiek aprakstītas situācijas, sīki iezīmējot upura un/vai bērna sajūtas un stāvokli, piemēram, *arī daļa zobu rindas zaudēta dzērāja dūres dēļ. Skandāls risinājies arī vēl pirms dažām stundām,*

kad izsauktā policija varmāku četru promiļu reibuma pakāpē beidzot nogādājusi Rēzeknes slimnīcas narkoloģijas nodaļā. ("Diena", 2006. gada 27. februāris)

Emocionālo vardarbību raksturo 6 citāti, kas parasti ir vispārīgs vardarbības veida apraksts un vienā gadījumā notikuma apraksts, taču, atšķirībā no fiziskās vardarbības stāstiem, sīki netiek aprakstīts upura stāvoklis.

Seksuālās vardarbības pret sievieti pieminēšana konstatēta piecos citātos. Šis vardarbības veids ir tikai pieminēts, taču nav sīki aprakstīts. Tikai laikrakstā "Čas" (2005. gada 30. septembris) rakstīts par lietu, kurā sieviete aprakstīta kā upuris, piespiežot izdarīt abortu.

Vardarbība pret vīrieti ģimenē ir vāji attīstīta tēma (atlasīti 6 citāti). Vīrietis aprakstīts kā upuris emocionālas vardarbības gadījumā, bet fiziskās vardarbības iespēja ir apšaubīta. Seksuālā vardarbība pret vīrieti nav minēta vispār. Visi citāti ir speciālistu viedokļi un komentāri par problēmu kopumā, nav neviena personiska stāsta un detaļu, kas ļautu redzēt reālu vīrieti upura lomā.

Vardarbība pret veciem ļaudīm ģimenē ir margināla tēma. Vienīgajā gadījumā, kas aprakstīts "Lauku Avīzē" (2005. gada 21. marts), to attēlo kā sadzīvisku konfliktu starp māti un meitu, nepiedāvājot risinājumu. Šis gadījums netiek vispārināts, bet gan attiecināts uz varmākas neadekvāto uzvedību.

Kopumā tipiskie vardarbības upuri medijos ir bērni un sievietes, kuri cieš no fiziskas vardarbības, gūst traumas un ievainojumus vai arī iet bojā vardarbības dēļ. Uzmanība netiek pievērsta kopienas un apkārtnējo cilvēku rīcībai, galvenokārt pozicionējot kopienu kā vērotāju. Kā aktīvi dalībnieki vardarbības novēršanā atspoguļotas nevalstiskās organizācijas un ar bērnu tiesību uzraudzību saistītās valsts institūcijas. Valsts rīcība medijos visbiežāk vērtēta kā nepietiekama un neefektīva. Iezīmēta partnerība starp nevalstiskajām organizācijām un valsts institūcijām, taču neparādās sadarbība starp kopienu un institūcijām.

2.4. Jaunās iezīmes vardarbības sejā

Vecāku prombūtne

Viens no jau pieminētiem apstākļiem, kas raksturo vardarbību ģimenē Latvijā, ir situācija, kad vecāki

materiālās drošības jautājumu risina uz bērnu emocionālās drošības rēķina. Ienākumu gūšanas un bērnu aprūpes jautājumus vecāki risina dažādi: citi bērnu aprūpē iesaista vecvecākus, citi izmanto aukles pakalpojumus, taču šajos gadījumos vecāki vairāk vai mazāk ir pieejami un informēti par to, kas notiek ar bērnu. Ekspertus vairāk satrauc lielais to bērnu skaits, kuru vecāki devušies peļņā uz ārvalstīm, kuru starpā visbiežāk minētas Īrija, Anglija, Itālija, Spānija. Latgales lauka pētījums liecina, ka pētījuma dalībnieki varēja nosaukt vismaz trīs vai četrus pazīšanas, kuri intervijas laikā strādāja Īrijā.

Kaut arī vecāki ir centušies savas prombūtnes laikā bērnu aprūpes jautājumus nokārtot, tomēr, kā izrādās, reālā situācija atšķiras no vēlamās, un daudzi ārvalstīs strādājošo vecāku bērni ir pamesti vai arī uzticēti cilvēkiem, kuri nespēj pienācīgi rūpēties par bērnu:

Ko mēs dzirdam – bērni lielie raud, burtiski raud, psihotiskas reakcijas dažādas, ja, .. Un bieži vien atstāj tos bērnus pie diezgan paveciem vecvecākiem, kuriem veselība slikta, kuri nespēj ne izskriet, ne aptvert, ne saprast. Viņiem arī, viņi arī cilvēki, viņi varbūt slimi, viņi varbūt bezspēcīgi, bet viņi ir spiesti. Viņi neko nevar darīt, jo redz meita vai dēls grib, viņiem vajadzīga nauda. Dažreiz tā vecāmma varbūt arī vairāk iedod, bet visbiežāk tai vecāmmai spēka nav, ka mazus bērnus, zīdaiņus, divgadīgus, trīsgadīgus, piecgadīgus, šitādus bērnus iedod vecāmmai, kurai piecdesmit pieci. Nu nav jau tas vecums tāds, ka tu vari naktis negulēt, skriet vienmēr pakaļ un nav nekas, ja. Bērniem ļoti, ļoti trūkst mamas. (Latgale, speciālistu diskusija, ārste)

Viens no neatbildētiem jautājumiem ir izbraukušo vecāku tiesību jautājums, proti, kurš ir atbildīgs par atstāto bērnu. Jo ne vienmēr vecāku prombūtnes laikā par bērnu rūpējas asinsradnieki. Latgales pētījums rāda, ka bērna atstāšana uz īsu laiku (trīs mēnešiem) pie vecmāmiņām netiek uztverta kā liela problēma. Bērnodārzā pirms pāris gadiem bijušas problēmas ar diviem bērniem, kam sākumā tētis, tad mamma aizbraukuši uz Īriju. Bērniem sākušies uzvedības traucējumi, bet abi gadījumi atrisināti, vai nu mammai atbraucot atpakaļ, vai paņemot bērnu pie sevis.

Nemot vērā izbraucēju skaitu un apjomus, izbraukšanu no Latvijas var dēvēt par sociālo kustību. Aiz-

Mums pat bijuši gadījumi tādi: aizbrauc māte un tēvs. Bērnu vecvecāki dzīvo ļoti tālu, tiešām tālu. Citi, ziniet, vispār nevar skatīties. Un tos bērnu skatās vispār no malas cilvēks, kas absolūti ne juridiski noformēts, neko. "Es tā kā atbildu par viņu." "Jūs oficiāli aizbildnis?" – "Nē, nē." Nu labi, viņam šodien patīk, rīt patīk, parīt viņš ne par ko neatbild. Nu tīri tā bērnu aizsardzība. .. Un bērni stājas (slimnīcā) – viņiem ne tik daudz tās slimības, cik psiho-somatika. To slimību tad pēkšņi rodas tik daudz, ka nevar tikt galā un sāk šķētināt to visu. Atnāk vīrietis, kurš vispār pat ne draugs mātei – draudzenes drauga draugs kaut kāds sēž: "Es it kā juridiski atbildu". Kā, oficiāli? "Nē, es pieteicos." Tas tāds, pieņemsim, variants, tur tik daudz to variantu. (Latgale, ārste)

braukušo vidū ir arī ģimenes ar bērniem, tādēļ vietā ir jautājums par to, kā jūtas izbraukušie bērni, kā tiek organizēts viņu laiks, cik emocionāli un fiziski pasargāti viņi ir svešā vidē.

Kaut arī nenoliedzama ir sociālās un ekonomiskās vides ietekme uz vardarbības kontekstu, tomēr ne vienmēr un ne visos gadījumos vecāki nepārprotami ir spiesti smagi un ilgi strādāt, bērnu aprūpi jau ļoti agrīnā vecumā uzticot citām personām. Līdzīgi kā dzimumlomas, arī bērnu aprūpes tradīcijas un normas ir sociāli konstruētas un piesaistītas kultūrvidei. Kā piemērs un pretsvars vispārējai kultūrai tika minētas ģimenes, kurās viens vai abi vecāki ir čigānu tautības, "čigāns strādā un savus bērnus nekur nav atstājis" un "savā starpā tie bērniņi ir ļoti draudzīgi".

Bērnu vardarbība pret vecākiem

Visās intervijās un diskusijās pieaugušie atzina, ka jūtas kā ķīlnieki attiecībā ar pusaudžiem, kuri zina savas tiesības. Bērnu tiesības bez konflikta ar pienākumiem var attīstīties tikai abpusējā un līdzdalīgā audzināšanas modelī. Pētījums rāda, ka šādi tiek audzināta maza daļa bērnu. Audzināšanas morāles normu maiņa ietekmē arī bērnus, jo tiesības kļūst par ieroci, lai, izmantojot tradicionālos varas mehānismus, vērštos pret vecākiem un citiem pieaugušajiem. Tradicionālā bērnu audzināšana, kad bērni un jaunieši piespiedu kārtā ir piedalījušies lauku darbos ģimenes saimniecībā, tiek aizstāta ar brīvu izvēli,

neaizstājot pienākuma pildīšanas motivāciju ar līdzatbildību un līdzjūtību. Konflikta starp jaunajām normām un tradicionālās audzināšanas loģiku norāda viena no Zemgales lauka pētījuma dalībniecēm:

Ja es nelaizu bērnu uz kaut kādu diskotēku, tas arī ir vardarbība, es viņu ierobežoju. Es uzskatu, ja tu pie manis dzīvo, es tevi ģērbju un baroju, tev arī ir kaut kādi pienākumi. Es uzskatu, ka mans pienākums ir piespiest bērnu strādāt, jo kas ar viņu notiks, kad manis vairs nebūs. Nepietiek, ka bērni nemācās, arī fiziski strādāt viņi negrib. Kā viņš dzīvos tālāk – tā ir vardarbība pret personību.

Bērnu vardarbība ir saistīta ne tikai ar audzināšanu, bet arī bērnu pamešanu novārtā, neveltot pietiekamu laiku saskarsmei ar bērnu. Valsts par pārmērīgām uzskatītās prasības audzināšanas metožu maiņā ļauj apslēpt vecāku laika trūkumu un neprasmi veidot attiecības ar bērnu.

2.5. Vardarbības ģimenē veidi kopienā

Ziņojumam veiktais pētījums rāda, ka kopiena biežāk runā par vardarbību pret bērniem, kas ir arī valsts līmeņa prioritāte vardarbības apkarošanai ģimenē. Otra biežāk minētā ir vardarbība pret sievieti un pusaudžu vardarbību citam pret citu un pieaugušajiem. Kopienā tiek noklusēta seksuālā vardarbība, vardarbība pret veciem cilvēkiem, netiek runāts

Manai māsai meita atnāk no skolas trīs stundas vēlāk. Kad māte prasa, kur tu biji, meita saka: ja tu ar mani tā runāsi, es piezvanīšu un tevi man atņems. A, mana māsa tad atnesa čemodānu un saka: sāk kravāties. Viss, vairāk mana māsasmeita pat nepiemin šo telefonu. Bērni biedē tagad savus vecākus un ne tikai vecākus, arī skolotājus. (...) Nu, jā, tagad ir bērni pastāv uz savām tiesībām, tiesības man ir tādas, tu man neko nedrīksti. Mums vajadzēja skolā lasīt ābolus, lai visi varētu dzert sulu, skolas pusdienām, tas būtu par velti, būtu visiem lētāk. A viņi pasaka, mēs nelasīsim, mums negribas, skolai ir darbinieki, lai viņi arī lasa. Mani nevar piespiest lasīt. Ļoti daudzi bērni tagad spekulē, viņam ir tiesības, bet par pienākumiem stipri aizmirst. Tā jau ir bērnu šantāža pret vecākiem. Es nedrīkstu viņam skaļi uzbļaut, kur nu vēl ieplaukāt. (Zemgales lauka pētījums)

par pašnāvībām. Vairākums Latgales lauka pētījumā aptaujāto ekspertu, definējot vardarbību, iedalīja to emocionālajā un fiziskajā, retāk – seksuālajā, uzsverot, ka šī ir klasifikācija, pēc kuras viņi ir mācīti. Bērnu atstāšanu novārtā kā vardarbību minēja tikai sociālā darbiniece. Vietējam kultūras kontekstam ir liela loma vardarbības atpazīšanā:

Personīgi [kā es definēju]? Izejot no personīgās pieredzes, kad ir redzams, kas ir iniciators, jāvadās no konkrētās situācijas. (Latgale, policists)

Grūti pateikt, jo tas atkarīgs no tā, kādās ģimenēs notiek. Katra ģimene ir atšķirīga. Katrai ģimenei ir sava pieeja. Ir tādi gadījumi, tu stāvi un domā, vai tev liks ar kulaku vai neliks. (Latgale, bāriņtiesas priekšsēdētāja)

Kurzemes lauka pētījumā ar jēdzienu “vardarbība” kopienā galvenokārt saprot fizisku diskomfortu (tai skaitā aukstumu, badu, medikamentu trūkumu, pēkšņi nepieciešamas palīdzības trūkumu). Savukārt ar emocionālu vardarbību, kā vienojās divas respondentes, tikai “pārbaud nervs”.

Emocionālā vardarbība

Speciālistu starpā ir vērojama vienprātība, ka emocionālo vardarbību ir grūtāk konstatēt. Tās sarežģīto dabu pamato vairāki faktori. Pirmkārt, tai ir plašs izpausmes spektrs un iespējamās formas. Otrkārt, tā bieži atrodas uz robežas starp to, kas ir normāli un kas ir normas pārkāpums. Piemēram, vecāku attiecībās ar bērniem nav viennozīmības, kāda uzvedība pret bērnu ir attaisnojama un kas jau ir dēvējama par vardarbību:

Kaut vai pēdējais gadījums, teiksim, to jau arī var uzskatīt, ka tā vardarbība, ja bērnam pasaka, kad: “Ja tu raudāsi, tevi neizņems no dārziņa!” ja, un bērns pēc tam baidās iet uz dārziņu. (Latgale, ģimenes ārste)

Emocionālajai vardarbībai ir spēcīgs kultūras konteksts. Latgales lauka pētījums rāda, ka par emocionālo vardarbību tiek saukta vecu cilvēku lamāšana. Taču pamata kritērijs ir nevis lamāšanās kā nepieļaujama sociāla rīcība, bet gan cieņas trūkums pret veciem cilvēkiem.

Treškārt, emocionālās vardarbības profesionāla konstatācija prasa specifiskas un dziļas zināšanas, kuru Latvijā strādājošiem profesionāļiem trūkst. Zināšanu trūkums veicina nepārliecinātību par savas rīcību:

Ļoti bieži tu jūti, ka kaut kas ģimenē notiek. Vai tas bērns vienkārši sāk slimot, tas bērns mainās, un pie tā ir ļoti grūti nokļūt. Pēc tam kaut kur jau nejauši vai pat pāriet kāds periods, un jūti, ja, izšķīrās vecāki. Bet tas jau viss bērnam bija jūtams daudzus, vairākus mēnešus iepriekš jau jūti - kaut kas notiek. Pie tā dažreiz arī grūti nokļūt, un par to arī nerunā. (Latgale, ģimenes ārste)

Cilvēki uzskata, ka emocionālo vardarbību ir gandrīz neiespējami konstatēt, jo nepaliek redzamas pēdas, kas varētu kalpot par pierādījumu. Bez tam emocionālā vardarbība tiek normalizēta, uzskatot, ka gandrīz visās ģimenēs var konstatēt emocionālās vardarbības elementus.

Ceturtkārt, pat gadījumos, kad profesionāļi ir pārliecināti par emocionālo vardarbību ģimenē, viņi atturas no iejaukšanās dažādu ar vardarbības novēršanas sistēmu saistītu problēmu dēļ. Piemēram, nespēja nodrošināt konfidencialitāti, pieejamu palpojumu trūkums rada šaubas par to, vai konkrētā iejaukšanās būs efektīva un nesīs pozitīvus risinājumus, nevis vēl vairāk sarežģīs konkrētās ģimenes situāciju.

Piektkārt, emocionālā vardarbība ir slēptāka, ilgstoša, nežēlīga un iepriekš apdomāta, jo neizraisa vajadzība apmierināt spontānu impulsu. No speciālistu sacītā izriet, ka emocionālā vardarbība vairāk tiek piedēvēta turīgākām un ārēji labvēlīgām ģimenēm, vienlaikus arī tām ģimenēm, kurām viņu autoritātes kopienā dēļ sociālajam dienestam ir visgrūtāk piekļūt.

Visas diskusijas un lauka pētījumi parāda, ka emocionālā vardarbība lielākajā skaitā gadījumu tiek skatīta un nosodīta tikai kā solis uz fizisku vardarbību, nevis kaitējums pēc būtības: *Fiziska iedarbošanās vienam uz otra, agresija, kā lai to pasaka – nedraudzīga sarunu vešana. Uzbudināti, nikni viens uz otru, neprot nolīdzināt attiecības, aiziet līdz fiziskajai. (Zemgale, bāriņtiesas pārstāve)* Ne sociālais darbinieks, ne bāriņtiesa nevienā no lauka pētījuma ietvertajām kopienām neminēja situācijas, kad kopienā ir risināti emocionālās vardarbības gadījumi.

Bērnu atstāšana novārtā

Bērnu atstāšana novārtā un nepieskatīšana ir viena no vardarbības formām, kas robežojas ar normu un vardarbību. Centrālās statistikas pārvaldes dati rāda

Jā, bērnu vienu pašu atstāt nevar, bet mūsu valdība ir izveidojusi tādus nosacījumus, ka es esmu spiesta bērnu atstāt mājas, jo ir jāstrādā trīs darbos, bet kur likt nav. Dārziņu nav, aukle ir dārga. Nu, kur lai es to bērnu lieku. No vienas puses, tā ir vardarbība, bet es esmu spiesta ar vardarbību nodarboties, jo citādkā mēs mirsim badā. Dodiet dārziņus, tad nebūs vardarbība, bet tur jāpierakstās četri gadi iepriekš. Viņš viens pats jūtas pamests, viņam ir garlaicīgi, bet nevar jau neviens būt mājās. Kur viņu likt? Ar sevi uz darbu vilkt arī viņam ir garlaicīgi. Labi, ka kaimiņi paskatās, ko viņi tur dara. A ko, nav izejas. (Zemgales lauka pētījums)

salīdzinošu augstu un stabilu tādu gadījumu skaitu, kad bērni nonāk bāreņu sociālās aprūpes centros. Pieaug arī gadījumu skaits, kad vecākiem ar tiesas spriedumu tiek atņemtas aizgādības tiesības.

Lauka pētījuma dati rāda, ka atstāšana bez pieskatīšanas tiek uzskatīta par vardarbību tikai tajos gadījumos, kad bērns ir mazs, ar šo vecumu saprotot vecumu līdz trīs vai četriem gadiem, dažkārt līdz septiņiem gadiem. Vairāki Zemgales lauka pētījuma dalībnieki atzina, ka kopienā bieži ir situācijas, kad bērni tiek atstāti vieni. Tam ir vairāki iemesli: pagastā nav bērnudārza, un daudzi vecāki nevar atļauties maksāt auklēm. Tā kāda no respondentēm stāsta, ka ir spiesta atstāt bērnu bez pieskatīšanas, jo pati strādā pastā un saņem mazu algu. Viņa audzina bērnu viena un priecājas, ka dzīvo blakus darbam, tāpēc var aizskriet apraudzīt, ko bērns dara.

Daudzi pētījuma dalībnieki apzinās, ka viņu rīcība, atstājot bērnus vienus pašus, ir vardarbība. Tomēr viņi neuzņemas atbildību par situāciju, bet vaino valsti, kas nenodrošina ar iespējām pietiekami nopelnīt un neveido bērnudārzus. Vairāki cilvēki atzīst, ka nav kur likt savus bērnus, kamēr strādā.

Nosodīta ir tikai nerūpēšanās par bērnu alkohola iespaidā: *Jo mums ir ļoti daudz šādu te bērnu, [kas] vieni paši ir ieslēgti un vai tur vecāki dzēruši un atstāti pat uz vairākām dienām. Pat mazi bērni bijuši atstāti vieni paši, kurš nevar ne ēdamo, neko dabūt. (Latgale, ģimenes ārste)* Kā norāda vietējā sociālā darbiniece Kurzemes lauka pētījumā, jādiferencē iemesli, kāpēc bērns atstāts bez uzraudzības. Lai arī sekas var būt vienas un tās pašas, viņai ir svarīgi, vai vecāki bērnu atstāj bez uzraudzības alkoholisma dēļ vai tāpēc, ka nav citas izejas. Ja smagu seku gadījumā šos vecākus sodītu, sodam būtu jābūt atbilstoši diferencētam.

Fiziskā vardarbība

Ziņojumam veiktais pētījums liecina, ka fiziskā vardarbība ir visplašāk zināmais un bieži vienīgais konkrēti atpazītais vardarbības veids. Tā Zemgales lauka pētījums rāda, ka vairākums pētītā ciemata iedzīvotāju ar vardarbību saprot fizisku ietekmēšanu. Turklāt svarīga vardarbības dimensija ir varas attiecību nevienlīdzība, kad kāds, kurš ir stiprāks, dara pāri kādam, kas ir vājāks. Fiziska spēka lietošana tiek uzskatīta par vardarbību tikai tad, ja paliek redzamas fiziskās sekas.

Latgales lauka pētījumā ar “tipisku” vardarbību ģimenē saistīja kautiņu pieaugušo starpā, ko, iespējams, redz arī bērni. Turklāt ar šādu kautiņu parasti beidzas kopīga alkohola lietošana mājās: *Skandāli mājās piedzērušiem. Tur ir ne tikai bērni, arī pieauguši. Kad piedzeras, tad meklē kašķi. Mums katrā trešā... nē, ceturtā mājā tā ir. (Latgale, pensionāre)*

Pētījuma dalībnieki pārsvarā uzskata, ka fiziskās vardarbības upuri ir sievietes, kaut gan tika minēti piemēri, kur sievas iekautīja savus vīrus. Tiek pieņemts, ka vīrieši vairāk cieš no emocionālās vardarbības. Sievietes bieži slēpj, ka partneris pret viņām izturas vardarbīgi, un kopienā joko vai melo par iegūtiem zilumiem. Apkārtējie upurus vairs neuztver nopietni.

Seksuālā vardarbība

Reproduktīvās veselības pētījums¹³ uzrādīja ievērojamu seksuālās vardarbības apjomu, 2003. gadā sasniedzot 17% cietušo sievietēm (tai skaitā 8% no laulātā vai partnera) un 3% vīriešiem. Vienlaikus pieaudzis to respondentu daudzums, kuri uz šo jautājumu nav varējuši vai nav vēlējušies atbildēt. Lai arī gandrīz katrs pētījuma dalībnieks, speciālists, varēja minēt kādu seksuālās vardarbības gadījumu kopienā, par seksuālo vardarbību visi cilvēki runāja ne-labprāt.

¹³ Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003), UNFPA, LĢPSVA “Papardes Zieds”, 2004.

Seksuālā vardarbība ir viena no sabiedrības tabu tēmām. Kurzemes lauka pētījumā visos gadījumos, izņemot vienu, seksuālās vardarbības izdalīšana atsevišķi netika atzīta par loģisku, jo tās sekas jebkurā gadījumā "ir reducējamas uz fiziskām un emocionālām". Vienīgi bijusi sociālā darbiniece, pamatojoties uz likumā noteikto nodarījuma kvalifikāciju, uzskata, ka seksuālā vardarbība ir atsevišķs vardarbības paveids.

Latgales lauka pētījumā seksuālo vardarbību atsevišķi definēja tikai sociālā darbiniece un psiholoģe. Sīkāk seksuālās vardarbības apraksti nekad netika pieminēti, ja vien par tiem īpaši netika vaicāts. Vietējā psiholoģe atklāj, ka viņas praksē šādi gadījumi parādās un tie visi līdz šim bijuši saistīti ar patēvu seksuālu varmācību pret pameitām. Pārējie eksperti apgalvoja, ka seksuālās vardarbības pagastā gandrīz neesot.

Tikai viens eksperts Vidzemē, pieredzējis policists, pamanīja seksuālo vardarbību un atklāti runāja par tās apjomiem pašā uzraudzītajos pagastos. Viņš uzsvēra, ka izplatīta ir vardarbība pāru starpā, kur sievietē, mēģinot mierīgi atrisināt partnera agresivitāti, piekrist uzspiestām seksuālajām attiecībām bez aizsarglīdzekļiem, kas noved pie biežām neplānotām grūtniecībām. Viņaprāt, izplatīta ir arī seksuālā vardarbība pret bērniem, jo varmākas personiskā degradācija ir novedusi varmāku līdz situācijai, kad tas nespēj stāties seksuālās attiecībās ar līdzvērtīgu pieaugušo. Par šīm problēmām kopienā un ģimenē nerunā, jo tās jau esot kļuvušas par neizbēgamu sadzīves daļu.

Bāriņtiesas priekšsēdētāja Latgales lauka pētījumā min, ka vecāki pat ārpus ģimenes notikušu seksuālu vardarbību slēpj līdz pēdējam brīdim, un bērni par tādām lietām arī nerunā. Viņa seksuālās vardarbības noklusējumu saista ar to, ka upuris ne vienmēr seksuālās darbības uzskata par varmācību. Viņa uzskata, ka bērns varbūt pastāstītu, ja viņam būtu nodarīts pāri, bet ne tajā gadījumā, kad viņam ir "nodarīts patīkami". Pieņemums, ka seksuālā kontaktā bērns, iespējams, sajūt ne tikai pāri darījumu, bet arī labsajūtu, saskan arī ar bāriņtiesas priekšsēdētājas vispārējo vērtējumu par agru jauniešu seksualizāciju un mediju pastiprinātu pievēršanos seksa tēmai:

Meitenes jau dzīvo tagad 12, 13 gadu vecumā ar pūkām, visiem acīmredzams. Kādreiz bija savādāk, medi-

jos arī tas ir pieejams, bērni izmanto. Es par to [seksuālo vardarbību] nešaubos, ka ir, jo attiecības ir brīvas, bet cilvēki slēpj. [...] Nav jau nekāds brīnums seksuālā vardarbība. Vecāki ir jāārstē. Tas puisis vai vīrietis ir jāārstē, nevis par to ir jāraksta avīzēs.

Seksuālās vardarbības veids, no vienas puses, kopienā tiek nosodīts daudz asāk nekā citi, bet, no otras, slēpts daudz rūpīgāk nekā citi, jo iespējamās sekas ir nopietnas gan no likumu, gan no kopienas morāles kodeksa viedokļa. Šādā situācijā apkārtējie ilgi nevēlas ticēt, ka kopienas loceklis ir tik zemu kritis, lai veiktu ko tik nosodāmu kā seksuālu vardarbību. Apgrūtināta kopienas ietvaros mēdz būt arī patiesības noskaidrošana, jo daudzos tādos gadījumos liecinieku nav – ir tikai iespējama upuris un iespējama varmāka. Šāda kopienas attieksme neveicina upura vērsanos pēc palīdzības. Seksuālās vardarbības identificēšana un pieņemšana ir apgrūtināta, ja kopienai nav adekvāta, savā kultūrā sankcionēta reakcijas mehānisma. Tā vietā tiek izmantots valsts piedāvātais rīcības modelis, bet kopienas līmenī problēma noklusēta, izliekoties, ka tās vienkārši nav.

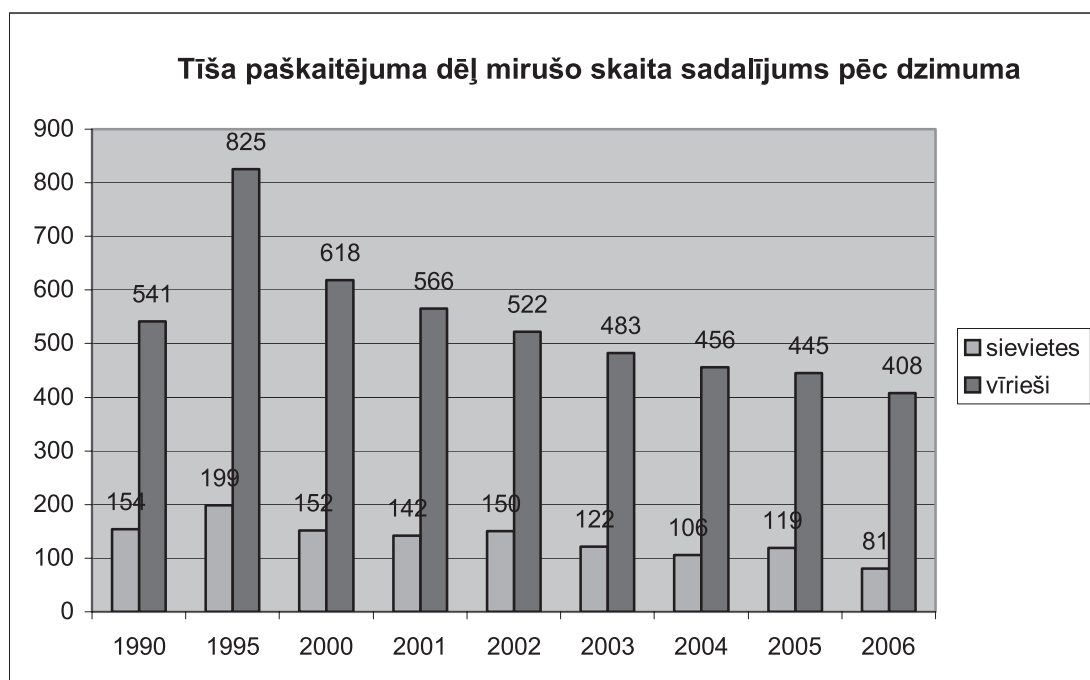
2.6. Vardarbības izpratne atkarībā no personas, pret kuru tā veikta

Uz sevi vērstā vardarbība

Pēc statistikas datiem, pašnāvību skaits kopš 1990. gadu vidus krītas (skat. 2.2. attēlu). Tomēr 2006. gadā Latvijā dzīvi pašnāvībā beidza caurmērā 1,3 cilvēki dienā. Atšķirīga ir pašnāvības iespējamības dinamika vīriešiem un sievietēm. Pašnāvības iespēja sievietēm vidū pieaug proporcionāli vecumam. Vīriešiem kritisks ir 40—50 gadu vecuma posms, taču pašnāvību līmenis vienlīdz augsts citās vecuma grupās.

Intervijās vai sarunās lauka pētījumos pašnāvība bieži netika pieminēta, tomēr daudzkārt tika skarta alkohola lietošanu informanti saista vairākus pāragras nāves gadījumus, īpaši vīriešiem. Latgales lauka pētījumā tika pieminēti divi vīrieši, kas izdarījuši pašnāvības pakaroties. Pašnāvības nekad netika īpaši izceltas, vienīgi parādījās kā viena no blakus tēmām, kurā neviens informants īpaši negribēja iedziļināties, no kā

2.2. attēls. Pašnāvību skaits Latvijā absolūtos skaitļos pēc dzimuma

Avots: CSP dati

jāsecina, ka šai tēmai ir zināms tabu statuss. Kurzemes lauka pētījumā tā dalībnieki atcerējās trīs vīriešu nāves gadījumus, no kuriem divi bija saistīti ar attiecību pārrāvumu ar partneri, bet trešā cēloņus nezināja pat ģimene.

Vardarbība intīmo partneru starpā

Pētījums rāda, ka vardarbība starp diviem pieaugušiem no aptaujāto puses tiek uztverta gandrīz kā pati par sevi saprotama parādība, kas netiek īpaši izcelta. Nav arī zināmi mehānismi, kā pret to cīnīties, pretstatā vardarbībai pret bērniem, kur pastāv skaidrāk definētas kopienas morāles normas un likuma mehānismi, kas jāievēro.

Par vardarbības apjomiem intīmo partneru vidū statistikas datu nav. Eksperti uzskatīja, ka daļēji uz vardarbības rādītājiem intīmo partneru starpā netieši var attiecināt Krimināllikuma 130. panta kārtībā uzsāktu krimināllietu par tišu vieglu miesas bojājumu izdarīšanu un sistemātisku sišanu skaita dinamiku. No 2000. līdz 2005. gadam reģistrētas 1163 lietas (skat. 2.3. attēlu). Šī statistika rāda, ka lietas tālāka virzība apsūdzībai notiek arvien lielākā skaitā gadījumu. 2004. gads ir visproduktīvākais lietu ierosināšanas un tālākas virzības ziņā. Raugoties uz to, pēc kuras 130. panta daļas nodarījums kvalificēts, sistemātiskas sišanas gadījumi (panta

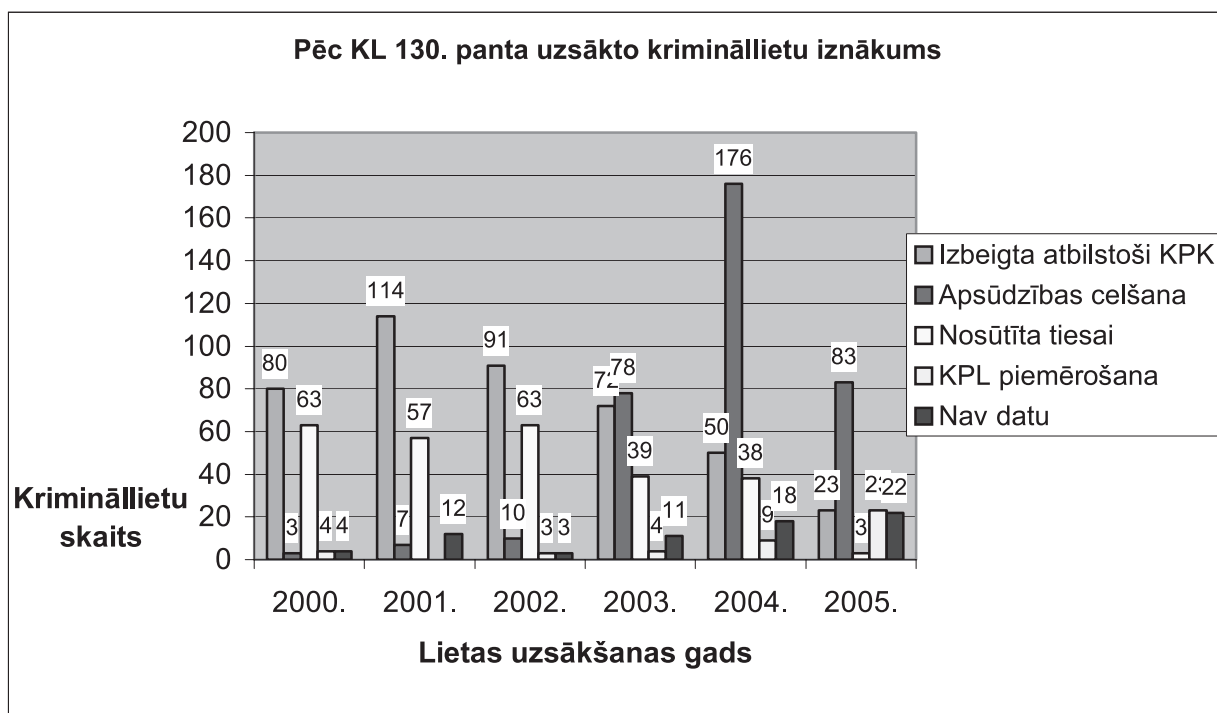
3. daļa) šajā gadā veidojuši 18% no visu nodarījuma skaita.

Vardarbība intīmo partneru starpā ir vardarbības veids, pret kuru ir visgrūtāk cīnīties, tāpēc ka aptaujātie sabiedrības pārstāvji uzskata, ka šādos konfliktos nevajag iejaukties, jo tā ir partneru pašu darīšana. Izplatīts pamatojums, kāpēc kaimiņi neiejaucas, ir tas, ka šādos gadījumos upuri paši bieži nevēloties palīdzību.

Tas ir ļoti grūts jautājums, jo šajās ģimenēs sievietes ļoti bieži neapzinās, ka viņām ir problēma. Tajā dienā viņa it kā aizbēg no tā vīra, bet nākamajā dienā – ai, nē, man viss ir labi. Tas ir tik sarežģīti. Es pat nezinu, kam tas būtu jādara. Ko var kaimiņi izdarīt? Var piezvanīt, tāpat tā sieva atnāks rīt atpakaļ. Ir vēl krīzes centri, bet viņi palīdz tikai tiem, kas grib, lai viņiem palīdz. Laikam ir tā, ka var palīdzēt tikai tiem, kas grib, lai viņiem palīdz. (Latgales lauka pētījums)

Pētījums rāda, ka eksperti arī praktiski reti iejaucas šādos strīdos (izņemot policistu, kura tiešajos pienākumos ietilpst šādu konfliktu risināšana), tomēr gan sociālie darbinieki, gan bāriņtiesas pārstāvji atzīst, ka nākas iesaistīties, ja konfliktos cieš bērni. Gan kaimiņu, gan ekspertu neiejaukšanās intīmo

2.3. attēls. Pēc krimināllikuma 130. panta uzsākto lietu iznākums

Avots: Valsts policijas dati

partneru vardarbības gadījumos būtībā atstāj upurus vienus un rada priekšstatu, ka viņi paši ir vainīgi savās problēmās, ar kurām pašiem arī jātiek galā.

Vardarbība pret sievieti parasti izdalīta kā atsevišķa tēma, runājot vardarbības dzimtes aspektu. Zemgales lauka pētījums liecina, ka visbiežāk kopienā vardarbība ģimenē tiek saistīta ar "nelabu attieksmi" pret sievietēm, tās fiziski iespaidojot. Tas ir arī vienīgais gadījums pētījuma kontekstā, kur kopiena vardarbību pret sievieti uzskata par nežēlīgāko vardarbības formu, salīdzinot ar citām upuru grupām, un visbiežāk sastopamo vardarbības formu. Tās uzdotie cēloņi visbiežāk ir alkohola lietošana, greizsirdība vai citas savstarpējās nesaņas.

Vardarbība pret vīrieti ir reti pieminēta vardarbības forma. Kāda sieviete to stāstīja kā joku: kāda sieviete, esot "šķēlusi" savam vīram, jo tas bezatbildīgi izturējies pret bērnu, piedzēries un atstājis viņu kāpņu telpā vienu pašu. Neliela daļa pētījuma dalībnieku uzskatīja, ka vīrietis cieš no vardarbības arī tad, ja pats ir vardarbīgs, jo šāda situācija deģenerē abus - gan varmāku, gan upuri.

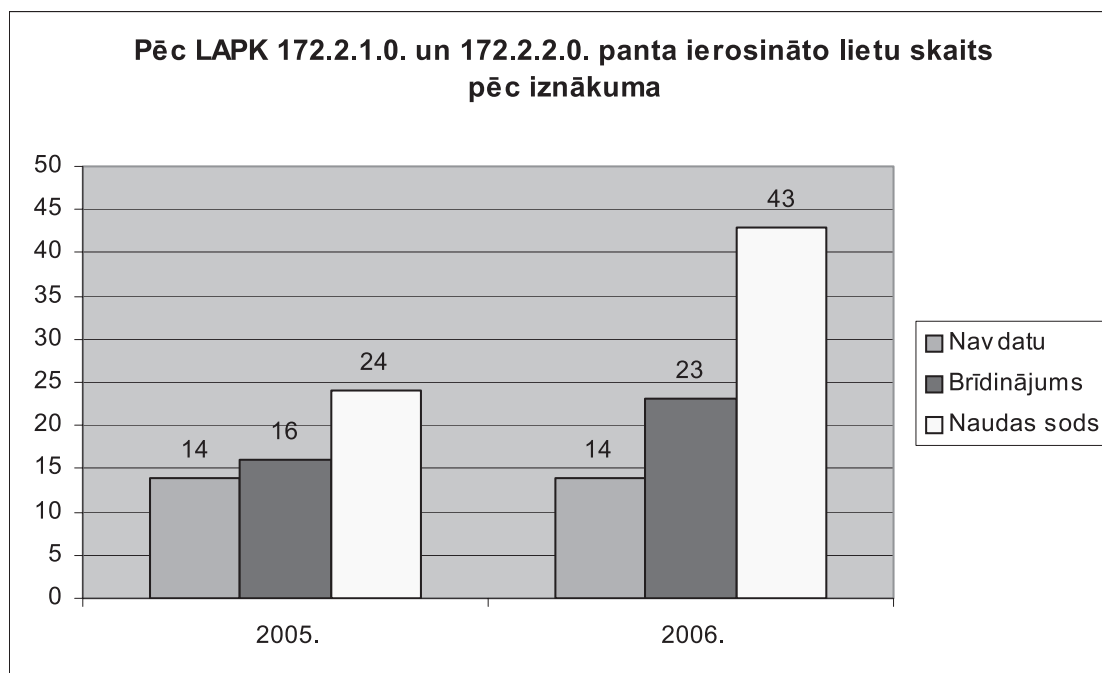
Vardarbība pret bērnu

Latvijas mērogā vardarbību pret bērnu raksturo statistikas dati par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 172. panta 2 daļas piemērošanu. Tas paredz brīdinājuma vai naudas soda uzlikšanu par emocionālu vai fizisku vardarbību pret bērnu, bet par atkārtotu nodarījumu – naudas sodu. Panta darbības sākums bija 2005. gada janvāra nogale. Dati liecina (skat. 2.4. attēlu), ka 2006. gadā ievērojami pieaudzis lietu skaits. 2005. gadā atkārtoti ierosināto lietu skaits bija 2, bet 2006. gadā – 4.

Atšķirībā no vardarbības intīmo partneru starpā, kur par galvenajiem varmākām tiek uzskatīti vīrieši, uzskata, ka varmācīgā attieksmē pret bērniem dzimumam nav nozīmes. Tā Zemgales lauka pētījumā bāriņtiesas pārstāve pat pauda viedokli, ka sievietes biežāk ir vardarbīgas pret bērniem, jo ar tiem pavadā vairāk laika. Savukārt sociālā darbiniece uzskatīja, ka reizēm tieši tēvi aizstāvēt bērnus.

Vardarbības pārtraukšana pret bērniem ir atbalstīta kopienā, jo bērni ir visneaizsargātākā sabiedrības daļa, kā arī tā daļa, kurai visvieglāk ir palīdzēt, ja laikus tiktu sniegta palīdzība. Vienlaikus, kā jau minēts iepriekš, robežas novilkšanā starp vardarbību un

2.4. attēls. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 172.2. panta piemērošana

Avots: Valsts policijas dati

kopienā nosodītu rīcību un pieļaujamu attiecību modeli ir grūti novilkt.

Vecāku bezspēcība kompensējas vardarbīgās audzināšanas metodēs. Viens no robežjautājumiem, kur saduras dažādi priekšstati par pieļaujamām bērna ietekmēšanas metodēm, ir pērsana (sk. 2.1. informācijas logu).

Pētījums uzrāda divas dažādas pieejas bērna audzināšanai, kas pieļauj kardināli atšķirīgas audzināšanas metodes. Viena daļa uzskata, ka pērsana visos gadījumos ir vardarbība pret bērnu, jo viņš tiek fiziski iespaidots, bet otra – ka pēriens ir pieļaujams, jo bērns ir jāsoda, ja viņš dara kaut ko nepareizi.

Taču Kurzemes lauka pētījums rāda, neskatoties uz citādu pārlicību, speciālisti atzīst, ka likumi šobrīd bērnam "pat neļauj pirkstiņu piedurt". Likums tiek nosodīts, jo aizliedz kopienā ierasto audzināšanas

paņēmienu. Daudzi pērsanu uzskata par tradicionālu audzināšanas formu, kas ir pieļaujama, kad bērns neklausā, vai ir izdarījis blēņas, neizturas ar cieņu pret pieaugušajiem, apdraud savu vai citu dzīvības, vai lai "iemācītu strādāt". Pērsana kā sods tiek leģitimizēts caur vairākiem faktoriem: bērna vainu un vecāku tiesībām sodīt bērnu, jo viņi ir tie, kas bērnu audzina, lai tas izaugtu par cilvēku.

Tā bijusi skolotāja Kurzemes lauka pētījumā rezumē, ka pērsana "laikam nav īsta vardarbība". Viņai robežšķirtne ir pērsanas akta pedagoģiskā nozīme. Tūlīt pēc tam nākamajā teikumā sieviete saka, ka jābūt zināmai pieredzei no abām pusēm, lai saprastu, kāda tai vardarbībai bijusi jēga. Viņa norāda uz līdzsvaru kā sasniedzamo mērķi – vecākais bērns ir vardarbīgs pret jaunāko, tad viņš "dabū kādu plīķi no pieaugušā". Arī viņas mazdēlam grūti atbildēt, vai paraušana aiz auss, iesišana pa dibenu ir vardarbība vai nav.

Man ir tādas bailes no visa. Kā es lasīju, ka tās ir bailes, ka mani nemīl, un arī, kā bērniem, kas no vardarbības cietuši, nevar kārtīgi izpausties, tā vainas sajūta mani visu laiku piemeklē. Es nevaru normāli strādāt. Arī darbu grūti atrast. Cik es neesmu bijusi uz intervijām, bet mani neņem darbā. Skolā man visu laiku likās, ka es esmu pati sliktākā. Visu dzīvi nāk līdzī tā vainas apziņa. Darbā es arī strādāju... man liekas, ka tā vadītāja... es jutos vainīga par visādiem sīkumiem, jo no ģimenes tas ir iepatēts, ka tu esi sliktā, tas ir baigi, tagad es arī šajā vecumā gribētu meklēt palīdzību, bet kas man var palīdzēt, cilvēks tikai pats sev var palīdzēt. (Latgales lauka pētījums, stāsts par vecāku vardarbīgas audzināšanas sekām)

2.1. informācijas logs. Uzskati par bērna pēšanu

Zemgales lauka pētījums:

Nē, pēšana nav vardarbība, es pati esmu izaudzinājusi trīs bērnus, un mani vecāki ir pēruši, es viņiem par to tikai paldies esmu teikusi. Es esmu visu sasniegusi, jo mani vecāki bija stingri un tā mani audzināja.

Es esmu pielietojusi pērienu, ja es esmu saviem bērniem teikusi un viņi mani nav sadzirdējuši. Manu bērnu labā, es saprotu, ka viņam tas ir vajadzīgs. Tad neko darīt.

Bērni ir jāpē, jo kā tad viņam iemācīs strādāt.

Man nav nācies saskarties ar īstu vardarbību, ja nerunā tur, ka pa sīkumiem, tur bērnu kāds noper, bet es pati savus bērnus esmu nopērusi. Es to tagad nožēloju. Bērna pēšana ir pieļaujama, ja viņš apdraud otra dzīvību, tur suni vai kaķi.

Kurzemes lauka pētījums:

Katrā ziņā fiziski mazdrusciņ ietekmēt ir daudz labāk, nekā emocionāli to bērnu zāgēt visu laiku – tu esi idiots, tu neko neproti. Tā ir lielāka trauma nekā... Viš jau pats sev netic vairāk. To pērien viš aizmirsīs kādreiz, bet to emocionālo un to, ka viņš pa muļķ apsūkās un tā tālāk, to viš neaizmirsīs, tas viņam iesēdīsies zemapziņā un viš vairs no tā netiks vaļā.

Es piemēram neuzskat, ka pēšan ir vardarbība. Varbūt cit uzskat. Es domāj, ka bērns – kurš tad nav izaudzis, ja

viš nav dabujs kād reiz pa diben, kād pļauk vai a kād žagar? Es domāj, ka tā nav vardarbība. Vardarbība ir patiešām sišan un mocīšan, un tād, un arī badā turēšan. Un aiziet un ieslēdz – tā jau viss ir vardarbība. (vietējais policists)

Nu, tas i tā – ja tu a kaut kād siksn dabu, ja tu i nopelnijs no vecākiem, tas vel tā, ja, bet, nu, ja tēv diendiena klope viss laik, ta ka nezin ko, nu, tad jau tur i cit rūn atkal.

Un tanī laikā [pirms gadiem 20] tas jau nemaz tik briesmīg nebija, ja tas puik ar to, ar to... Man bija klase ar puik – mamm teic tā – un man tāds dusms ir, es ka ņem to veļas mašīnas šlangu, viņ teic, un tad es viņam tā sadev pa diben. Kas ta tur?(skolotāja)

Lāb, uzdot pa diben jau neskaitās vardarbība. (bērnudārza audzinātāja)

Latgales lauka pētījums:

Daudzi runā par sišanu. Ko nozīmē sišana? Es uzskatu personīgi, ka disciplīnai mājās ir jābūt, varbūt tas bērns nav jāsīt tā, lai viņam būtu zilumi, bet atkal otrs jautājums, ir labāk, ja bērns dzer un ir palaists savā vaļā vai bērns ir mājās un pie disciplīnas, jābūt mājās tikos un tikos, nevar klaiņot, ja to nevar, tad ir zvans uz uzticības tālruni. (bāriņtiesas priekšsēdētāja)

Ļoti maz pētījuma dalībnieku iestāšanos pret fizisku bērna ietekmēšanu pamatoja ar nepieciešamību pārtraukt vardarbības ciklu. Tie, kas nosoda pēšanu, cēloņus saskata vecāku bezspēcībā un nespējā atrisināt savas problēmas, tā vietā izgāžot uz bērniem, kā arī neprasmē sarunāties ar bērniem vai neadekvātumu alkohola iespaidā.

Vardarbība pret vecu cilvēku

Zemgales lauka pētījuma dalībnieki vecus cilvēkus neminēja pie vardarbības riska grupas, bet ja pajautāja, tad atzinās, ka tie var būt arī vecāki cilvēki, bet tas esot reti. Kopienas iedzīvotāji pieļauj, ka ir iespējama vardarbība ģimenē pret vecākiem cilvēkiem, tomēr nesaskata biežas šādas situācijas savā kopienā. Tipiskākie vardarbības veidi pret vecajiem cilvēkiem, ko identificēja respondenti, bija pensijas atņemšana vai tās kopīga nodzēršana, vai vienkārši situācija, kad māte dēlam nevar uzticēt naudu, jo nodzers, un nepalīdzēšana ne tikai dzīvībai bīsta-

mās situācijās, bet arī nepildot pienākumu pret vecākiem.

Latgales lauka pētījums liecina, ka pensionāri laukos nereti ir vienīgi, kam ir stabili ienākumi, un uz viņu rēķina dzīvo viņu nenodarbinātie bērni vai mazbērni. Vardarbība šajā situācijā saistīta ar alkohola lietošanu, jo arī veci cilvēki cieš no alkoholisma, un bieži saistīti ar garu vardarbības vēsturi ģimenē. Policijā saistībā ar šādiem pārkāpumiem neviens nav vērsies. Kā tipisks gadījums tiek stāstīta kādas mātes un dēla kopīga mātes pensijas nodzēršanas tradīcija. Šajās dzeršanas reizēs abiem nereti izraisās vardarbīgi konflikti, kuros dēls māti arī žņaudzis. Nesen viņš ar lāpstu sakapājis mātes kaķi trijās daļās viņas acu priekšā un sacījis: "Nākošā būsī tu!"

Visbiežāk tomēr vardarbība ir emocionāla vai arī tiek tā interpretēta no vecāko cilvēku puses. Piemēram, tā kā pagastā pieņemts apsveikt pensionārus

apaļās jubilejās, sociālai darbiniecei šādās reizēs nereti jāuzklausa apciemoto gaviļnieku sūdzības par savām problēmām, dažreiz arī par nesaskaņām ar ģimenes locekļiem. Visbiežāk tomēr vecie cilvēki cieši no vientulības, kas saistīta ar izjukušiem ģimenes tīkliem un pārāgri aizsaulē aizgājušiem bērniem.

2.7. Varmākas un upura attiecības

Varmākas daudzveidīgā seja

Speciālisti atzīst, ka savā praksē arvien biežāk viņi saskaras ar t. s. maskētiem varmākām. Tie ir gadījumi, kad pat profesionāļi jūtas "apmānīti", jo varmāka apkārtējā sabiedrībā ir labi ieredzēts, patīkams, uzticību raisošs un pašapzinīgs cilvēks. Tādi gadījumi liek pārvērtēt vispārējos priekšstatus par vardarbību un varmāku, kas pirmajā brīdī asociējas ar nepatīkamu, klaji agresīvu un cilvēciskās attiecībās problemātisku personu, taču izrādās, ka vardarbība bieži tiek paslēpta aiz ārēji pārliecinoša tēla. Tas liek vēl vairāk liek pievērst uzmanību profesionāļu apmācībai kā vienam no līdzekļiem, lai apturētu maskētās vardarbības izplatību un vairošanos mūsu sabiedrībā.

Arī intervējot kopienas pārstāvjus lauka pētījumā, tika atzīts, ka ārēji vardarbīgais subjekts nekādi neatšķiras no citiem. Līdz ar to informācija par varmāku kopienā izpaudīsies tikai tad, ja upuris to izplatīs. Bijusi sociālā darbiniece Kurzemes lauka pētījumā saka: *Viņš varētu būt arī tāds – sabiedrībā viņš ir tāds un mājās pavisam savādāks. Sabiedrībā un darbavietā ideāls cilvēks un mājās despots, var teikt, kas jebkurā brīdī ir gatavs uzsprāgt un izdarīt kaut ko neatļautu. Ja tas līdz noteiktam brīdim uz āru nav konstatējams, tad arī ietekme problēmas mazināšanai iespējama tikai tuvāko tīklu robežās.*

Varmākas vai upura vaina?

Plaši sastopama tendence ir varmācībā vainot pašu upuri, ja vien tas nav neaizsargāts bērns. Pirmkārt, upuris nosoda pats sevi par situācijas pieļaušanu, pamatojot vainu ar pašcieņas un pašapziņas

trūkumu. Līdzīga pieeja attiecībā uz vardarbību intīmo partneru starpā ir arī Zemgales lauka pētījumā intervētajai sociālajai darbiniecei – "ja patik tā dzīvot, lai dzīvo".

Otrkārt, upuri vaino arī kopiena. Tā neizturas vienādi pret vardarbībā iesaistītajiem cilvēkiem. Zemgales lauka pētījums rāda, ka nosodījums pret vīriem, kas sit savas sievas, nav liels. Nav arī kopienas spiediena, kas liktu varmākam mainīties, jo valda uzskata, ka varmācīgs cilvēks mainīties nevar. Savukārt sievas tiek nosodītas par to, ka nerisina savas problēmas. Stāstot situācijas par vardarbību pret sievietēm, tika pieminēts, ka arī pašas sievietes ir dzērājas un līdz ar to ir pelnījušas, ka pret viņām vardarbīgi izturas.

Nav jau mūsdienās, ka sieviete nevar izlemt pati savu dzīvi. Var lūgt sociālo palīdzību, un es domāju, ka tā nebūtu problēma arī mūsu pagastā lūgt sociālo palīdzību. Tā ir sievietes pašas izvēle un viņas griba, ja viņa šajos laikos visu pacieš, tā ir viņas problēma. Viņa ir liels cilvēks un ja viņai ir bērni, viņai ir jādomā par to, ka šo situāciju var risināt. Ja viņa nerisina, tad tā ir viņas pašas negribēšana. (Zemgales lauka pētījums, medicīnas darbiniece)

Vairāki respondenti uzskata, ka sievietes, kas cieš no vardarbības, bieži pēc palīdzības negriežas, jo viņām ir bail no sabiedrības attieksmes, vai arī ir kauns. Kāda sieviete stāsta, ka jaunībā izsaukusi ātro palīdzību un policiju, jo kaimiņu vīrs sitis savu sievu. Vēlāk kaimiņiene izlikusies, ka viņu palīdzības izsaucēju nepazīst, jo palīdzības izsaukšanas radītā publicitāte bija kauns. Minētā sieviete tāpēc tagad vairs nejauca citu darīšanās, ja vien netiek lūgta konkrēta palīdzība. Arī citi kopienas locekļi atzinās, ka, lai arī zinot, ka kāda sieviete tiek sist, viņi cenšas iekšā nejaukties, jo tā ir ģimenes lieta. Tikai pagasta medicīnas darbiniece uzskata, ka kauns vai kādas citas emocijas nav attaisnojums tam, ka sievietes nelūdz palīdzību, jo arī šajā gadījumā visi par viņu visi smejas: *Varbūt vienu reizi labāk kauns, nevis kad visu mūžu par tevi smejas, jo tevi dauza.*

Nu, bija, kad vecis piekāva savu sievu, iedeva diennaktis trīs. Nu, kad atgriezās, viss kārtībā. Nu, tur problēma ir tāda, kad sieva sāk dzert, viņa vazājas visur, kad parādās mājās piedzērusies, tad viņš viņu sit, kad skaidrā – neaiztiek. Pats viņš arī dzer. Viņa pati ir vainīga, jo apkārt vazājas. Nu, kā žēlojas, to tāpat viss kolhozs zina. Mums jau ciems mazs, kuram pažēlosies? Nu, tur nācās ātro palīdzību saukt. Sasita viņu – jā. (Zemgales lauka pētījums)

Kopienā ir konstatēts arī konkrēts gadījums, kad tiek sista sieviete. Viņa pati tiek uzskatīta par atbildīgu konkrētās situācijas radīšanā. Viņa ir atbildīga par to, ka viņu sit, jo viņa to pieļauj. Viņa ir pieaugusi un tāpēc par sevi atbild pati. Netiek ņemts vērā, ka sievietei nav kur vērsties pēc palīdzības:

Nu, ir mums tāda Antra, kas staigā, visu laiku dzer, nu, bet viņai patīk. Tā ir viņas problēma. Viņai gribas būt par upuri, viņai tas patīk. Ja viņai tas nepatīktu, viņa aizietu. Tas ir viņas dzīvoklis. Viņa viņu jau sen varēja [partneri] izlikt un pateikt: es negribu vairāk ar zilumiem staigāt. Ljublju kak dushu, kolachu kak grushu. [Mīlu kā sirsnīgu, dauzu kā boksa maisu]. Mēs esam atšķirīgi, bet izvēle mums visiem ir. Ja viņa pati neizlemj, es varu viņai teikt, ko gribu. Antra, es varu teikt, tu ko, muļķe, visu laiku ar zilumiem staigā. Ja viņa pati to nenolems, neko nevar darīt.

Kāds cits respondents atzīst, ka grūti noteikt vainīgo pāra attiecībās, jo vienu dienu viņi kaujas, bet otrā – staigā, rokās sadevušies. Kopiena izliekas, ka viņa to visu neredz, vai arī ir pieradusi pie konkrētajiem gadījumiem.

Vardarbība turīgajās ģimenēs

Vardarbība visbiežāk tiek pamanīta nabadzīgajās un daudzbērnu ģimenēs, kur ģimenes apstākļi un struktūra kalpo par viegli atpazīstamu pazīmi. Gan nabadzība, gan vardarbība ir sabiedrībā marginālas parādības, kuras cilvēki neattiecinā uz sevi. Īpaša problēma ir vardarbība turīgajās ģimenēs. Tā, pirmkārt, neatbilst priekšstatam par tipiskajiem vardarbību izraisošajiem faktoriem. Otrkārt, ar šīm ģimenēm ir grūti strādāt, jo labi situētās ģimenes kopienā iemanto zināmu autoritāti un varmāka parasti ir apveltīts ar augstu intelektu un spēji vardarbību noslēpt:

Tur bērnam ir viss, ko viņš vēlas, tā vispār ir kapitāla atpirkšanās, bet tad kad regulāri notiek šī te bērna pazemošana: "No tevis nekas neiznāks, tu esi tāds! (speciālistu diskusija, Kurzeme)

Vienlaikus speciālisti tieši šo vardarbības veidu dēvē par visnopietnāko. Varmākam ir pieejami autoritātes un finanšu resursi cīņai pret upuri un vēlme saglabāt autoritāti gan ģimenē, gan kopienā:

Daudz grūtāk ir strādāt ar tām ārēji labvēlīgām ģimenēm. Ar tām ir ļoti grūti, viņām ļoti grūti ir tik klāt. Un mums ir tā, mums atved, un tikai lūdzu nevienam, bā-

riņtiesa nobijusies, jo tas ir vietējais biezais, nu ka tikai nenokaitinātu to... Ir bijis tā, kad atbrauc tēvs un te man nosēžas... nu tā, jūs man te tagad sakiet, ko mans bērns te dara, un beigās bija tā, ka to bērnu arī no tās ģimenes izņēma. Atņēma uz laiku tiem vecākiem aprūpes tiesības, jo viņi bija drausmīgi pāri nodarījuši tam bērnam. Tīri emocionāli ļoti nesmuku lietu, bet tādiem tik klāt ir daudz grūtāk. (krīzes centra darbiniece)

2.8. Secinājumi un ieteikumi

Vardarbības identificēšanā svarīga loma ir kopienas vērtībām un tradīcijām, nosakot pieļaujamās un nepieļaujamās attiecību formas. Salīdzinot PVO definīciju ar Latvijas situācijā praktiski lietoto, vērojamas būtiskas atšķirības dažādu emocionālās un seksuālās vardarbības formu atzīšanā par vardarbību un attiecīgi arī identificēšanā. Ir tēmas, kas tiek uztvertas kā pašas par sevi saprotamas, piemēram, vardarbība ģimenes skandālu laikā, īpaši alkohola ietekmē, tāpēc par tām īpaši netiek runāts.

Gan eksperti, gan sabiedrības pārstāvji par vardarbību runāja kā par atsvešinātu parādību, kas notiek ārpusaulē (pret bērniem, kaimiņiem utt.) un par ko ir pieejama vispārīga rakstura informācija kā gadījumā ar vardarbību pret bērniem. Tradicionāls lomu dalījums partneru starpā un upura vaina normalizē vardarbību arī speciālistu vidū.

Valsts

1. Lielāka uzmanība jāvelta vecāku darba vai bezdarba dēļ pamesto bērnu problēmai, tai skaitā to bērnu labklājībai, kuri kopā ar vecākiem izbrauc no Latvijas. Pētījums liecina, ka speciālistu skatījumā šī situācija smagi iespaido bērnu psihosomatisko veselību. Speciālistiem jāmaks atpazīt un novērst jaunās vardarbības sekas bērnos.

2. Jāveicina nodarbinātības līmeņa un labklājības celšanās reģionos, stimulējot kopienas un individu ekonomisko aktivitāti un pašapziņu. Neticība valstij un situācijas uzlabojumam rada depresiju un paugstina vardarbības risku.

3. Jāmazina nevienlīdzība sabiedrībā – veci cilvēki un sievietes ar bērniem ir galvenās riska grupas. Zemas pensijas un niecīgs valsts atbalsts, ņemot vērā visu bērna audzināšanas periodu, padara šīs grupas atkarīgas no citiem ģimenes locekļiem un vairo risku kļūt par upuri.

4. Jāveicina dzimumu līdztiesības principa īstenošanu visos līmeņos: ģimenē, kopienā un politikā. Dzimumu līdztiesība – abu dzimumu līdzvērtīga vieta, pienākumi, tiesības un atbildība sabiedrībā mazina vardarbības risku gan sievietēm, gan vīriešiem.

5. Jāveicina darba un ģimenes dzīves apvienošana, ļaujot vecākiem, jo īpaši vientuļajiem vecākiem, savienot bērna kopšanu ar darba dzīvi.

6. Jārisina “strādājošo nabagu” problēma, paaugstinot nodokļu atvieglojumus par apgādājamiem un izlīdzinot starpību starp minimālo algu un izdzīvošanas minimumu.

7. Jāvelta uzmanība speciālistu izglītošanai par vardarbību un tās profesionālajiem atpazīšanas kritērijiem. Ziņojumam veiktais pētījums liecina, ka atpazīšana balstās uz aizspriedumiem par nelabvēlīgām ģimenēm kā galveno vardarbības vidi, ignorējot vardarbību turīgajās ģimenēs. Neiejaukšanās kultūra traucē saskatīt vardarbību pret sievietēm un seksuālo vardarbību ģimenē.

8. Jāierobežo alkohola kā būtiska vardarbību pastiprinoša faktora lietošanas apjomi.

Kopiena

1. Jāveicina pārmaiņas pāru attiecību un dzimumu lomu izpratnē kopienā un ģimenē. Cilvēki, kuri uzsver līdzvērtīgu attiecību modeli, vieglāk saskata un nosoda vardarbību visos attiecību līmeņos.

2. Jāveicina kopienas līdzatbildība par vardarbības nepieļaušanu. Visaktīvākā rīcība lauka pētījumos tika novērota Latgalē. Savukārt Kurzemē un Zemgalē neiejaukšanās kultūra izpaudās vispēcīgāk.

3. Kopienās jāveicina diskusijas par bērnu audzināšanu un pāru attiecībām, izmantojot vietējos resursus – skolas, medijus un ģimenes atbalsta grupas.

4. Lielāka uzmanība jāpievērš veco cilvēku stāvoklim un pamatvajadzību apmierināšanai kopienā un ģimenē, tai skaitā viņu izmantošanai bērnu audzināšanai vecāku ilgstošas prombūtnes laikā.

5. Jāveido bērnu aprūpes infrastruktūra kopienā – bērnudārzi un dienas centri –, ļaujot mazināt bērnu pamestību un vardarbīgas mediju telpas ietekmi.

6. Jāveicina atturība un alternatīvas atpūtas un izklaides formas, īpaši jauniešu vidū.

7. Jāveicina psiholoģiskā atbalsta pakalpojuma atbilstība un citas ģimeņu atbalsta formas.

8. Kopienām jāseko līdzi to bērnu emocionālajam un fiziskajam stāvoklim, kuru vecāki arodas ilgstošā prombūtnē darba meklējumos ārzemēs vai citās Latvijas vietās.

Mediji

1. Jāmaina vardarbības pozicionēšana medijos, vairāk uzmanības pievēršot vardarbības novēršanas rīcībai. Būtiski veidot apzinātu alternatīvu mediju diskursu par vardarbības novēršanu kā kopienas rīcības normu un konkrētiem mehānismiem. Nepieciešama ir vardarbības novēršanas pastāvīga reaktualizācija, sniedzot atbalstu cilvēkiem, kam konkrētajā brīdī informācija un ticība pozitīvam risinājumam ir nepieciešama.

2. Jāpadziļina diskusija sabiedrībā un konkrētās kopienās par vardarbības cēloņiem un mehānismiem. Sākuma tēmas šādām diskusijām ir bērnu audzināšanas tradīcijas un bērnu iesaistīšana, bērnu pamešana darba dēļ, kopienas attieksme pret vardarbībā ģimenē cietušām sievietēm, patriarhālās ģimenes modeļa ietekme uz ģimeni un kopienas, vardarbība turīgajās ģimenēs.

3. ANO kampaņas pret vardarbību dati liecina, ka mediji neiegulda pūles piedāvāto materiālu tēmas radošā attīstīšanā, bet izmanto jau sagatavoto. Informācijas sniedzējiem rūpīgi jāaplāno informācijas kampaņa, apzinoties savu ietekmi uz mediju telpu. Vardarbības apjomu un faktu atspoguļošana ne tikai aktualizē jautājumu sabiedriskajā telpā, bet arī rada priekšstatu par vardarbību kā nenovēršamu parādību, ja vien netiek likts uzsvars uz novēršanu un kritisku attieksmi pret vardarbības izplatību.

3. NODAĻA. VARDARBĪBAS NOVĒRŠANAS RĪCĪBPOLITIKA: TRADĪCIJAS UN POZITĪVIE RISINĀJUMI

Šajā sadaļā vardarbība ģimenē skatīta pārvaldes un pārvaldības kontekstā. Pārvaldība iepretim pārvaldei iezīmē jaunu skatījumu uz rīcībpolitiku. Atšķirībā no pārvaldes modeļa, pārvaldība ir sadarbība starp valsti, pašvaldību un pilsonisko sabiedrību. Pētījums rāda, ka šādu, sadarbībā balstītu, skatījumu uz rīcību vardarbības novēršanā atpazīst un lieto tikai daļa rīcībpolitikas dalībnieku. Taču tieši sadarbības prakse veicina atbildību un aktīvu pozīciju, sniedzot visvairāk pozitīvo atrisinājumu. Šādā rīcībpolitikas modelī normatīvais regulējums kalpo par ietvaru, kurā institūcijas un kopienas radoši sadarbojas. Pārvaldes modelī normatīvais regulējums kļūst par galveno rīcības pamatojumu un motivācijas avotu.

Šajā nodaļā rīcībpolitika aplūkota divās dimensijās. Pirmā sniedz tās institucionālā ietvara vērtējumu, analizējot tiesību aktos un politikas dokumentos formulēto valsts attieksmi pret vardarbību. Otrā skar pilsonisko un profesionālo aktivitāti un iniciatīvu, skatot sociālie dienesti, pedagogu, mediķu, tiesībsargājošo iestāžu, pašvaldību, sabiedrisko organizāciju un kopienu locekļu pieredzi.

3.1. Tiesiskais vardarbības un ģimenes definējums

Latvijas normatīvie akti vardarbību ģimenē (līdzīgi kā iepriekšējā nodaļā kopiena) saista galvenokārt ar redzamu un smagu vardarbības formu – “neizturamu cietsirdību no viena laulātā puses” Civillikuma 74. pantā un “tīša viegla miesas bojājuma nodarīšanu” Krimināllikuma (KL) 130. pantā, kā arī citiem nodarījumiem. Patlaban Krimināllikums neizdala gadījumus, kad šie noziedzīgie nodarījumi veikti ģimenē, neatzīstot ģimeni par atšķirīgu no citām vardarbības vidēm.

Strīdīgs ir jautājums par ģimenes definēšanu normatīvajos aktos (skat. 3.1. informācijas logu). D. Rones veiktajā pētījumā ANO kampaņai ieteikts, ka vardarbību ģimenē nevajadzētu īpaši definēt ģimenes modeļu daudzveidības dēļ¹. PVO pieeja atdala vardarbību tuvāko cilvēku lokā kā īpašu vardarbības vidi. Arī ziņojuma pamatā veiktā pētījuma dalībnieki uzsvēra, ka vardarbība ģimenē jāizdala kā īpašs nodarījuma veids, jo tās apstākļi atšķiras no citiem vardarbības veidiem – tā ir atkārtota vardarbība, tā rada īpašas attiecības starp upuri un varmāku, un abus vieno ne tikai emocionālas saiknes, bet arī ekonomiskā atkarība un tuvības un radniecības saiknes.

3.1. informācijas logs. Ģimenes jēdziens valsts līmeņa normatīvajos aktos

Valsts līmeņa normatīvie akti pretrunīgi definē ģimeni. LR Civillikuma² 241. pants nosaka, ka pie ģimenes šaurākā nozīmē pieder laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma³ 12. panta piekto daļu par personas tuviem radiniekiem šī likuma izpratnē tie uzskatīti – saderinātais, laulātais, vecāki, vecvecāki, bērni, mazbērni, brāļi un māsas. Šīs pašas personas tiek uzskatītas par kādas personas tuviem radiniekiem arī saskaņā ar Krimināllikuma⁴ 22. pantu.

Kriminālprocesa likuma 7. pants nosaka, ka parasti noziedzīgos nodarījumos, kas kvalificējami saskaņā ar Krimināllikuma 130. pantu kā viegli miesas bojājumi, cietušajam pašam jāuztur apsūdzība bez valsts palīdzības, tomēr gadījumos, kad vardarbība

Ir pieejami visi valstī paredzētie instrumenti, tomēr vardarbības novēršanā ļoti būtisks ir arī līdzcilvēku atbalsts un palīdzība šai ģimenei, baznīcas atbalsts, kā arī izpratoša un kompetenta iestāžu, kuras nav atbildīgas par vardarbības novēršanu ģimenē, piemēram, skolas, rīcība. (Anketa, sociālais darbinieks, Zemgale)

¹ Pētījums ANO kampaņai pret vardarbību. ANO Latvijā, 2005.

² Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības: LR likums, spēkā ar 01. 09. 1993., www.likumi.lv

³ Kriminālprocesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 11. 05. 2005, Nr. 74

⁴ Krimināllikums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 08. 07. 1998., Nr. 199/200`

notikusi ģimenē, apsūdzību uztur valsts. Līdz ar to gadījumos, kad vardarbība ģimenē radījusi vieglus miesas bojājumus, tiek paredzēta daudz efektīvāka cietušā tiesību aizsardzība.

Policijas un prokuratūras darba prakse⁵ rāda, ka ne vienmēr vardarbības gadījumi ģimenē, kuros nodarīti viegli miesas bojājumi, tiek identificēti. Piemēram, Krāslavas rajona prokuratūra nolēma izbeigt publiskās apsūdzības kriminālprocesu, jo laulātie dzīvo atsevišķi, neņemot vērā apstākli, ka sieviete bija pārtraukusi kopdzīvi vardarbības dēļ un bija regulāri vērsusies pēc palīdzības policijā vēl kopdzīves laikā, kā arī to, ka vīru tiesa jau bija atzinusi par vainīgu un sodījusi par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem⁶.

Tiesu prakse liecina, ka ar vardarbību ģimenē tiek saprasta tikai vardarbība pret laulāto, atsevišķos gadījumos – partneri un bērnu. Nav zināmi gadījumi, kad par vardarbību ģimenē tiktu uzskatīta arī vardarbība pret citiem ģimenes locekļiem, piemēram, vecākiem, brāļiem, māsām vai citiem cilvēkiem, kas ar varmāku dzīvo zem viena jumta.

Fiziskās drošības garantijas – aizliegums tuvoties noteiktai personai vai vietai

Vardarbība ģimenē ir sarežģīta arī norises vietas dēļ. Kriminālprocesa likuma (KPL) 243. pants nosaka virkni drošības līdzekļu, ko kriminālprocesa nodrošināšanas nolūkā var piemērot aizdomās turētajam vai apsūdzētajam. Starp tiem paredzēts aizliegums tuvoties noteiktai personai vai vietai. Kaut arī KPL paredz šādu drošības līdzekli, tā īstenošana praksē ir problemātiska gadījumos, kad upuris un varmāka dzīvo zem viena jumta.

Vardarbības ģimenē gadījumos ir būtiski izolēt varmāku no saskarsmes ar cietušo ne tikai noziedzīga

nodarījuma izmeklēšanas un iztiesāšanas laikā, bet arī pēc soda izciešanas. Krimināllikums neparedz tādu papildsoda viedu kā aizliegums tuvoties kādai personai vai vietai, līdz ar to ir zināmi gadījumi, kad varmāka netraucēti turpina emocionālo un arī fizisko vardarbību pret upuri pēc soda izciešanas⁷.

Ekonomiskā drošība – uzturlīdzekļu garantijas laulības šķiršanas gadījumā

Ekonomiskās atkarības mazināšana ģimenes locekļu starpā ir faktors, kas būtiski ietekmē vardarbības novēršanu. Saskaņā ar Civillikuma 77. pantu laulība netiek šķirta, kamēr nav panākta vienošanās par uzturlīdzekļiem bērnam. Saskaņā ar Civillikuma 80. pantu personai ir tiesības prasīt uzturlīdzekļus no bijušā laulātā, ja viņš bijis vainojams laulības iziršanā un līdzekļi nepieciešami iepriekšējā labklājības līmeņa nodrošināšanai vai uzturam. Pētījums "Sieviešu un bērnu tiesību īstenošana laulības šķiršanas gadījumos Latvijas tiesu praksē"⁸ atklāj Civillikuma normu par uzturlīdzekļu piedziņu problemātisko piemērošanu tiesu praksē. Tiesa lielā daļā no analizētiem nolēmumiem virspusēji analizē atbildētāja patieso materiālo situāciju. Savukārt mazais nolēmumu skaits par uzturlīdzekļiem bijušajam laulātajam norāda uz to, ka personas neizmanto savas tiesības. Tā kā visbiežāk par upuriem vardarbībai ģimenē kļūst sievietes un viņu ienākumi ir zemāki par vīra ienākumiem, tad šķiršanās gadījumā sievietēm jāreķinās ar neizbēgamu materiālās labklājības kritumu.

Upurim ir neizdevīgs arī pušu *sacīkstes* princips laulības šķiršanas gadījumā. Tas nozīmē, ka ieguvējs ir tas laulātais, kuram ir lielāki resursi un labāks finansiālais stāvoklis, lai apmaksātu kvalitatīvu juridisko pakalpojumu. Pušu *sacīkstes* principa un pierādījumu trūkuma dēļ vardarbības ģimenē upurim ir

Mūsu valstī likumdevēji un likuma izpildītāji, kā arī likumdošanas un izpildvaras sistēma parasti atrodas vardarbīgo personu pusē, lai gan uz papīriem ir sarakstītas daudzas jaukas lietas. Ja skolotājiem un vecākiem likumi pret vardarbību ģimenē un par cilvēku tiesībām vēl vairāk samezglo problēmas, nevis palīdz tās atrisināt, tad labāk nekādus jaunus likumus vairāk nevajag. Drīzāk vajag padomāt, kā atrisināt jau tā samilzušās problēmas. Jauni likumi vēl vairāk tikai radīs liekulīgu priekšstatu uz papīra, ka valsts interesējas, lai risinātu problēmu, tomēr īstenībā vēl vairāk sarežģīs un samezglos šo jautājumu. (Aptaujas anketa, Vidzeme, skolotājs)

⁵ Bite, Lauma, Svilāne, Linda, 2007. Vardarbība pret sievieti ģimenē, Jurista Vārds, 07. 08. 2007., Nr. 32

⁶ turpat

⁷ Bite, Lauma, Svilāne, Linda, 2007. Vardarbība pret sievieti ģimenē, Jurista Vārds, 07. 08. 2007., Nr. 32

⁸ Tallija, Andra, Ālere, Elīna 2006. "Sieviešu un bērnu tiesību īstenošana laulības šķiršanas gadījumos Latvijas tiesu praksē", www.politika.lv

vieglāk šķirt laulību, abām pusēm vienojoties, kas izslēdz iespēju prasīt uzturlīdzekļus iepriekšējā labklājības līmeņa nodrošināšanai. Personas, kas dzīvojušas neregistrētā laulībā, atrodas īpaši nelabvēlīgā situācijā – viņām nav nekādu tiesību uz kopdzīves laikā iegūto mantu un nav nekādu tiesību pieprasīt no bijušā partnera uzturlīdzekļus.

Sociālā drošība – sociālā palīdzība un pakalpojumi

Personai, kurai ir nepieciešama sociālā palīdzība, ir jāpierāda pašvaldībai zema ienākumu līmenis. Ienākumu līmenis tiek rēķināts nevis individuāli, bet gan ģimenei kopumā⁹. Nevienam normatīvais akts nedefinē, kas ir uzskatāmi par ģimenes locekļiem. Tas neizslēdz situāciju, kad vardarbības upurim tiek atteikta sociālā palīdzība, jo varmāka tiek atzīts par ģimenes locekli, kura pienākums ir upuri uzturēt. Tajā pašā laikā ne valsts, ne pašvaldību institūcijas nenodrošina, lai varmāka šo pienākumu arī pildītu.

3.2. Vardarbības ģimenē novēršana politikā

3.2.1. Valsts

Kopumā vardarbības ģimenē novēršana valsts līmenī ir sadrumstalota un pasākumu prioritāte programmās ir zema (skat. 3.2. informācijas logu). Veselības aprūpes nozare ir viena no pirmajām, kura aktualizē vardarbības jautājumu Sabiedrības veselības stratēģijas ieviešanas rīcības programmā 2004.—2010. gadam¹⁰ un uzskaita kompleksus pasākumus vardarbības novēršanai. Tomēr programma neparedz nevienu pret vardarbību ģimenē vērstu pasākumu nozares iekšienē.

Visplašāk vardarbību ģimenē aptvērusi Latvijas dzimumu līdztiesības politika. Tomēr vērojams, ka Programmas dzimumu līdztiesības īstenošanai 2007—2010¹¹ pasākumu finansēšanas mehānismā dominē Eiropas Savienības līdzekļi, nevis Latvijas finansējums. Pats dzimumu līdztiesības programmas darbības virziens formulēts kā “vardarbības ģimenē problēmas aktualizēšana”.

Problemātiska ir budžeta līdzekļu piešķiršana plānotajai pieaugušo upuru un varmāku rehabilitācijai. Patlaban valsts finansē rehabilitācijas programmas cietušajiem bērniem (to izmaksas 2006. gadā sasniedza 357 700 latu), kā arī rehabilitācijas programmas tiesātiem varmākām (netiek izdalītas no kopējām Probācijas dienesta darbības izmaksām). Plānots, ka ar 2009. gadu 108 000 latu no valsts budžeta gadā tiks piešķirti arī cietušo pieaugušo personu rehabilitācijai. Rehabilitācijas pasākumi varmākām līdzekļu trūkuma dēļ plānoti tikai pēc 2010. gada. Rehabilitācijas programmu izstrādē un ieviešanā no 2004. līdz 2006. gadam caur projektu konkursu varēja izmantot arī Eiropas Sociālā fonda līdzekļus. Vardarbības novēršana bija viens no programmas virzieniem.

Bērnu un ģimenes lietu ministrijas 2007. gadā sagatavotais Informatīvais ziņojums par problēmām saistībā ar vardarbību ģimenē un to iespējamiem risinājumiem¹² un tam sekojošā rīcības programma vardarbības novēršanai ģimenē¹³ ir pirmais politikas dokuments, kas plāno visaptverošu pieeju vardarbības novēršanas politikai. Līdz tā izveidei vardarbības ģimenē novēršana minēta kā apakšsadaļa dažādu nozaru politikas dokumentos. Tajā galvenokārt apkopota dažādu institūciju plānotā darbība, nerisinot pašu problēmu stratēģiski.

Speciālistu aptaujā vardarbības novēršanas sistēmas efektivitāte vērtēta ļoti zemu, saņemot vidēji 1,92 punktus 5 ballu sistēmā. Nedaudz augstāk, bet joprojām negatīvi tiek vērtēts tiesiskais ietvars (2,20 punkti) un nedaudz virs vidējā rādītāja – rehabilitācijas programmu efektivitāte (2,54).

Vērtējot cēloņus līdzšinējam valsts politikas vājumam vardarbības novēršanā, jāmin vardarbības problēmas zemā prioritāte, ko rada iepriekšējā nodaļā aprakstītā atbildības uzlikšana upurim un zema “sieviešu jautājumu” prioritāte politikā.

Izteikta ir ārvalstu līdzekļu un iniciatīvu nozīme vardarbības novēršanā¹⁴. Jebkuras diskriminācijas pret

⁹ Kārtība, kādā ģimene vai atsevišķi dzīvojoša persona atzīstama par trūcīgu: MK 25. 02. 2003. noteikumi Nr. 97, Latvijas Vēstnesis, 05. 03. 2003., Nr. 35

¹⁰ Skat. <http://www.sva.lv/svm/ppd/index.php>

¹¹ Skat. <http://www.lm.gov.lv/?sadala=871>

¹² Skat. ppd.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=5447

¹³ Programmu plānots pabeigt 2008. gada 1. februārī

¹⁴ Vardarbības novēršanai ir pievērsusies ANO kampaņa un Ziemeļu Ministru padomes un Labklājības ministrijas kopprojekts “Starpsektoru kooperācija vardarbības novēršanai 2005.—2006. gadā”. Bērnu un ģimenes lietu ministrija un Probācijas dienests izmanto Kanādas atbalstu izglītošanas un rehabilitācijas programmu pārņemšanai. Eiropas Padome sāk kampaņu 2006. gadā (skat 3.2. informācijas logu).

sievieti novēršanas komiteja, izskatot Latvijas ziņojumu par konvencijas izpildi 2004. gadā, kritizē valdību par tādu datu trūkumu, kas raksturotu vardarbību pret sievieti, līdzekļu trūkumu vardarbības novēršanai, un izsaka bažas, ka "vardarbība pret sievieti un īpaši vardarbība ģimenē joprojām tiek uzskatīta par privātu lietu starp upuri un varmāku"¹⁵. Latvijā spiediens vardarbības novēršanas politikas veidošanai nāk galvenokārt no sieviešu un

cilvēktiesību interešu organizācijām.¹⁶ Ziņojumam veiktais pētījums rāda, ka vardarbība ģimenē rada lielu darba apjomu gan tiesībsargājošajām iestādēm, gan veselības aprūpes nozarei, gan pašvaldību sociālajiem dienestiem. Valsts politikas darba kārtībā valsts finansētās nozares cenšas iekļūt, pieprasot paaugstināt atalgojumu, nevis aktualizējot konkrētu nozares pārziņā esošu problēmu risinājumu.¹⁷

3.2. informācijas logs. Ar vardarbības novēršanu saistītie Latvijas politikas dokumenti un plānotie pasākumi

Sabiedrības veselības stratēģijas ieviešanas rīcības programma 2004.—2010. gadam (Veselības ministrija):

virziens *Vardarbības un nelaimes gadījumu izraisīto veselības traucējumu biežuma samazināšana* cīņai ar vardarbību ģimenē paredz: 1) veikt pētījumu un iegūt informāciju vardarbības novēršanas pasākumu izstrādei; 2) veidot pasākumus cietušajiem, sniedzot informāciju par palīdzību; 3) veidot krīzes tālrunus un pakāpeniski attīstīt bezmaksas juridisko un psiholoģisko konsultāciju dienestu trūcīgām un mazturīgām cietušajām personām vardarbības un nelaimes gadījumos pie septiņu pašvaldību sociālajiem dienestiem; 4) veidot multidisciplināru komandu darbam ar ielu bērniem un riska grupas vecākiem izveidi vietējās pašvaldībās; 5) attīstīt rehabilitācijas dienestus (krīzes kabinetus, rehabilitācijas institūcijas) vardarbībā cietušiem. Zīmīgi, ka pati Veselības ministrija nav atbildīga ne par vienas aktivitātes īstenošanu.

Rīcības programma koncepcijas "Valsts ģimenes politika" īstenošanai 2004.—2013. gadam (Bērnu un ģimenes lietu ministrija) ietver vardarbības novēršanas komponentu un paredz atbalstu vardarbības ģimenē upuriem. Galvenie risinājumi ir psiho-

loga konsultācijas un speciālistu apmācība darbam ar vardarbības upuriem, kā arī vardarbības novēršana medijos.¹⁸

Alkohola patēriņa mazināšanas un alkoholisma ierobežošanas programma 2005.—2008. gadam (Veselības ministrija):

vardarbība ģimenē skatīta kā ar alkoholisko dzērienu lietošanu saistīta problēma. Paredzēts veikt pētījumu, kas atklātu saikni starp alkoholisko dzērienu lietošanu un tādām problēmām ģimenē kā dzimumattiecību kvalitāte, laulāto neuzticība, vardarbība ģimenē, šķiršanās, materiālas grūtības, ciešanas u. c.

Programma dzimumu līdztiesības īstenošanai 2007.—2010. gadam (Labklājības ministrija):

vardarbība definēta kā dzimumu līdztiesības problēma, balstoties gan uz starptautiskajām rekomendācijām, gan datiem par situāciju Latvijā. Paredz 1) ziņojuma izstrādi Eiropas Padomei par vardarbības problēmu Latvijā 2007. gadā; 2) pētījuma "Starpsektorālās sadarbības vardarbības ģimenē gadījumos novērtējums" veikšanu un metodisko materiālu sagatavošanu 2009. gadā; 3) no prettiesiskām darbībām cietušo pieaugušo personu sociālās rehabilitācijas

¹⁵ Komitejas gala secinājumi, CEDAW: Latvia. 18/08/2004. <http://www.unhchr.ch/TBS/doc.nsf/e121f32fbc58faafc1256a2a0027ba24/5c126eefd11c1afcc125729a00331a56?OpenDocument>

¹⁶ Valsts Cilvēktiesību birojs 2000. gada ziņojumā vardarbību min kā galveno sieviešu diskriminācijas faktoru (www.vcb.lv/zinojumi/2000.g.z.doc), 2001. gada ziņojumā kritizē valsts institūcijas par psiholoģiskās vardarbības ignorēšanu. (www.vcb.lv/index.php?open=gadazinoju_mi&this=230903.73) Ēnu ziņojumā par Jebkuras diskriminācijas pret sievieti izskaušanai Latvijas sieviešu organizāciju sadarbības tīkls kritizē valdību par nepietiekami efektīvu rīcību vardarbības novēršanā (<http://www.politika.lv/index.php?id=5288>). Ēnu ziņojumā par Pekinas Rīcības platformas izpildi Latvijas Sieviešu organizāciju tīkls uzsver vardarbību pret sievieti kā problēmzonu (www.marta.lv/page.php?lang=lv&id=33&apa=24). Krīzes centrs "Skalbes" ar pētījumu 2006. gadā kritizē tiesu rīcību, saskaroties ar vardarbību pret sievieti (Tallija, Andra un Elīna Ālere 2006. Sieviešu un bērnu tiesību īstenošana laulības šķiršanas gadījumos Latvijas tiesu praksē, <http://www.politika.lv/index.php?id=9912>)

¹⁷ Latvijas Veselības un sociālās aprūpes darbinieku arodbiedrība, Latvijas Apvienotā policistu arodbiedrība, Latvijas Izglītības un zinātnes darbinieku arodbiedrība 2007. gadā aktīvi cīnās par algu palielināšanu (piemēram, <http://www.nra.lv/index.php?rid=63974>)

¹⁸ Rīcības plāns Koncepcijas "Valsts ģimenes politika" īstenošanai 2004.—2013. gadam Bērnu un Ģimenes lietu ministrija, 2004, http://www.bm.gov.lv/lat/ģimenes_valsts_politika/

pakalpojuma nodrošināšanu dzīvesvietā un institūcijā, iekļaujot mērķgrupā vecos cilvēkus.

Labklājības ministrija paredz: 1) līdz 2007. gada beigām izstrādāt priekšlikumus psihosociālās palīdzības sniegšanai no noziedzīga nodarījuma cietušām personām un viņu ģimenes locekļiem; 2) uzsākt darbu pie jauna sociālās rehabilitācijas pakalpojuma – sociālās rehabilitācijas pakalpojuma varmākām – izstrādes pēc 2010. gada. Labklājības ministrija ir kontaktpunkts **Eiropas Padomes kampaņas par vardarbības pret sievietēm** īstenošanai Latvijā.

Bērnu un ģimenes lietu ministrija: 2007. gadā ar Ministru Kabineta rīkojumu uzņemas vardarbības ģimenē novēršanas programmas izstrādes vadīšanu.

Tieslietu ministrija: 2006. gada 12.—13.oktobrī Erevānā ikgadējā Eiropas Tieslietu ministru konferencē

pieņemts lēmums izstrādāt pētījumu par vardarbību ģimenē ar mērķi sagatavot konvenciju Eiropas Padomes ietvaros. 2004. gadā izveidots **Probācijas dienests**, kas nodarbojas ar notiesāto varmāku rehabilitāciju divās programmās: “Cieņpilnas attiecības” un “Vardarbības novēršanas programma”. Probācijas dienests realizē vienīgo valsts apmaksāto varmāku rehabilitāciju.

Iekšlietu ministrija: Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu programma 2006.—2008. gadam, kurā paredz Valsts policijas darbinieku apmācība par bērnu tiesību aizsardzības jautājumiem.

Centrālā statistikas pārvalde: piedalās Eiropas Kopienas Statistikas biroja (*Eurostat*) izveidotā darba grupā, kuras uzdevums ir sagatavot vienotu vardarbības apsekojuma metodoloģiju 2010. gadā.

3.2.2. Pašvaldības

Pašvaldību iesaistišanās vardarbības novēršanā ir atkarīga no pašvaldības iespējām un prioritātēm. Gan finanšu, gan cilvēkresursu resursu dēļ īpaši problemātiska ir ar vardarbības novēršanu saistīto institūciju rīcība mazajās un no centra attāļajās pašvaldībās: *Ja tiek konstatēta vardarbība ģimenē, ir nepieciešams veidot komandu efektīvam darbam ar šo gadījumu, bet mazās pašvaldībās tas gandrīz nav iespējams, jo pietrūkst profesionāļu šim darbam (Anketa, sociālais darbinieks, Kurzeme)*. Arī likumā līdzekļu īstenošana, novēršot vardarbību, vietumis ir problemātiska. Piemēram, varmākas īslaicīgu aizturēšanu apgrūtina izolatora atbūvums no aizturēšanas vietas. Varmāku ir iespējams ar policijas transportu nogādāt tuvākajā centrā, taču sabiedriskā transporta kustība varmākam neļauj pēc atbrīvošanas nokļūt mājās, tāpēc līdzekli izmanto reti.

Daudzas pašvaldības vardarbības ģimenē jautājumu tomēr ir sākušas risināt pēc savas iniciatīvas, šādi apliecinot problēmas aktualitāti kopienas politikas

līmenī. Pašvaldības, kuras aktīvi iesaistās vardarbības ģimenē novēršanā, izmanto projektu līdzekļus. Projektos piedāvātie risinājumi ir dažādi – sākot ar dienas centriem un beidzot ar pagaidu mājokli krīzē nonākušiem pašvaldības iedzīvotājiem. Šī iniciatīva ļauj vieglākos gadījumus risināt pašvaldībā, neiesaistot krīzes centrus.

Pētījuma dalībnieki un ziņojuma darba grupa pašvaldību lomu saskatīja arī plašākā kontekstā. Pašvaldībām un novadu centriem jāklūst par koordinējošu un atbalsta vietu, kurā tiek pārrunāta pozitīvā pieredze, analizētas problēmas un risinājumi, plānota vietēja mēroga stratēģija.

3.2.3. Nevalstiskās organizācijas un kopiena

Nevalstiskais sektors ir bijis aktīvs valsts rīcības kritizētājs un alternatīvas rīcības veidotājs. Šajā sektorā arī tiek nodrošināti pakalpojumi, kurus finansē valsts vai pašvaldība. Pētījumā iesaistītās organizācijas kritizēja sadarbību ar valsti, uzsverot, ka klientu un

Ir tā, ka tiek izsludināts konkurss, piesakās krīžu centri, un kurš tad vinnē to konkursu. Tajā pašā laikā viens no galvenajiem, ko viņi skatās, kuram zemākās izmaksas un tas, protams, kvalitātei “iegriež”. Un arī prasa tur kaut kādas izglītības un vēl ko, bet vienalga viņi paskatīsies, kāds ir piedāvājums naudas izteiksmē. Tiem [centriem], kas ir pašvaldībām, tiem tik daudz nekreņķē tā lieta, tur diez gan ātri dabū un mums ir ļoti jādomā, kā mums dabūt nākošo. Nu šogad viņš beidzas, tagad bija uz diviem gadiem, viņš it pa laikam jāatjauno. Atkal jāpiedalās konkursā, tas jau nav tā uz ilgu laiku valsts pasūtījums, šobrīd viņš decembrī beidzas. Un atkal mums pa jaunu jāņem. (krīzes centra darbiniece)

krīzes centru vajadzības un pakalpojuma kvalitāte netiek izvērtēta, priekšroka tiek dota konkursiem par lētāko pakalpojumu. Valsts finansētajiem krīzes centriem tas rada papildu spriedzi līdzekļu vākšanai, lai varētu nodrošināt kvalitatīvu pakalpojumu. Pētījuma dalībnieki uzskatīja, ka pašvaldību izveidotie krīzes centri ir stabilāki un pasūtītāju un izpildītāju vieno cieša sadarbība un abpusēja ieinteresētība kvalitatīva pakalpojuma sniegšanā.

Vienlaikus krīzes centriem nav izdevies izveidot savu sadarbības tīklu, kas ļautu aktīvāk aizstāvēt intereses un dalīties darba pieredzē, piedāvājot alternatīvas pakalpojumu izvērtēšanas un attīstīšanas iespējas.

Nevalstiskais sektors ir aktīvāks elastīgu un inovatīvu risinājumu izstrādāšanā un īstenošanā. Viens no pētījuma dalībnieku minētajiem pozitīvajiem piemēriem ir resursu centra sievietēm "Marta" darbība. Īpaši augstu pētījuma dalībnieka vidū tika novērtēts centra realizētais juridiskās palīdzības projekts (skat. 3.3. informācijas logu). Prakse rāda, ka vardarbības upuru zināšanas par savām tiesībām un iespēja saņemt kvalificēta jurista konsultāciju ir viens no svarīgākajiem faktoriem vardarbības ģimenē pārtraukšanai. Šis projekts ne tikai palīdz sievietēm konkrētās situācijās, informē sievietes un speciālistus, bet arī palīdz veidot pozitīvu tiesu praksi un stiprina normu, ka vardarbība ģimenē nav nesodāma. Šā projekta turpināšanu, par spīti tā efektivitātei, patlaban neparedz neviena no valsts izstrādātajām programmām. Valsts garantē¹⁹ bezmaksas juridisko palīdzību maznodrošinātām personām, taču, kā minēts iepriekšējā sadaļā, šāda statusa pierādīšana un iegūšana ir saistīta ar ģimenes izvērtēšanu kopumā, kas ne vienmēr raksturo upura stāvokli.

3.3. informācijas logs. Resursu centra sievietēm "Marta" projekts palīdzībai vardarbībā cietušām sievietēm

Sabiedriskā organizācija Resursu centrs sievietēm "Marta" projektā "Juridiskā palīdzība sievietēm, kurās cieš no vardarbības ģimenē" no 2006. gada februāra līdz 2007. gada maija beigām ir nodrošinājis aptuveni 490 klātienes, 200 telefonisku un e-pasta konsultāciju, sagatavojis apmēram 330 juridisku do-

kumentu (prasības pieteikumi, sūdzības, vienošanās u. tml.); nodrošinājis pārstāvību 45 tiesas sēdēs, bet 15 gadījumos nodrošinājis pārstāvību citās institūcijās (bāriņtiesā, policijā, prokuratūrā u. tml.). Kopumā no 2006. gada februāra līdz 2007. gada novembrim sniegta palīdzība 173 sievietēm.

Šis centrs sagatavojis informatīvu bukletu, iniciējis aptuveni 70 publikāciju medijos un izveidojis tīmekļa vietni www.pretvardarbibu.lv. 2007. gada nogalē tika prezentēta dokumentālā filma par vardarbību ģimenē. Programma finansēta par ārvalstu fonda FOKUS (Norvēģija, Oslo) līdzekļiem, un tās īstenošanas termiņš ir no 2006. līdz 2008. gadam. Kopā projekta aktivitātēm izlietoti 55 145,84 eiro 2007. gadā un 118 62,15 eiro 2006. gadā.

3.3. Vardarbības novēršanas soļi

Vardarbības novēršanu veido koordinēta un secīga trīs soļu sasaiste: atpazīšana, rehabilitācija un profilakse. Jebkurš sekmīgi atrisināts gadījums radīs pozitīvu atpazīšanas pieredzi un kalpos par profilakses līdzekli. Profilakse ir cieši saistīta ar atpazīšanu, jo ļauj veidot zināšanas par vardarbības parādību un tās izpausmes formām, kā arī veicina neiecietīgu attieksmi pret to. Veiksmīga profilakse un rehabilitācija motivē cilvēkus iesaistīties savas dzīves uzlabošanā. Kāda no posmiem izkrišana vājina citus. Latvijas piemērs rāda, ka uzlabojami nepieciešami visos trīs novēršanas posmos.

3.3.1. Vardarbības ģimenē atpazīšana

Vardarbības atpazīšana ir pirmais solis vardarbības novēršanā. Vardarbība ir ciešā saiknē ne tikai ar attiecībām ģimenē, bet arī ģimenes un kopienas attiecībām. Mainot izpratni par vardarbību, jāmaina arī kopienas prakses un normas. Ziņojumam veiktais pētījums rāda, ka galvenie šķēršļi vardarbības atpazīšanai ir vardarbības vai tās atsevišķu veidu normalizēšana, vienotas izpratnes trūkums pat speciālistu vidū, kā arī vardarbības stigmatizēšana un piedēvēšana trūcīgām un nelabvēlīgām ģimenēm.

Vardarbība un norma

Iepriekšējā nodaļā veiktā analīze rāda, ka sabiedrībā nav vienotas izpratnes par to, kas ir vardarbība, un

¹⁹ MK noteikumi Nr. 407 "Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības veidiem, maksimālo stundu skaitu, samaksas apmēru un kārtību".

Es nekad mūžā neesmu ierosinājis krimināllietu, kad bija ierakstīts, kā šeit paredzēts, ka cietušais cietis no morālā kaitējuma vai emocionālās vardarbības. Nav definēts, kas ir vardarbība vispār. Emocionālā vardarbība vispār netiek pieminēta. Cilvēki nezina, kas ir emocionālā vardarbība. (..) Kad es uzstājos pamatskolā par šiem tiem vardarbības problēmas risinājumiem, palūdzu sīkajiem [bērniem] paprasīt, kurš no tiem sists un pērts. Puse pacēla rokas. Vai visā skolā iespējams runāt par kādiem konkrētiem notikumiem, kad var bērnu sist? Roku pacēla trešā daļa skolotāju. Tur tā problēma. Ja es runāju par definīciju – nav. Bet ko mēs uzskatām par vardarbību? Izsisti zobu, iztecējusi acs, tad ir skaidrs, kas ir vardarbība. Bet tas, kas notiek ģimenēs? Tas taču ir apkārt. (..) Kur es vazājos pa mājām, jebkurā sētā rodas iespaids, ka burtiski katrā sētā notiek šī vardarbība. Es nekad neesmu pērts un nekad neesmu nekādu bērnu pēris. (Vidzeme, speciālistu diskusija, policists)

daļa no PVO vardarbības definīcijas satura tiek uzskatīta par normu. Kurzemes lauka pētījums uzskatāmi parāda, ka pastāv atrautība starp institūcijām un pieņēmumiem, kas ieviesti “no augšas”, un ilgstošā laika gaitā izveidojušos sadzīvošanas un problēmu risināšanas modeli. Ja institūcijas un likumi neatbilst kopienas tradīcijām, tad tiem ir dekoratīva funkcija. Raksturīgs piemērs ir intervija ar vietējo bērnudārza vadītāju, kurā sieviete stāsta, ka, konstatējot problēmas, tiek iesaistīta bāriņtiesa, sociālie darbinieki. Taču vēlāk piebilst: *Kaut gan man jau liekas, ka katram jau ar savām problēmām vajadzētu tikt pašam galā, bet, nu....* Skeptiski par iespējām ietekmēt situāciju ir gan atbildīgie darbinieki, gan pārējie kopienas locekļi, veidojot liekulīgu attieksmi pret vardarbības problēmu ģimenē.

Kopiena ignorē vardarbību ģimenē, atbildību pārceļot uz vardarbībā iesaistītām personām, parasti – upuri. Tā iejaucas tikai gadījumā, kad ir pārkāptas normas robežas – vardarbīgās attiecībās iesaistītās personas nav līdzvērtīgi partneri. Piemēram, lauka pētījuma dati rāda, ka kopiena aktīvi iejaucas tad, kad varmāka vēršas pret bērnu vai invalidu. Tiesa, vārdiski arī vardarbība līdzvērtīgu partneru starpā netiek atzīta par normālu.

Vardarbības ģimenē izpratne profesionāļu vidū

Profesionāļu starpā nav vienprātības par to, kas ir vardarbība un kādās vardarbīgās attiecībās ģimenē būtu jāiejaucas. Turklāt atšķiras gan dažādās jomās strādājošo (piemēram, sociālā darbinieka, ārsta un policista skatījums), gan nereti arī vienā jomā strādājošo speciālistu viedoklis. Spilgts piemērs ir plaša viedokļu amplitūda, sākot no kāda ārsta traumatologa uzskata, ka vardarbība ģimenē ir ar sadzīves priekšmetu palīdzību iegūtas traumas, līdz niansētam kāda policista viedoklim par dažādām vardarbības formām ģimenē un to ietekmējošiem faktoriem.

Abi šie speciālisti uzskatīja, ka saņēmuši pietiekamu apmācību vardarbības ģimenē atpazīšanā.

Vardarbības stigmatizēšana profesionāļu vidū

Pētījums liecina, ka vardarbības gadījumi tiek stigmatizēti pat speciālistu vidū. Par atpazīšanas kritēriju kļūst ģimenes ārēja neatbilstība “normālas” ģimenes modelim, piemēram, ja abi vecāki strādā ārzmēs, atstājot bērnu pie radniekiem Latvijā, vecāki ir šķīrušies un bērni netiekas ar abiem vecākiem vai bērnus audzina māte.

Diskusijas ar Probācijas dienesta speciālistiem par viņu darba pieredzi rāda, ka profesionālu attieksmi mazās kopienās ietekmē stereotipi par konkrētajām ģimenēm un klientiem. Stereotipi gan traucē izvērtēt riskus un pamanīt vardarbību sociāli prestižās ģimenēs, gan risināt ar nelabvēlīgo kategorijā ierindotajām personām. Tā Probācijas dienesta klientu, no kura piespiedu darba piedāvājuma atteicās viņa dzīvesvietas pašvaldība, atzinīgi vērtēja kaimiņu pašvaldība, kurā šo cilvēku sākotnēji nepazina.

Līdzīgi Zemgalē pētītajā pagastā pēc sūdzībām par seksuālo un fizisko vardarbību no ģimenes tika izņemta pusaudze. Kopiena bija neapmierināta ar bāriņtiesas lēmumu un uzskatīja, ka gadījumu vajadzēja risināt ģimenes ietvaros. Meitenes veselības stāvokļa apsekošana, lai vardarbību dokumentētu, netika veikta, un vienīgā liecība vardarbībai bija meitenes liecība iepretim viņas ģimenes uzskatam, ka vēršanās pie tiesībsargājošām institūcijām bija atbilstīga un uzmanības pievēršanas veids. Meitene atgriezās ģimenē, kopienā iegūstot apmēlotājas reputāciju.

Uzskaitē un statistika

Datu vākšana par vardarbību ģimenē ir pirmais pamatojums rīcības nepieciešamībai, ļaujot atklāt mērķgrupas un to vajadzības, vēlāk izvērtējot rīcības un

ieguldīto līdzekļu efektivitāti. Vardarbības ģimenē statistika patlaban valstī netiek vienoti veidota. Policija reģistrē izsaukumu un ierosina lietu, bet cietušos neuzskaita. Sociālā dienesta uzdevums ir veidot klienta lietas, taču pētījums rāda, ka faktiskā situācija ir atšķirīga un šis uzdevums tiek uztverts ar dažādu sapratni. Dati netiek apkopoti un attiecīgi arī izvērtēti.

Sistemātiska pieeja, rīcības plāna sastādīšana un rakstiskas vienošanās noslēgšana ar klientu ir darbības pamats, kas ļauj izvērtēt darba rezultātu un pieņemt lēmumus:

Es esmu vairākas reizes ieteikusi, nu elementārākās lietas, rakstisku vienošanos, noslēdzam ar vecāku rakstisku vienošanos, un, ja vecāks neko nav uzsācis darīt un nav nekāda sadarbība bijusi, viņam tad uz laiku atņem aprūpes tiesības, un bērns tiek ievietots aizbildņu ģimenē, varbūt kaut kas atlec vaļā. Nu jā, bieži vien arī palīdz, bet ja neko, tad tajā aizbildņu ģimenē bērns paliek. (krīzes centra darbiniece)

Vienotas metodoloģiskas pieejas veidošana atvieglo arī lietu nodošanu no vienas institūcijas otrai. Probācijas dienesti darbinieki pētījumā apgalvoja, ka tieši rakstiska informācija par klientu un kvalitatīvi aizpildīta lieta veicina sadarbību ar sociālajiem dienestiem un ļauj gan efektīvāk strādāt ar klientu, gan saskaņot darbu ar klienta ģimeni.

3.3.2. Vardarbības ģimenē profilakse

Profilakses pamatā ir kopienas izglītošanas darbs, ko nevar vienādot tikai ar informācijas nodošanu. Mācīšanās ir abpusējs process, kurā izglītootājs sadarbojas ar izglītojamo. Galvenās mērķa grupas vardarbības profilaksei ir skolēni un jaunieši, kā arī topošie vecāki un jaunās ģimenes.

Izglītošana

Darbs ar jauniešiem ir viens no patlaban populārākajiem izglītošanas virzieniem. Institūcijas piedalās lekcijās skolās, runājot par vardarbības jautājumiem, taču sistemātiskas attiecību, ģimenes un veselības mācības skolās nav. Ziņojumam veiktā pētījuma dalībnieku pieredze liecina – lai veiksmīgi pievērstos šai tēmai, nepieciešamas īpašas zināšanas un metodoloģija.

Pieredze rāda, ka kopiena un īpaši jaunieši aktīvi iesaistās pārmaiņās, ja tās tiek piedāvātas saistošā un interesantā formā. Tā Saldus rajonā 2006. gadā

tika organizēta konference “Dzīve bez vardarbības” (skat. 3.4. informācijas logs), kurā iesaistījās skolotāji, skolnieki un speciālisti.

3.4. informācijas logs. Konference pret vardarbību Saldus rajonā

Konferenci “Dzīve bez vardarbības” Saldū 2006. gadā organizēja Saldus rajona padome sadarbībā ar Saldus rajona skolēnu domi. Konference tika plānota kā atbalsta pasākums tālākai diskusiju ķēdei rajonā. Katram skolēnam tika izdalīts buklets, kas informēja par vardarbības atpazīšanu un rīcību vardarbības gadījumā. Bukletā tika norādīti arī speciālisti, pie kuriem jaunieši nepieciešamība gadījumā var vērsties.

Papildus skolnieku dome aptaujāja 560 rajona skolnieku par vardarbības pieredzi. Anketas rādīja, ka tikai 10 jaunieši uzskatīja, ka nav informēti par vardarbību. 45 no viņiem atbildēja, ka no vardarbības cietuši ģimenē, 140 – uz ielas, 82 – savā klasē, bet 92 – skolā. 316 jaunieši atzinās, ka paši rīkojušies vardarbīgi, bet 240 to nolieguši. Lielākā daļa (350) vardarbības gadījumā lūgtu palīdzību draugiem, bet nedaudz vairāk par pusi (269) – vecākiem. Teju visi jaunieši (508) ir informēti par savām tiesībām.

Konference kalpoja par forumu, kurā jaunieši varēja ne tikai mācīties, bet arī veidot zināšanas un tās aktīvi izmantot.

Sabiedrisko un reliģisko organizāciju loma

Nevalstiskā sektora darbībai, organizējot vecāku un ģimeņu nodarbības, lekcijas un izglītojošus pasākumus, ir svarīga loma attieksmes maiņā, veidojot jaunus uzvedības un saskarsmes modeļus ne tikai kopienā, bet arī ģimenēs.

Talsos krīzes centrs ir noslēdzis vienošanos ar dažādām iestādēm – ugunsdzēsējiem, bibliotēku, tūrisma informācijas centru un citām – par sadarbību centrā nonākošo bērnu izglītošanai. Līdzīgu atbalstu krīzē nonākušām ģimenēm sniedz arī citas organizācijas, īpašu lauku sieviešu kopas. Šīs aktivitātes ne tikai sniedz atbalstu nelaimē nokļuvušām ģimenēm, bet arī palīdz tām saskatīt citādas dzīves iespējas un integrēties kopienā. Vienlaikus ar šo iesaistīšanos kopiena mācās pati un maina attieksmi pret vardarbību un tās izpausmēm.

Mēs esam lasījuši lekcijas policijai, bāriņtiesai, sociālajiem dienestam, ir bijušas nodarbības bērniem, dažādām grupām, ir bijušas ļoti dažādas mērķauditorijas. Tās ir tās divas galvenās jomas, kurās mēs strādājam – šī programma un apmācība. Nu kā, viņiem ir vienkārši lielāks priekšstats, kas šeit vispār notiek! Jo viņi bieži vien vispār nesaprot, kas tas krīžu centrs vispār tāds ir! Citam kā bubulis, citam kā vēl kaut kas kur nogrūst bērnu, kuru šobrīd nav kur likt (ar ironiju). Noteikti jā, noteikti policijai īpaši, kam vispār brīžiem nav priekšstats, kā strādāt bērniem. Es domāju, ka ļoti daudz dod darbs arī ar jauniešiem, tiek veidots vispār kaut kāds priekšstats par problēmām, kas notiek, par atkarībām, par minoritātēm, par viss kaut ko viņiem bijušas lekcijas. Tā kā arī jaunieši ir ļoti veiksmīgi izglītoti! (krīzes centra darbiniece)

Latgalē liela nozīme jauno pāru sagatavošanā ģimenes dzīvei ir baznīcai. Speciālisti diskusijās reliģisko izglītību minēja kā pozitīvu piemēru, caur kuru jaunieši iegūst ģimenes attiecību veidošanas prasmes un saņem atbalstu krīzes situācijās.

Mediju dubultā loma

Mediji saistībā ar vardarbību spēlē dubultu lomu. No vienas puses, mediji ir vardarbības producētāji un atbalstītāji, atspoguļojot vardarbību filmās, kriminālhistoriņās, un datorspēlēs. Televizora pastāvīgo klātbūtni kā reālo fonu vardarbībai ģimenē apraksta gan lauka pētījumi, gan speciālistu diskusiju dalībnieki:

Tu ieej tajā mājā, viņiem vairs nekā nav, viss ir nodzerts, bērni neēduši un nemazgāti, bet televizors stāv goda vietā, rādot kārtējo šausmeni. Var būt galējā nabadzība, bet televizors būs. [pārējie atbalsta šo vērojumu, mājot ar galvu] (Vidzeme, speciālistu diskusija)

No otras puses mediji ir arī aktīvi vardarbības novēršēji, atspoguļojot kampaņas pret vardarbību, sniedzot informāciju un motivējot rīkoties. Pētījuma dalībnieki uzsvēra, ka mediji par maz tiek izmantoti praktiskas vardarbības novēršanas kultūras veidošanā, izstrādājot kopienas līmeņa novēršanas modeļus. Latgales lauka pētījums rāda, ka kopienā valda ļoti liela interese par attiecību veidošanu un sarunu šovi ir ļoti populārs izklaides veids. Vienlaikus šiem raidījumiem var būt liela pievienotā vērtība kopienas vērtību un rīcības modeļu maiņā.

Ģimenes ārsta un dzemdību speciālista loma

Ģimenes ārsta un dzemdību speciālistu institūcijai ir īpaša loma kopienas attieksmes maiņā, strādājot

ar jaunajiem vecākiem. Šis ir posms, kad veselības jautājumi visciešāk tiek saistīti ar vides drošības un vecāku bērna aprūpes prasmju jautājumiem. Informēšana par elementāriem drošības pasākumiem reizē ar bērna kopšanas apmācību bērna atšķirīgos vecuma posmos būtu efektīvs līdzeklis motivētās kopienas daļas viedokļa maiņai, īpaši gadījumos, kad attieksmes maiņa jau tiek sagatavota skolā.

Vienlaikus pētījumā neizdevās gūt pierādījumus, ka veselības aprūpes speciālistu iesaistīšanās vardarbības profilaksē būtu plaši izplatīta prakse. Arī citi pētījumi rāda, ka jaunieši ar ģimenes ārstu nepārrunā ar reproduktīvo veselību un partnerattiecībām saistītos jautājumus²⁰.

3.3.3. Vardarbības ģimenē rehabilitācija

Piespiedu mehānismi varmākas rehabilitācijai

Gandrīz visās diskusijās bija vērojama nostalgija par padomju laikā iedibināto kārtību un disciplīnu, kas balstījās uz piespiedu mehānismiem. Vienlaikus totalitāra rīcības modeļa izmantošana diskusiju rezultātā tika atmesta kā laikam un sabiedrības vajadzībām neatbilstoša.

Pētījuma dalībnieki atzina, ka piespiedu ārstēšana bieži ir pirmais solis brīvprātīgas rehabilitācijas uzsākšanai. Tomēr jautājums ir strīdīgs, jo pētījumi²¹ liecina, ka visus varmākas rehabilitēt neizdodas. Tāpēc īpaši svarīgs ir darbs ar ģimenēm, kurās varmākas atgriežas. Līdzsvars starp personas tiesībām un viņa ģimenes locekļu tiesībām dzīvot bez vardarbības ir trausls. Piemēram, Probācijas dienesta darbinieki joprojām diskutē par tiesībām informēt par šo iespēju atbrīvota seksuāla varmākas ģimenes locek-

²⁰ Putniņa, Aivita, 2006. Seksuālā izglītība Latvijā, Eiropas partnerība jauniešu seksuālās un reproduktīvās veselības un tiesību veicināšanai. LGPSVA Papardes Zieds, Starptautiskās ģimenes plānošanas federācijas Eiropas organizāciju tīkls. <http://www.policy.hu/putnina/PZ%20petijums.html>

²¹ Soltera, Anna, 2007. Varmākas, pedofili, izvarotāji un citi. Rīga. Adria

ļus situācijā, kad riska pakāpe vardarbības recidīvam ir augsta. Tāpat sabiedrībā notiek diskusijas par varmākas pedofila privātajām tiesībām un sabiedrības tiesībām zināt par iespējamo apdraudējuma risku²².

Piespiedu mehānismu nepieciešamību pamato arī fakts, ka ne vienmēr varmāka ir bezpalīdzīgs, viegli iespaidojams un gatavs pieņemt pārmaiņas. Izstrādājot sodu un rehabilitācijas programmas, ir svarīgi ņemt vērā arī šo varmāku raksturojošo pusi. Tie var būt sabiedrībā ietekmīgi cilvēki, izglītoti, ar plašu sociālo kontaktu tīklu, finansiāli nodrošināti, apmierināti ar esošo dzīves kvalitāti, spējīgi iedvest uzticību un pārliecināt par savu nevainību²³.

Pētījums liecina, ka jāstiprina mehānismi, ar kuru palīdzību ir iespējama piespiedu ārstēšana kā pirmais solis. Patlaban galvenos šķēršļus rada gan atbilstīgu atzinumu praktiska iegūšana, iniciējot ārstēšanu, gan valsts atbalstītu pakalpojumu klāsta trūkums personām, kas vēl nav izdarījušas noziegumu.

Brīvprātīgie mehānismi varmākas un upura rehabilitēšanai

Vardarbības novēršanas visos posmos ieguldīto resursu aprēķinus ziņojuma veidotājiem neizdevās iegūt. Ir pieejami fragmentāri dati, kurus veido izmaksas pakalpojumu programmām cietušo bērnu rehabilitācijai. Taču pētījums liecina, ka pakalpojuma sniedzēji ir spiesti meklēt papildu līdzekļus, lai nodrošinātu programmu un piesaistītu darbiniekus. Līdz ar to valsts finansējums pilnībā neatspoguļo programmu izmaksas. Nav datu par vardarbības ģimenē izmaksām veselības aprūpes sistēmā. Arī Probācijas dienesta dati par darbības izmaksām neļauj izvērtēt programmu izmaksas.

Atšķirības rodas, pašvaldībām iesaistoties programmu veidošanā. Ekonomiski labāk attīstītās pašvaldības spēj vairāk ieguldīt sociālajās programmās. Ekonomiskā situācija tādējādi ne tikai ietekmē vardarbības apmērus, bet arī iespējas tās novērst un vēl vairāk palielina Latvijas iedzīvotāju nevienlīdzību:

Viens augstas proves alkoholiķis, viņš tagad apzinās, kad viņam ir jāārstējas... Vienīgais, ko mēs varam darīt, ieteikt sadarboties ar reliģiskām iestādēm, piemēram,

ar mācītāju, vai kaut ko tādu, lai to situāciju atrisinātu. Jo smieklīgi sanāca tas, ka Probācijas dienestā, piemēram, ir visas šīs programmas visiem tiem cilvēkiem, kas ir likumu kaut kur pārkāpuši, viņiem ir šīs iespējas rehabilitēties. Un tas cilvēks arī saka, acīmredzot man ir jāuztaisa kāds pārkāpums, lai es arī varētu tikt vaļā no savām atkarībām, lai es varētu normāli eksistēt! Man liekas arī tā situācija visā valstī tāda jocīga, kad ir jāgaida tās lielās rindas, ja pašvaldība nespēj nodrošināt to. Nekas cits neatliek kā tikai gaidīt tās rindas. (Kurzeme, speciālistu diskusija)

Nav tāda pamatojuma valsts rehabilitējamo grupu izvēlei un piedāvātā pakalpojuma apjomam, kas būtu balstīts uz situācijas analīzi un vērtētu reģionālās vajadzības.

Vardarbību ģimenē parasti pavada arī ekonomiskā atkarība. Krīzes centri kalpo ne tikai par rehabilitācijas iestādī, bet arī patvērumu vardarbības upuriem. Reāla tiesiska palīdzība un atbalsts, atrodot pagaidu dzīvesvietu un darbu, nodrošinot bērna kopšanas iespējas ārpus mājas, upurim uzsākot no vardarbības brīvu dzīvi, ir nosacījums rehabilitācijā ieguldīto līdzekļu efektivitātei.

Cietušā un varmākas motivācijas nozīme sekmīga rezultāta sasniegšanai

Lai sasniegtu labu rezultātu, svarīga ir gan upura motivācija, gan varmākas motivācija. Motivēšanas mehānismi ir viens no problemātiskākajiem posmiem vardarbības novēršanas ķēdē. Prakse rāda, ka varmāku gadījumā efektīvāk darbojas ārējie piespiedu jeb motivēšanas mehānismi, kas ir īpaši svarīgi sākotnējā rehabilitācijas posmā.

Lai motivāciju veidotu, bieži jāveic ilgstošs darbs ar klientu, kurš sākas vēl pirms konkrēto attiecību problēmas risināšanas.

Bija arī ģimenē, kurai sievietei bija jāskaidro, ka logs jāmazgā, pie loga jāpieliek aizkars. (...) Viņa no [atbalsta ģimenes] bija sadzirdējusi to, ko es tiešā tekstā kautrējos [teikt]: "Nomazgā logu!" Tad, kad viņa pēkšņi redzēja kaut ko citu no citas puses. Tieši tā izglītot, tieši tādā veidā. Tā nav izglītošana, tā ir parādīšana. (Vidzeme, sociālā darbiniece)

²² Piemēram, izvērstu diskusiju var skatīt Rīgas Balss, 2007. gada 1. jūnijs, <http://apollo.lv/portal/news/73/articles/101092>

²³ Soltera, Anna, 2007. Varmākas, pedofili, izvarotāji un citi. Rīga. Adria

Motivāciju var veidot tikai gadījumā, ja pats cilvēks un apkārtējie atzīst, ka situācija nav normāla. Iepriekš citētā sociālā darbiniece min arī citu piemēru, kur varmāka izstrādājis izsmalcinātus spīdzināšanas paņēmienus, jo policijai ierodoties, viņš sāk pildīt apzinīga ģimenes galvas lomu, vainu par izsaukumu noveļot uz upuri. Kad policija aizbrauc, vardarbība turpinās. Vardarbība vispirms ietekmē upura pašapziņu un tās sagraušana ir faktors, kas upurim bez aktīva atbalsta neļauj meklēt palīdzību. Šis vardarbības mehānisms ir pamats, lai novilktu robežu starp privāto un publisko jomu, kurā kopiena var leģitīmi iejaukties. Uz šīs robežas novilkšanu jāmotivē arī cietušais un varmāka.

Ģimene pakalpojuma centrā

Pētījuma dalībnieki vienbalsīgi atzina, ka vardarbība ģimenē jāuzlūko un jādefinē kā īpašs vardarbības veids. Pirmkārt, tā ir grūtāk pamanāma nekā vardarbība publiskajā telpā. Ģimene un mājas ir katra cilvēka jebkuras drošības pamats. Vardarbība ģimenē cilvēku pakļauj ne tikai tiešam veselības kaitējumam, bet arī stresam, kas ietekmē visu dzīves kvalitāti:

Bija tāda situācija, kad es gulēju treniņtērpā, bomis blakus, un gaidīju, kāds tad nu pārradīsies... [ar rūgtumu](Kurzeme, speciālistu diskusija)

Risinājumi vardarbības apkarošanai ir ļoti kompleksi. Ievērojama daļa pētījuma dalībnieku atzina, ka viņiem risinājumu nav, vai arī nevarēja nosaukt pozitīvu iznākumu gadījumus.

Otrkārt, tā ir ilgstoša, jo ģimenei kā sistēmai piemīt pašsaglabāšanās īpašība un, lai turpinātu pastāvēt, ģimene centīsies akceptēt tajā notiekošo vardarbību. Pretējā gadījumā izmaiņas var būt tik lielas, ka tās var apdraudēt ierasto kārtību. Tā kā ģimene cenšas noslēpt vardarbību, par to nerunā, un bērni bieži vien nemaz nesaprot, kas notiek ģimenē. Līdz ar to ilgstoši ģimenē piedzīvota vardarbība kļūst par normu, un pieaudzis bērns to vairs neatpazīst.

Treškārt, vardarbība ģimenē ir attiecību problēma, un to nevar novērst, strādājot tikai ar vienu ģimenes locekli. Ģimene jāredz kā sistēma, saskatot ģimenes locekļu savstarpējās atkarības attiecības. Sašķelto pieeju uzskatāmi atspoguļo pieejamo pakalpojumu klāsta sadrumstalotība.

Lai arī tiek atzīts, ka pakalpojumam jābūt vērstam uz ģimeni, tās objekts visbiežāk paliek indivīds, bet ģimene tiek labākajā gadījumā skatīta kā konteksts indivīda sociālajā vai veselības problēmā. Sociālie pedagogi strādā tikai ar skolēniem, Probācijas dienests – ar notiesātajiem varmākām, bet krīzes centri – ar bērniem un atsevišķos gadījumos ar māti un bērnu kopā. Fragmentācija ļauj atbildību novelt uz citu institūciju: *Tās jau tikai ir sekas un ģimenē ir jā-sāk. Es, piemēram, kā sociālais pedagogs nevaru visai ģimenei iestāstīt, ka viņa ir slimā ģimene, ja viņi paši to nesaprot. (Kurzeme, speciālistu intervija)*

Trūkst priekšmeta par palīdzības sistēmu kopumā un "baltajiem" laukumiem, ko palīdzības sistēma nesedz:

Mūsu pienākums ziņot bāriņtiesai. Bāriņtiesa pilnīgi bez nagiem – neko vispār izdarīt nevar. Apsekoja ģimeni, konstatēja, ka ir vardarbība, ziņo policijai vai prokuratūrai. Vienalga. Un tad ierosina to lietot. Bet, jautājums, ko darīt ar cilvēkiem, kuri nepiedalās. (Vidzeme, speciālistu diskusija, skolotāja)

Priekšstats un zināšanas par jau pieejamiem resursiem pētījuma dalībnieku vidū atšķīrās. Tālākas savas darbības perspektīvas un nākamā rīcības ķēdes posma saskatīšana ir nozīmīgs motivators sadarbībai:

Ja sociālie darbinieki, bāriņtiesa neko nevar izdarīt, tad pašā būtībā no valsts nav noteiktās darbības. Ko var darīt, kā var palīdzēt cilvēkam, kur var novirzīt? Par ko ar cilvēku diskutēt, ja tas konkrēti nav izdarīts. Tie pabalsti, minimālā alga nav vispār vērā ņemami [stimuli]. (Kurzeme, speciālistu diskusija)

Pozitīvas prakses piemērs ir vienas no pētījumā iekļautajām pašvaldībām iniciatīva veidot atbalsta koordinācijas centru, kas sniegtu atbalstu ciešai sadarbībai starp ārstiem, sociālajiem darbiniekiem, policiju un bāriņtiesu. Pašvaldības iesaistīšanās tādā projektā garantētu gan finansiālu, gan morālu atbalstu vardarbības novēršanas pasākumiem. Līdzīga iniciatīva Talsu rajonā pulcina sociālos darbiniekus un iesaista arī citu dienestu speciālistus. Regulāras tikšanās tiek rīkotas dažādos pagastos, un to laikā tiek diskutēti gan gadījumi, gan uzturētas sociālās saiknes. Darba grupa ziņojuma sagatavošanai šāda veida iniciatīvas redzēja kā pamatu sadarbības mehānisma veidošanai.

Principā bija vardarbība ģimenē pret mammu no vīra puses un no vīra ģimenes puses, jo tur visa ģimene, māte – vīramāte, vīramāsa, visi dzīvoja kopā. Sieviete bija ienācēja no Lietuvas, viņi nodzīvoja, puisītim, 12 gadi tam zēnam, faktiski viņa visu laiku tika pazemota, ka nekas tu neesi, un beigās viņa tika arī sista no visām pusēm, ne tikai vīrs [to darija]! Un viņa uzdrošinājās no šīs ģimenes aiziet prom, viņiem ir liela zemnieku saimniecība, tātad ir ko dalīt. Dabīgi viņa griezās pašvaldībā pie sociālā dienesta, papriekš pie bāriņtiesas un pēc tam pie sociālā dienesta. Šie cilvēki uzdrošinājās sniegt viņai pirmo palīdzību. Pirmkārt, pagasts iedeva dzīvokli, atsevišķu, viņa aizgāja prom. Nu tad arī sākās visādi trakumi. Šis cienījamais kungs sāka uz visām pusēm par šo sievieti sūtīt sūdzības, rakstīt par sociālo dienestu. Sociālais dienests, nabadziņš dabūja atrakstīties, ko viņš ir darījis, un bāriņtiesa dabūja atrakstīties, cik viņa ir kompetenta savā rīcībā. Viss, paldies Dievam, bija labi, bet beigās tika piesaistīta šī biedrība "Marta", kura pārstāvēja šo sievieti un puisīti tiesā. Un principā tā situācija beidzās tā, ka nonāca pie secinājuma, ka tas vīrietis, viņš pats saprata, ka viņam vajadzētu psihologu konsultācijas. Viņš arī izgāja šo psihologa konsultāciju un beigās viņš liek šo ģimeni mierā. Izšķīrās normāli, mantu sadalīja normāli, viss bija kārtībā. Bet viņš pats, lai pie tā nonāktu, paldies Dievam "parakstījās" uz psihologu konsultācijām. Pašvaldības apmaksātas! (Kurzeme, speciālistu diskusija)

Aizlieguma tuvoties nodrošināšana un tās atbilstība reālajai situācijai

Aizliegums tuvoties pašreizējā vardarbības ģimenē novēršanas situācijā darbojas ne tikai kā procesuāls līdzeklis lietas izmeklēšanā, bet arī reāls upura drošības līdzeklis. Policisti diskusijās atzīst, ka netuvošanās nodrošināšana gadījumos, kad apsūdzētais un cietušais dala vienu mājokli, ir praktiski neiespējama, jo policists to nespēj uzraudzīt.

Parasti situācijas atrisinājums tiek panākts, upuri izolējot krīzes centros un aizsargājot no varmākas atkārtotiem uzbrukumiem. Taču uzturēšanās centros un drošības līdzekļa piemērošana ir īslaicīgs līdzeklis. Pozitīvs situācijas risinājums iespējams, ja pašvaldība upuri atbalsta, nodrošinot pagaidu dzīvesvietu, taču pētījuma dalībnieki atzīst, ka pašvaldības resursu dēļ tas iespējams vien retos gadījumos.

Darbības izvērtēšana

Dokumentācijas veidošanai nozīme ir gadījumā, ja tā tiek tālāk izmantota darba efektīvākai organizēšanai un izvērtēšanai gan vietējā, gan valsts līmenī. Izvērtēšana ne tikai ļauj racionalizēt darbu, bet arī sniedz pārlicību, ka darbs ir mērķtiecīgs un nozīmīgs.

Daudzi pētījuma dalībnieki uzskatīja, ka esošā rehabilitācijas sistēma neatbilst vajadzībām vietu trū-

kuma, specifiskuma un ierobežotības dēļ. Vienlaikus tie ir subjektīvi iespaidi, jo programmas netiek izvērtētas pēc būtības:

Dotu tādu reālu programmas izvērtējumu, piemēram, pārvaldes darbinieki uztaisa reālas programmas izvērtējumu. Cik ir efektīva? Kas ir izdarīts? Kas vairāk izdarīts, kas nav? Kādas ir mūsu problēmas? Es uzskatu, ka tā ir viena no galvenajām problēmām, nu viņa jau netiek izvērtēta, un tiem cilvēkiem, kas reāli kādu darbu dara, īsti nepaprasa. (krīzes centra darbiniece)

Izvērtēšanu pašās institūcijās kavē noslogotība un zemais atalgojums. Pētījumā iekļautā krīzes centra darbinieki uzlaboja programmu darbu, investējot tajos projektu naudu un palielinot darbinieku algas. Programmu kvalitātes kritēriju un reālo izmaksu izvērtēšana ļautu labāk plānot darbu ne tikai centrā, bet arī valsts mērogā, veidojot un koriģējot pasūtījumu.

3.3.4. Cilvēkresursu faktors vardarbības novēršanas darbā

Mācību nepieciešamība

Mācību nepieciešamību uzrāda speciālistu dažādā izpratne par vardarbību, tās cēloņiem un rīcību novēršanā. Pētījums rāda, ka nozīmīga loma vardarbības atpazīšanā ir mācību kvalitātei. Ziņojumam

Vecāka gājuma tēvs dzīvo kopā ar savu dēlu, kurš ir psihiski slims, kuram arī nāca virsū lēkmes, tēvs griezās policijā, viņš bija griezies arī pie psihiatra, un uz to momentu tika konstatēts, ka viņš nav pietiekami agresīvs. Tēvs saka, viņš [dēls] sviežot mantas pa logu ārā un tā tālāk, bet, kad atbrauc policija, viņš ir mierīgs un policija saka, ka neko nevarot līdzēt. Likumdošanā būtu jānorāda, ka pacients jānogādā uz psiholoģiski neiroloģisko iestādi, nevis uz tuvāko medicīnas iestādi. (Vidzeme, speciālistu diskusija)

Nu mums it kā ir, bet tas ir it kā vispār netiek pētīta situācija valstī, vispār nav statistikas (sašutusi)! Es neesmu dabūjusi nekādus statistikas datus normāli par to, kas notiek valstī! Un tad arī, teiksim, kaut kas, plānveidīgi, vai tiek analizēts vispār, cik tie centri ir, cik darbojas, kāda ir viņu kvalitāte? Tās visas lietas! Un tad pēkšņi, kaut kāda nauda paliek pāri, pēkšņi izmet piedāvājumu, uz papildus vietām, tad kas tās papildus vietas paņem? Es, godīgi sakot, zinu, ka tur, teiksim godīgi, taisa papīrus, lai tur tik tās vietas piebāztu. (ar smaīdu) Nu valsts prasa, teiksim, “šmugulēties”, lai varētu dabūt papildu finansējumu. Man liekas, ka tas viss ir tā bišķi savā vaļā. (krīzes centra darbiniece)

veiktā aptauja rāda, ka 78% aptaujāto vardarbība un tās novēršana bijusi profesionālo mācību satāvdaļa. Salīdzinoši viszemākais vērtējums šāda veida mācību iekļaušanai profesionālajās programmās ir policistiem un ārstniecības personām.

Aptauja uzrāda augstu kursu apmeklētības līmeni. 68% procentu respondentu pēdējo triju gadu laikā bijuši kursos, kuros ietverta vardarbības ģimenē tēma. Arī šajā ziņā policisti un ārstniecības personas atpaliek no vidējā rādītāja. Vienlaikus 72% aptaujāto atzīst, ka šādas tālākas mācības ir būtiskas profesionālo iemaņu attīstīšanai. To atzīst visi anketētie policijas darbinieki, bet tikai nedaudz vairāk par pusi ārstniecības personu.

Nu kad mēs patrulējam, kad mēs redzam, tad mēs sodam viņus, ja, bet tas nav risinājums! Kad es biju uz kursiem, ja, inspektore man tieši teica, kad vajag viņu divreiz aizvest uz poliklīniku un tikai tad viņam ieteikt, kad viņš ir alkoholiķis, un kad viņam ir atdzinums, tad viņus sūtīt tālāk ārstēties. (Vidzeme, speciālistu diskusija, policists)

Kā minēts, šos datus nevar attiecināt uz visu nozari, jo aptauja nav reprezentatīva un ļauj tikai ieskicēt situāciju. Turklāt, kā rāda intervijas un grupu diskusijas, ar mācībām par vardarbības novēršanu respondenti saistīja ļoti dažādu saturu. Iepriekšējā nodaļa liecina, ka profesionāliem grūtības sagādā slēpto vardarbības veidu atpazīšana.

Profesionāļu motivācija

Speciālistu piesaisti vardarbības novēršanai bremzē gan zema atalgojuma iesaistītajās nozarēs, gan

profesiju zema prestiža sabiedrībā. Cilvēkresursu saglabāšanā liela nozīme ir darba organizācijai un darba vides atbalstam, kā arī gandarījumam par darba rezultātu. Tā krīzes centra darbiniece, vaicāta par darba motivāciju, atzīst, ka bērna pārvērtības krīzes centrā pavadītajā laikā ir gandarījuma avots par darbu:

Jā, jo citādāk nevarētu strādāt! Jo bērni ir ļoti smagi un situācijas ir ļoti smagas. Un bieži vien ir dažādas pretestības, mums šeit citreiz veči sit durvis ārā, tā ka jāsauc policija. Un ja nebūtu nekādu rezultātu, nebūtu jau vispār ko dzīvot (smaida).

Viena no pētījumā biežāk minētajām vardarbības novēršanas darba problēmām ir nespēja saskatīt rezultātu un reāli ilgtermiņā palīdzēt cilvēkiem. Darba bezjēdzība un profilakses instrumentu trūkums gan izraisa skepsi, gan notrulina pret vairākkārtējo situācijas atkārtošanos.

Piemēram, tajā pašvaldībā, kur tas fakts konstatēts, [sūta] uz krīzes centru, uz “Dardedzi”, uz trijiem mēnešiem laikam var. Tā es strādāju tādās situācijās. Tie sociālie darbinieki, kuri strādā, paši ir depresijā no tā redzētā. Ļoti maz to centru, vēl taisās likvidēt. (Kurzeme, speciālistu diskusija, pašvaldības darbiniece)

Līdzīgi policijas darba motivāciju ierobežo pieejamo novēršanas līdzekļu kopums. Efektīvs situācijas risinājums iespējams tikai beigu posmā, kad noziegums jau ir noticis un tiesa spriedumā norīko rehabilitācijas pakalpojumus varmākam, kurus pilnībā apmaksā valsts.

Ideja [par krīzes centru] jau ir laba, bet, iznākot no krīzes centra, viņš nonāk atpakaļ ģimenē, un tas ir bezjēdzīgi – vest viņu mainīt, ka viņš tomēr atgriežas tajā pašā vidē. Ne tā istaba ir saremontēta, tētis tāpat turpina dzert, centrā viņš sāk uzticēties utt., bet, atgriežoties mājās, viņš ir vilies, jo nekas jau nav mainījies. (Kurzeme, sociālais pedagogs)

Pētījuma dalībnieki radoši risināja situācijas, veicot pārrunas un nepieciešamības gadījumā transportējot varmāku alkoholoķi uz ārstniecības iestādi, ja īsā skaidrības brīdī tika panākta piekrišana, bet sabiedriskais transports nav pieejams.

Pārslogotība

Pētījums uzrāda, ka speciālisti ikdienas darbā ir pārslogoti un nespēj adekvāti risināt problēmas. Sociālie darbinieki un policisti atzīst, ka nespēj regulāri apsektot visas ģimenes, kurām šāda apsekošana būtu vajadzīga. Trūkst atbalsta speciālistu, kas sniegtu ārstniecības un rehabilitācijas pakalpojumus: *Mūsu darbība varētu būt efektīvāka, vajadzētu vairāk speciālistus, psihologus, apmācību kursus organizēt, vairāk sadarbības modeļu, vairāk partneru, piemēram, ar skolām. (Kurzeme, speciālistu diskusija)*

Pētījuma dalībnieki uzskatīja, ka jāpārskata pastāvošās slodzes normas, paaugstinot sociālo pedagogu un psihologu skaitu. Pārslogoti rada arī neefektīvu funkciju sadale un vardarbības atkārtošanās, ko rada nespēja situācijas atrisināt līdz galam. Viens no ilglaicīgiem policijas darbiniekiem Vidzemē ironizēja, ka viņa krājumā ir konkrētas sievietes vārdā jau aizpildīts iesniegums, kuru viņš, saņemot izsaukumu, aizved parakstīt.

Speciālistu "izdegšana"

Slodze, meklējot ārkārtas risinājumus un strādājot virsstundas, ātri noved pie "izdegšanas", par kuru runāja teju visi vardarbības risināšanā iesaistītie darbinieki. Viena no bijušajām sociālajām darbiniecēm kā iemeslu darba atstāšanai min neatrisināmas situācijas, kuras neizdodas nokārtot pat pēc ilga un rūpīga klientu motivēšanas un dokumentu sagatavošanas darba, jo, piemēram, tuvējā skolā bērniem ar īpašām vajadzībām bērnu vienkārši atteikušies uzņemt un bērns atgriezies ģimenē, pievīlot grūti panākto ģimenes uzticēšanos sociālā dienesta palīdzībai.

Speciālisti, kuri saņem regulāru supervīziju, vienprātīgi to augstu novērtē un uzsver tās nepieciešamību. Pētījums liecina, ka supervīzija nav pieejama visiem speciālistiem, kas strādā ar vardarbību. Dažviet spe-

ciālisti pārrunā problēmas darbā ar kolēģiem vai tuviniekiem, taču to ierobežo klientu konfidencialitātes ievērošanas prasības īpaši mazās pašvaldībās. Atbalsta trūkums ir otrs faktors, kas noved pie "izdegšanas".

Darba vide

Speciālistu darbības nodrošināšanai nepieciešama laba infrastruktūra – sadarbības resursi, telpas, atbalsts un izpratne no vadības. Galējs gadījums ir kāda rajona policijas iecirknis, kur aizbildinoties ar darbinieku potenciālo vēlmi izklaidēties internetā, tiek ierobežota informācijas apguve internetā.

Svarīgas ir arī katra darbinieka pilnvaras. Aptauja liecina, ka lielākā daļa aptaujāto speciālistu nav apmierināti ar savām profesionālajām pilnvarām vardarbības apkarošanā.

Būtisks faktors ir drošība darbā, jo darbs ar varmākām un vardarbību ģimenē ir bīstams. Par to daudz runāja neatliekamās medicīniskās palīdzības darbinieces, kurām, līdzīgi kā policijai, nākas sniegt palīdzību ģimenes konflikta laikā.

Proaktīvā pieeja vardarbības novēršanā

Pilsoniskas sabiedrības vērtības Latvijā ir jaunas, un tas jāņem vērā, arī strādājot ar vardarbību ģimenē. Cilvēki paļaujas uz institūciju aktivitāti viņu gadījumu risināšanā. Speciālistiem uzņemoties formālu atbildību, sekmes ir tikai gadījumos, kad klienti ir aktīvi – motivēti un zinoši savās tiesībās. Latvijas situācija rāda, ka speciālistiem aktīvi jāiesaista un jāatbalsta cilvēki, lai panāktu līdzdalību. Aptauja rāda, ka speciālisti atbalsta aktīvāku valsts un pašvaldību institūciju iesaistīšanos vardarbības novēršanā (4 punkti 5 ballu skalā), bet mazāku uzsvāru lika uz kopienas iesaistīšanu, kopienas izglītošanas pasākumu efektivitāti vidēji vērtējot ar 3,66. Vienlaikus sodu lietošanas efektivitāte vardarbības mazināšanai tika vērtēta ar 3,3 punktiem.

Profesionāļi par savas darbības sākuma punktu bieži uzskata personas vēšanos pēc palīdzības un baidās iesaistīties ģimenes vardarbīgās attiecībās, ja vien tajās nav iesaistīti bērni vai upuris negūst fiziskas

Es par tiem kontaktiem ar sociālo dienestu. Tas internets.. Nav tā interneta. Man, piemēram, ir tā, ka mēs varam tikai lekšlietu ministrijā ieiet ar mums saistītajās lapās. Pārējais mums tur slēgts darbā, lai mēs pievērstos savam darbam, nevis "Draugos" esam. (Vidzeme, policists)

Jā. Ja viņš pārkāp tiesas lēmumu, es teicu sievietēm, uzņemties vienu reiz. Ja viņa spējīga saņemt, ja viņai palīdz draudzenes vai sociālie dienesti, vai probācijas dienesti. Ja tiešām cilvēks var psiholoģiski pāriet. Likums ir. Bet ja tiesa pasaka – šitā istaba ir tavējā, tā tavējā. Tas ir absurdi, ka varmāka dzīvo vienā dzīvoklī. Bet tā ir zināma izeja vismaz. Lai tam varmākam parādīt viņa vietu. (Vidzeme, speciālistu diskusija)

traumas. Paturot prātā vardarbības ģimenē delikātu-
mu un nepieciešamību saglabāt augstus ētikas prin-
cipus, vienlaikus no profesionāliem tiek sagaidīta
aktīvāka pozīcija:

Ļoti labprāt tie sievieši runā par to. Laukos visiem ir telefoni, visiem ir televizori, bet zināt savas tiesības un meklēt palīdzību – viņi zvana uz policiju. Neko citu viņi nesaprot. Viņi nesaprot, kur viņiem griezties. Un tur ir tā sociālo darbinieku problēma un pienākums. (Vidzeme, speciālistu diskusija)

Institūciju palīdzība tipiski tiek meklēta gadījumos, kad nepieciešama īslaicīga iejaukšanās, kuras laikā ar pārrunām vai vardarbības aktu vardarbīgais partneris tiek pārmācīts vai īslaicīgi aizturēts. Šāda rīcība ir nepietiekama un neļauj pārraut vardarbības loku.

Proaktīvā pieeja nozīmē uzsvaru uz motivēšanas darbu, atbildību, iniciatīvu, sadarbību, atvērtību, un būtībā tā attiecas uz visiem trim vardarbības novēršanas posmiem. Viens no biežākajiem palīdzības neveiksmes cēloņiem ir aktīva atbalsta trūkums, īpaši sadarbības sākuma posmā. Speciālisti parasti gaida, kamēr klienti viņus uzmeklēs un vēlēsies situāciju risināt.

Tā Raiskuma pagasta sociālā darbiniece jau vairākus gadus organizē psihoterapijas darbu ar ģimenēm, strādājot gan pati, gan ar uzaicinātu speciālistu (skat. 3.5. informācijas logu). Viņas pieredze rāda, ka aktīvais darbs ļauj ģimenēm atpazīt un apzināties problēmu līdz šim ikdienišķajās ģimenes attiecībās, tad strādāt un iesaistīt pārējos ģimenes locekļus.

3.5. informācijas logs. Raiskuma pagasta piemērs

Pateicoties Raiskuma pagasta sociālās darbinieces iniciatīvai, pagastā jau divus gadus, divas reizes mēnesī notiek regulārs darbs ar ģimenēm. Tas notiek **grupu un individuālo konsultāciju** veidā, ko vada ģimenes psihoterapeits Arnolds Cerbulis (sākumā kopā ar psihoterapeiti Ainu Poišu un šobrīd pāri ar pagasta sociālo darbinieci). Projekta mērķis ir strādāt ar ģimenēm, kuras ir piedzīvojušas vai piedzīvo problēmas attiecībās, tai skaitā arī vardarbību, sniedzot tām atbalstu un motivējot pārmaiņām, tai skaitā strādājot arī ar varmākām. Jau pirms projekta uzsākšanas pagasta sociālā darbiniece bija izloolusi ideju un praksē pārliecinājusies par tā nepieciešamību. Projekta realizēšanā svarīgu lomu nospēlēja kādas politiskās partijas finansiālais atbalsts, kuras pārstāvji pirms tam, sociālās darbinieces vārdiem “gribēja redzēt, vai tas [sociālais darbs pagastā] īsti darbojas, runāja ar cilvēkiem, viņiem interesēja parasta dzīve”. Cits izšķirīgs faktors bija pagasta vadītāja izpratne un atbalsts. Pateicoties šo trīs faktoru kopumam – sociālās darbinieces profesionalitātei, pieredzei un mācai piesaistīt prasmīgus speciālistus, finansiālajam atbalstam projekta sākuma stadijā un pašvaldi-

bas vadītāja izpratnei, projekts varēja sākt darbu. Šobrīd projektam nepieciešamais finansējums nāk no pašvaldības līdzekļiem. Sociālā darbiniece norāda, ka ģimeņu iesaistīšanā var saskatīt četrus soļus: “sākumā izdodas vismaz sievieti pierunāt. Nākamais, kad sieviete pati grib nākt, bet nenāk neviens cits no ģimenes. Trešais solītis ir – sieviete nāk un grib, un izdodas vīru pierunāt. Ceturtais – abi grib un nāk.” Viens no lielākajiem ieguvumiem, strādājot ar problemātiskām attiecībām ģimenē, ir cerība, ka tādā veidā tiek novērsta potenciālā vardarbība nākotnē. Cits projekta ieguvums ir darbs ar varmāku. Sociālā darbiniece uzskatīja, ka tas var notikt, pateicoties tieši psihoterapeita vīrieša klātbūtnei. Gandarījumu sniedz tas, ka ir ģimenes, kuras atzīst šādu nodarbību nepieciešamību. Sociālā darbiniece saka: “Ja lauku sieviete var atnākt ar rozi gan pie manis, gan pie Arnolda, es jūtu, kas tas ir viņai noderējis.” Tieši tas, ka sievietes atzīst, ka vēlas turpināt, parāda projekta jēgu un nozīmi.

Cita Raiskuma pagastā uzsākta vērtīga aktivitāte ir **atbalsta ģimeņu tīkla izveidošana**. Atbalsta ģimeņu tīkla ideja ir apvienot ģimenes, kurām ir ko dot un

kuras vēlas sniegt atbalstu ģimenēm, kurām tas ir nepieciešams. Tas var izpausties kā padoms vai prasmes, vai informācija, vai kā citādi, bet ne finansiāls atbalsts, jo "tas ir ļaunākais, ko šīm ģimenēm var izdarīt. Tā jau redzot, ka viņš neprot apieties ar līdzekļiem – neprot un viss. .. Vienā dienā nopirks klēpi ar desām, bet otrā nebūs, no kā zupu izvārīt. Es uzskatu, ka tas nav vajadzīgs. Vērtīgi ir iedot ko citu. Jo sāk jau gaidīt,

kad viņš atbrauks un iedos – ko atvedis? Tad tas vairs nedarbojas. Drīzāk, ka uz kādu koncertu paņem. Es to redzu savādāk, vēl plašāk. ... Man patika, kā viens vīrietis teica: "Iedomājies, es taisu mājās remontu: man paliek viens vada gals pāri, viens tapešu rulons – kur es to likšu? Varbūt kādam noder." It kā nevainīga saruna, bet es domāju, ka veiksmīgi sanāca. Un tieši caur to, ka cilvēki redz, ka var savādāk."

Latgales lauka pētījuma piemērs liecina, ka pētāmajā pagastā šobrīd top administratīvie noteikumi, uz kuru pamata jau tagad ir nodibinājusies komisija, kas izskata dažādus administratīvos pārkāpumus un nākotnē paredz arī pagasta policista posteni.

3.4. Uzticēšanās – viens no svarīgākajiem sadarbības priekšnosacījumiem

Uzticēšanās attiecības ir sarežģīts mehānisms. 2. nodaļā, analizējot vardarbības cēlonību, uzticēšanās trūkums valstij un sociālo tīklu sairšana tika minēti kā vardarbību veicinoši faktori. Vardarbības novēršanas darbs ir šo uzticēšanās tīklu atjaunošana.

Vispārējā sabiedrības uzticēšanās ārpusģimenes esošām atbalsta sistēmām, valsts pārvaldei, pašvaldībai

Ģimeņu un kopienu uzticēšanās valstij un savai rīcībspējai ir ietvars vardarbības novēršanas rīcībai. Tā nav saistīta tikai ar ekonomisko situāciju, bet gan pesimistisku un neticīgu attieksmi pret valsti un politiku kopumā. Valsts pārejas periods uz tirgus ekonomiku ar nenoteiktību un nedrošību ir būtiski ietekmējis gan kopienas dzīvi, gan cilvēku attieksmi pret dzīvi un darbu.

Uzticēšanās attiecības ir divpusējas un balstās abpusējā atbildībā un ieinteresētībā. Problēmu sarežģī apstākļi, ka cilvēki saskata divus vēlamos valsts un

sabiedrības attīstības scenārijus vai vērtības. Viens sakņojas pārbaudītā totalitāras sabiedrības un politikas modelī, situāciju risinot ar disciplinēšanas palīdzību un atbildības uzticēšanu anonīmām atbildīgajām institūcijām. Otrs modelis balstās uzticēšanās atjaunošanā un sadarbībā, atbildību uzņemoties visām iesaistītajām pusēm. Jau minētais Raiskuma piemērs parāda pašvaldības lomu sabiedrības iesaistīšanā vardarbības novēršanā: pašvaldība finansiāli atbalsta ģimeņu terapiju, bet ģimenes sniedz praktisku atbalstu citiem kopienas locekļiem.

Iedzīvotāju savstarpējā uzticēšanās un līdzatbildība citam par citu

Uzticēšanās attiecības nosaka tas, cik lielā mērā iedzīvotāji cilvēciski jūtas atbildīgi par to, kas notiek kaimiņa mājā vai kopienā vispār. Kopienas attieksmes maiņu, vardarbību ģimenē pārdefinējot kā kopienas lietu, uzsver arī speciālisti diskusijās:

Nu varbūt valstij arī būtu jāpievērš uzmanība, ka ne vienmēr ir slikti bāzt degunu svešā ģimenē. Varbūt vajadzētu kādu robežu izveidot, ka tava uzstājība un bāšana degunu tavā ģimenē ir pienākums... Vajag runāt par to, ka tā nav vairs viņu privātā dzīve. (Kurzeme, speciālistu diskusija)

Lauka pētījuma dati Latgales pagastā rāda, ka vardarbības robežas ir skaidri novilkta aiz līdzvērtīgu attiecību beigām. Jau pirmajā pētījuma dienā, pēt-

Jo mums ir tiesības cilvēku aizturēt, pielietojot fizisku spēku. Ziniet, tie cilvēki, kas dzīvo laukos, viņi nesaņemot mūsu diskusijas, viņi nesaprot normālu latviešu valodu. Viņiem iedos pa pakausi – ar visu cienu. Šitie ir produkti. Viņi baidīsies, ja būs disciplīna. Viņi nemāk savākties, mums ir par daudz demokrātijas. Par daudz cilvēktiesību vispārīnātā izpratnē. Kur beidzas viena cilvēka tiesības un kur beidzas otra cilvēka tiesības? Kur sākas jūsu tiesības? Bērni neklausā vecākus, sieva sit vīru utt. Tāpēc, ka cilvēktiesības ir pārprastas. Nu, nevar tā kā Krievijā – vienu diktatoru un būs kārtība. Bet tajā pašā laikā valstīs, kur ir tie diktatori, stingra roka, policejiskās valstīs – tur šī problēma, ziniet, nepastāv. Viņiem tur pēdējie bomži strādā – ja nestrādā, viņus bāž cietumā. Tagad pamēģini cilvēkam – viņš pats nevēlas un nav iespējams. (Vidzeme, speciālistu diskusija, policists)

niece vietējā avīzē, sadaļā “Redakcija klausās”, pamanīja telefona zvana atreferējumu, kurā kāds ciema iedzīvotājs jautā, ko darīt, ja katru reizi, kad kaimiņš piedzeroties, viņš ejot pie otras kaimiņienes, pavecākas sievietes invalīdes lamāties. Ieteiktais risinājums no redakcijas puses bija policijas izsaukums. Cilvēku pieredze liecina, ka kopiena iejaucas, ja notiek vardarbība pret bērniem. Parasti par šādu vardarbību ziņo citi ģimenes locekļi – viens no laulātajiem, vecvecāki, krustvecāki –, vai arī vardarbība atklājas, analizējot, kāpēc bērns ir sācis neapmeklēt skolu un klaiņot.

Jautāta, vai kaimiņiem jāiejaucas, ja ģimenē notiek vardarbība, kāda pensionāre atstāsta gadījumu, kad kaimiņieni dzērumā sitis viņas meitas vīrs. Uz kliegšiem reaģējis pensionāres dēls un aizsviedis varmāku prom no sievasmātes un panācis solījumu tā vairs nedarīt. Policija tādos gadījumos netiek iejaukta.

Pētījuma 2. nodaļa raksturo neiejaukšanās kultūru, kura ir īpaši spēcīga Zemgales un Kurzemes lauka pētījumu aprakstītajos pagastos. Šajos gadījumos kaimiņu iejaukšanās mēraukla ir traucēklis apkārtējiem un to kopiena atbalsta vien galējos gadījumos vai arī pēc upura atklātas vēršanās pēc palīdzības.

Uzticēšanās profesionālim

Jebkuras situācijas veiksmīgai atpazīšanai un atrisināšanai jābalstās uz uzticēšanās attiecību veidošanu. Pētījumā iesaistītie pedagogi atzina, ka katru konkrēto vardarbības gadījumu ir grūti atpazīt, jo bērni cenšas to noslēpt, vairoties no biedru izsmiekla.

Vardarbības gadījumu atklāšanā un apstiprināšanā liela nozīme ir uzticēšanās attiecībām. To, ka uzticēšanās ir ilgā laikā veidojamas attiecības, spilgti pa-

rādīja diskusijas ar policistiem. Ilglaicīgi vienā vietā strādājoši speciālisti spēja praksē identificēt un diferencēt teju visus PVO vardarbības definīcijā ietvertos aspektus. Viņu ievērojamu darba daļu veidoja darbs ar vardarbības upuriem un varmākām. Savukārt ar teorētiskajām augstskolas zināšanām apbruņotie tā paša rajona jaunie speciālisti atzina, ka viņu praksē vardarbības gadījumu ģimenē nav vispār.

Savstarpējā profesionālā uzticēšanās

Laika ieguldīšana uzticības attiecību veidošanā starp upuri un profesionāli ir bezjēdzīga, ja palīdzības sistēmā nepastāv savstarpēja uzticēšanās vai arī sistēmas trūkumu dēļ uzticēšanās tiek pievilta.

Par uzticēšanos attiecību veidošanu liecina kāda jauna lauku iecirkņa policista stāsts, risinot konkrētu gadījumu ar vardarbību ģimenē. Sākotnēji pie viņa vērsusies sieviete, kura saņēmusi izrēķināšanās draudus no sava psihiski slimā vīra. Tā kā lietas ierosināšanai par draudiem vien policists nespēja savākt par pietiekamiem atzītus pierādījumus, abi ar ciešu regulāri sazinājās par kārtējiem emocionālās vardarbības gadījumiem un iejaucās tikai tad, kad vīrs sievu sadūra. Šādi iegūti pierādījumi ļāva ierosināt lietu un varmāku izolēt.

Uzticēšanās un konfidencialitātes problēma mazās pašvaldībās

Vardarbība ģimenē un it īpaši seksuālā vardarbība ir ļoti delikāta tēma mazā kopienā. Nokļūšana upura lomā veicina nevis atbalstu, bet tālāku stigmatizāciju. Nopietna problēma ir konfidencialas palīdzības organizēšana. Palielinot palīdzības organizēšanā un sniegšanā iesaistīto personu loku, pieaug konfidencialitātes zaudēšanas risks. Vairākums pētījuma dalībnieku konfidencialitāti neuzskatīja par problēmu

Nu labi ir tad, kāds cilvēks atnāk uz centru un pasaka paldies, ka palīdzējuši. Bieži vien tās ir sievietes, kuras gadiem nav varējušas tik galā. Protams, es neminēšu konkrētos [gadījumus], bet ir sieviete, kas ir tur 12 gadus cietusi, vīrietis ir pietiekami gudri un viltīgi to nostrādājis, un viņai nekad nav bijusi uzņēmība līdz galam to [novest]. Viņš ir sitis viņu un pāri darījis un seksuāli diezgan spīdzinājis, bet viņš parasti to tā ļoti noveidojis, nu tā emocionāli piespiedis. Neko tu nepadarīsi, viss! Viņa mēģinājusi tur policijā [griezties]. Policija pasaka tur, ģimenes lietās, neiejaucamies. Tas bija atpakaļ vienu laiku, nupat tagad sāk kas mainīties, parādās pozitīvie momenti. Beidzot mums atbild ar pozitīvu slēdzienu un par netuvošanos ir lēmums. Un tad ir tas, ka mēs esam gandarīti, ka esam ierosinājuši šo lietu! Mēs esam policijai to nosūtījuši un māte ir tā kā drošībā. Un tā mamma beidzot saņēma, un caur publisko, tā teikt, publicitāti tika ārā no savas ģimenes, un tad viņu ievietoja šeit. Un tad, iesaistot visas atbildīgās institūcijas, “Martas” juristu, dažādus šos ceļus, kas varētu viņai palīdzēt, lieta ir izkustējusies un nonākusi normāli policijā, kas sāka kaut kā risināt. Nu tās ir tās labās lietas, kas mums notiek. (krīzes centra darbiniece)

un tās zudumu mazā kopienā redzēja kā pašu par sevi saprotamu apstākli:

Ar seksuālo [vardarbību] mums tā pagājušo gadu bija. Meitenīti uz krīzes centru aizsūtījām, bet tur [atklājās, ka] bija patēvs seksuāli izmantojis meiteni, bet tur mēs ļoti ātri reaģējam, viņa uzreiz bija uz krīzes centru. Šī meitene vairs neatgriezās mūsu skolā, jo it kā ir konfidenciāla šī informācija, bet mazpilsētā vai pagastā ir visiem zināms par visu. (Kurzeme, skolas pedagogs)

Publiskums jebkuras vardarbības, un it īpaši seksuālās vardarbības, upurim rada papildu traumu. Sašaurinot pakalpojumu vārtu vērēju loku, varētu panākt arī upuru lielāku uzticēšanos institūcijām, kas sniedz palīdzību.

3.5. Savlaicīga atbalsta, pozitīva piemēra, autoritātes un "grūdienu" nozīme vardarbības ģimenē novēršanas uzsākšanā

Analizējot pozitīvos piemērus, izšķirīga loma ir kādam "grūdienam". Reizēm izšķirīgais brīdis izrāvienam var būt **individuāls pārdzīvojums**. Pētījuma dalībiece, speciāliste Kurzēmē, kas skolā veselības mācības priekšmeta ietvaros skolēniem bija mācījusi par vardarbību ģimenē, atzina, ka zināšanas un citu cilvēku mācīšana nepalīdz šīs zināšanas izmantot dzīvē. Viņai vardarbības apli ļāva pārtraukt pašas skolnieku atbalsts:

Un pagāja, kāds laiks pēc šīs [vardarbības ģimenē] tēmas apspriešanas [veselības mācības stundā], es atnāku uz skolu ar zilu aci, skolēni sāka man jautāt: "Kas, ko, un kā? Kā ir ar teoriju un praksi, kas tad tev notiek mājās?" Tajā pašā vakarā es izdzinu savu vīru ārā no mājās [ar ironiju] un izšķīros pēc tam, vienkārsi man vajadzēja to grūdienu, jo tu nevari strādāt tādā darbā, ja nonāc pretrunās ar sevi. Tas bija baigi labais grūdiens! Divus gadus es ļāvu sevi sist. Lūk, tā. Tas jau nāk, ja ģimenē pirms tam ir bijis, tā ir vardarbība pret manu māti, ko mēs ar manu brāli jau bērnībā pārcietām, sava tēva vardarbību. Nu es nezinu, tā jau laikam saka, ka tu ar laiku izlauz domas arī sev, tas tev zemapziņā sēž! Un tad tev liekas, ka tas ir pats par sevi saprotams. Ciet, ciet, nu, bet tad, kad es vienreiz paņēmu krāsns kruķi [iesmejas], viņiem vajag pretī dot. Nu, lūk, mana mamma baidījās pretī

dot, līdz ar to, kaut tas pats [manī] sēdēja iekšā. Kad es parādīju savu spēku, tad ar to arī pietika. Tad jau beidzās vardarbība.

Otrs faktors izrāvienam var būt **speciālista autoritāte kopienā**. Tiesa, autoritātes nodibināšana kopienā nav stantarta procedūra. Pētījums rāda, ka autoritātes centri katrā kopienā atšķiras. Tā, vienā no pagastiem autoritātes centrs bija vietējais policists, bet citā – bērnu tiesību aizsardzības speciāliste, kuras veiktās pārrunas spēja ietekmēt ģimeņu uzvedību lielākā mērā nekā citu speciālistu aizrādījumi.

Palīdzības izmantošanā svarīgs ir **laikā saņemts atbalsts**. Atbalsta iespēju trūkums grauj upura motivāciju. Analizējot subjektīvo vērtējumu, ir ievērojamas atšķirības pakalpojumu savlaicīgā pieejamībā pat tām grupām, kurām valsts garantē pakalpojumu:

Ne tikai uz šo programmu, bet arī uz krīžu centru, tur arī tās vietas ir diez gan maz. Piemēram, bija puisis, kam bija seksuālā vardarbība internātskolā. Kamēr mēs gaidījām rindu apmaksātā krīžu centrā, viņš bija citā skolā, viņš jau bijis veicis pret citu [bērnu] seksuālo vardarbību.

Svarīga loma atbalsta nodrošināšanā ir **kopienai**. Tai nepieciešama neformālo saišu stiprināšana un atbalstīšana, jo tās dabiski sevī nes lielāku uzticēšanās resursu nekā speciālisti vai pašvaldībā strādājošais sociālais darbinieks, kas pārstāv formālo valsts varas jomu. Atbalsta ģimeņu tīklu tapšanu Raiskumā uzsāka sociālais darbinieks, iesaistot tajā kopienu. To, vai aktivitātes turpināsies vai ne, regulēs pati kopiena atbilstoši savām vajadzībām.

3.6. Atsevišķi vērā ņemami (ne)efektīvas pārvaldības principi

Sadarbības attīstīšana valsts, pašvaldības un kopienas līmenī ir pamatnosacījums efektīvai novēršanas politikai. Sadarbības mehānismi dažādās Latvijas vietās atšķiras un lielā mērā ir atkarīgi no individuālas iniciatīvas un neformālajām saiknēm. Nav vienotas funkciju un pilnvaru sistēmas, kas ļautu klientam sniegt laikā un telpā nepārtrauktu pakalpojumu. Izņēmums ir Probācijas dienests kā valsts mēroga institūcija ar skaidri definētām pilnvarām,

Nav pietiekama [sadarbība], mēs esam kā caurā maisā, viens kaut ko dara, bet, teiksim tā, mums ir internātskola, no parastās skolas mēs atšķiramies ar to, ka pie mums mācās tā pati padibene, šī ir tā skola, kur puse jau dzīvo kā bērnunamā. Parastajā skolā jau tā nav – ir mamma, ir tētis, kam paprasīt, bet, ja, teiksim, ja es jūtu, ka ir problēma, ja tam bērniņam nebrauc jau otro nedēļu pakaļ, un tas puisītis iet pirmajā klasē, un viņš grib pie tās mammas braukt, un mēs zvanām uz pagastu un mums saka: “Ko jūs, mamma jau kuro nedēļu dzer!” Te parādās, ka nav sadarbības, tagad pagasts brauc pakaļ šim puisītim, bet, kā tur mājās ir sakārtots, es pašlaik nezinu. (skolas pedagogs)

tai skaitā informācijas apmaiņai ar vietējām institūcijām. Vienlaikus jāatzīst, ka neformālu saikņu veidošana un pozitīva kopdarbības pieredze ir pamats jebkurai efektīvai sadarbībai un to nevar aizstāt neviens formāls regula.

Pēctecība ir otrs efektīvas novēršanas politikas princips. Svarīgi ir saskatīt vardarbības novēršanu kā procesu, kuras pamatā ir gan sadarbība, gan vairāki darbības posmi, kuri izriet cits no cita. Pārrāvums šādā ķēdē rada nopietnas sekas klientam un nereti provocē vardarbības atkārtošanos. Piemēram, Latvijas situācijai tipiski ir gadījumi, kad sieviete ir izņemta no vardarbīgās vides, ar viņu ir strādāts, un pēc kāda laika viņa atgriežas ģimenē, kur dzīvo varmāka un vardarbība turpinās.

Tāpat raksturīgi ir gadījumi ģimenēs ar bērniem, kur ne vienmēr abi vai pat viens no vecākiem ir gatavi kaut ko mainīt. Tāpēc ir svarīgi nodrošināt pēctecības principa ievērošanu visos novēršanas rīcības posmos, kas nav vienkārši, jo nepieciešams plašs specifisku pakalpojumu loks. Nespēja ilgtermiņā nodrošināt aktivitātēs pēctecīgu vardarbības novēršanas darbu uzdod nopietnu jautājumu par tā efektivitāti, raugoties no klienta viedokļa, jo pats galvenais vardarbības novēršanas darba mērķis ir novērst vardarbību un nepieļaut tās atkārtošanos.

Pēctecības un vienota klientu novirzīšanas ceļa trūkums rada rindas un starplaiku, kad cilvēks gaida nākamo pakalpojumu. Cietušajam tas veicina risku piedzīvot atkārtotu vardarbību, bet varmākam dod iespēju atkārtot un turpināt vardarbību, kā arī ko-

pumā neveicina uzticēšanos un ticību pārmaiņām. Vardarbības gadījumu specifika ir nepieciešamība pēc tūlītējas palīdzības un iejaukšanās, tālab ir svarīgi jau iestrādāti un saskaņoti sadarbības modeļi.

Darbības **koordinēšanā** svarīgas ir ne vien saskaņotas iesaistīto institūcijas funkcijas, neveidojot “balto plankumus”, bet arī neformālās saites. Tā Saldus rajonā sociālo darbinieku regulāras neformālas tikšanās, pārrunas un diskusijas ļauj izvērtēt paveikto, dalīties pieredzē un uzlabot darbu. Tikpat nozīmīgs kā profesionālā atbalsta sniegšana ir arī cilvēciskais atbalsts kolēģiem.

Izvērtēšana ir būtisks rīcībpolitikas posms, kurš vardarbības novēršanā ir vājš. To kavē datu trūkums, kuru izraisa gan vardarbības atpazīšanas kritēriju trūkums, neļaujot vardarbību identificēt, gan pārslodotība un ierobežotie laika resursi profesionāļiem. Teicama darbības izvērtēšana ir sabiedrisko organizāciju projektiem, kuros tiek uzskaitītas aktivitātes, izmaksas un pētīti klienti un viņu vajadzības, ļaujot pierādīt katra rīcības posma efektivitāti.

Ziņojumam veiktais pētījums liecina, ka **ieviešot konkursu principu, samazinās pakalpojumu kvalitāte**. Valsts iepērk lētāko, nevis kvalitatīvāko pakalpojumu, liekot pakalpojumu sniedzēju organizācijām savstarpēji cīnīties par finansējumu. Svarīgs vardarbības novēršanas nosacījums ir klientu uzticēšanās, ko krīzes un atbalsta centri veido ilgtermiņā. Līdz ar to ne tikai pakalpojumam, bet arī konkrētam tā sniedzējam ir liela vērtība. Turklāt nepietiekamais finansējums apgrūtinā organizāciju darbu, jo jā-

Nozīmīga loma vardarbības novēršanā ir starpinstitucionālai sadarbībai. Diemžēl mūsu valstī nav sakārtota sistēma, kad vienas institūcijas darbību pārņem nākamā, nav sadarbības konkrētu kritēriju, nav atbildes saites. Šobrīd ir tā, ko katrs var izdarīt pēc savām spējām un gribas, to var, bet līdz ar to nav efektivitātes, jo lieta netiek novesta līdz galam, pazūd rezultāts. Līdz ar to arī ir situācija, kad atsevišķi gadījumi tiek pārspīlēti tikai tādēļ, lai attiecīgā institūcija pierādītu – kaut kas šai jautājumā tiek darīts. (Anketa, Vidzeme, sociālais pedagogs)

velta laiks, lai piesaistītu papildus finanšu resursus un spētu uzturēt pakalpojumu kvalitāti. Valsts piešķirtais finansējums neļauj pakalpojumus attīstīt un uzlabot. Līdzekļu izlietojums jāplāno, vadoties nevis pēc lētākajām vienreizējām rehabilitācijas izmaksām, bet gan pakalpojuma kvalitātes un efektivitātes.

3.7. Secinājumi un ieteikumi

Tiesiskais regulējums vardarbības ģimenē novēršanai

1. Situācijā, kad vardarbība ģimenē ir vāji izprasta joma, nepieciešamas iespējami skaidras definīcijas tās atpazīšanas kritērijiem.
2. Jādefinē ģimene likuma izpratnē, ietverot tajā reālajā dzīvē iekļauto personu loku un paplašinot ģimenes locekļu tiesības saņemt palīdzību.
3. Sociālās palīdzības un pakalpojumu likumā jānosaka, ka valsts apmaksāta sociālā palīdzība, pakalpojumi un rehabilitācija pienākas arī vardarbības ģimenē upuriem un ka sociālā dienesta pienākums ir aktīvi sekot līdz iedzīvotāju iespējamām problēmām un iesaistīties to risināšanā.
4. Jāmaina noteikumi personas atzīšanai par trūcīgu juridiskās un citas palīdzības sniegšanai vardarbības novēršanā ģimenē. Noteikumi nedrīkst pastiprināt cietušās personas atkarību no varmākas. Aprēķinot cietušā ienākumu līmeni, nedrīkst ņemt vērā arī varmākas ienākumus, jo līdzekļi ir nepieciešami tieši šīs atkarības pārraušanai.
5. Civilprocesa likumā nosakāms, ka, šķirot laulību un izskatot lietas par uzturlīdzekļu piedziņu bijušajam laulātajam vai bērnam, piemērojams objektīvās izmeklēšanas princips. Tas ļautu mazināt upura atkarību no varmākas un saglabāt upura dzīves līmeni, šādi motivējot upurus vērsties pret vardarbību ģimenē.
6. Lai veicinātu upuru fizisko drošību, jāgroza Kriminālikuma 36. pants, paredzot aizliegumu tuvojies konkrētai personai un/vai vietai kā papildsodu, kā arī paredzot kā papildsodu pienākumu ārstēties no vardarbības tieksmēm.
7. Lielāka vērība jāpievērš likumu piemērošanas specifikai, ja nodarījums noticis ģimenē. Visos

lietas ierosināšanas un izskatīšanas posmos iesaistītajām tiesībsargājošām iestādēm jāatpazīst vardarbības ģimenē mehānismi un to atšķirība no cita veida nodarījumiem, tai skaitā jāapzinās upura fiziskās un ekonomiskās drošības nozīme uzreiz pēc nodarījuma izdarīšanas.

Vardarbības novēršanas politika

1. Jāveido vienota pieeja, kura vērsta uz ģimeni kopumā, nevis atsevišķiem tās locekļiem. No politikas loģiski izriet saskaņoti katras institūcijas pienākumi un aktivitātes. Līdzšinējo politiku veido atsevišķu institūciju iniciatīvu un atbildību apkopojums.
2. Politikas plānošanai jābūt pamatotai, izvērtējot zaudējumus un ieguvumus katra rīcības virziena ieviešanā. Subjektīvā pētījuma dalībnieku pieredze liecina, ka, neveidojot saskaņotu un visus vardarbības posmus aptverošu politiku, mazinās arī katra atsevišķā komponenta efektivitāte un tiek zaudēti ieguldītie līdzekļi.
3. Politikas veidošanai jābalstās uz izpēti un jāietver pārraudzība un izvērtēšana pēc būtības. Pētījums liecina, ka vardarbības datus rūpīgi izvērtē tikai nevalstiskajās organizācijās.
4. Īpaša uzmanība jāpievērš dzimtes jautājumam visos trīs vardarbības novēršanas posmos. Sieviešu un vīriešu tradicionālās lomas ģimenē, kopienā un politikā traucē atpazīt vardarbību un sniegt atbilstošu palīdzību tiem, kam tas nepieciešams.
5. Jāveicina uzticības attiecību veidošana, sadarbojoties ar sabiedrību, politikas veidošanā, izvērtēšanā.

Pašvaldību loma

1. Pašvaldībām ir jāuzņemas īpaša loma, uzlabojot to kopienas locekļu dzīves kvalitāti, kas cieš no vardarbības. Ieguldījums kopienas ģimeņu atbalsta tīklu un rehabilitācijas pakalpojumu tīkla izveidē sekmē kopienas locekļu pašapziņas celšanos un līdzdalību kopienas dzīvē.
2. Pašvaldībām jāklūst par vietējā vardarbības novēršanas darba koordinācijas centru, radot platformu speciālistu viedokļu apmaiņai un sadarbības saišu veidošanai.
3. Jaunieši ir viena no profilakses darba mērķgrupām. Jāveido reģionālie jauniešu (vese-

libas) centri. Svarīgi, lai šādi centri būtu pieejami, lai tie darbotos saskaņā ar jauniešu interesēm un vajadzībām, piemēram, lai tajos būtu pieejamas jauniešiem svarīgu speciālistu konsultācijas – ginekologs, psihologs, seksologs u. c., būtu pieejama informācija, brīvā laika pavadīšanas iespējas. Vardarbības novēršanas darbā īpaši svarīgi ir apmācīt arī pašus jauniešus, kļūstot par sava veida mentoriem vienaudžu grupās.

Sabiedrisko organizāciju loma

1. Jāņem vērā sabiedrisko organizāciju loma un iespējas jaunu un inovatīvu risinājumu veidošanā.
2. Valstij sadarbībā ar sabiedriskajām organizācijām jāizvērtē deleģēto pakalpojumu programmu izpildes kvalitātes un izmaksas.
3. Sabiedrisko organizāciju finansējuma lielu daļu veido ārvalstu līdzekļi, jāveicina vietējā finansējuma piešķiršana darbības nepārtrauktībai, piemēram, juridiskās palīdzības sniegšanā. Resursu centra sievietēm "Marta" pieredze liecina, ka piedāvātā juridiskā palīdzība ir nepieciešama un tās sniegšanas veids ir atbilstošs klientu vajadzībām un tāpēc efektīvs.

Vardarbības profilakse

Izglītība un atpazīšana

1. Jāizstrādā skolu programmas un projektu metodoloģijas, kas jauniešiem sniegtu zināšanas par cieņpilnām attiecībām un saskarsmi ģimenē, vardarbības veidiem un to atpazīšanu. Jāapmāca pedagogi ar vardarbību saistītu jautājumu pasniegšanā, kā arī atpazīšanā un tālākas rīcības veidošanā. Pētījums rāda, ka ar skolu administratīvi tieši nesaistīta atbalsta persona rada lielāku uzticēšanos jauniešu vidū. Jāapsver citu kopienas speciālistu piesaiste jauniešu sistemātiskai izglītošanai.
2. Seksuālā vardarbība un vardarbība intīmo partneru starpā ir īpaši nozīmīga izglītošanas tēma un jāskata saistībā ar seksuālo un reproduktīvo veselību. Šīs ir kopienās visvairāk stigmatizētās vardarbības formas.
3. Jaunieši un jaunie vecāki jāizvirza par īpašu izglītojamo mērķgrupu, kurai ir vislielākais potenciāls rīcības modeļa maiņai.

4. Jauniešu apmācībā jāizmanto līdzdalīgas metodes.
5. Jāattīsta zināšanas par saskarsmi, attiecību veidošanu, audzināšanu un konfliktu risināšanu mūžizglības ietvaros, izmantojot gan mācību tīklus, gan plašsaziņas līdzekļus.
6. Jāizmanto plašsaziņas līdzekļi. Pētījums rāda, ka tādi šovi kā "Aina" un "Katrīnes palīdzības formula" palīdz cilvēkiem izvērtēt savas problēmas.

Kopienas iesaistīšana

1. Kopienas izglītošana jāpanāk ar radošām un līdzdalīgām metodēm, veidojot līdzatbildību par kopienā notiekošo. Jāatbalsta kopienas iniciatīvas un jāstiprina neformālie kopienas atbalsta tīkli. Jāveicina kopienas vajadzībās un iniciatīvās balstīti projekti, kuros līdzdarbojas kopienas dalībnieki. Tādējādi tiek stiprināta kopienas līdzatbildība citam par citu un motivācija savas vides un dzīves kvalitātes uzlabošanā. Kopienas iniciatīvu projekti balstās interesēs un vajadzībās, tādējādi apvienojot tajā iedzīvotājus ar dažādu pieredzi, materiālo situāciju, izglītību, pasaules skatījumu, kas kopumā veicina sadarbību un izlīdzina polarizāciju.
2. Jālauž neiesaistīšanās kultūra un upura nosodišanas tradīcijas, atbalstot jaunus atbildīgus kopienas rīcības modeļus, piemēram, ģimeņu atbalsta grupas. Atbalsta grupās apzināt un iesaistīt vietējos resursus. Pētījums rāda, ka pašvaldības atbalsts un sākotnēja iniciatīva ir viens no ceļiem kopienas mobilizēšanai.
3. Jāatbalsta vecāki, kas vēlas bērnus audzināt bez vardarbības. Kaut arī daudzi vecāki apzinās, ka audzināt bērnus bez vardarbības ir nepieciešams, viņiem trūkst praktisku iemaņu un atbalsta. Iespējams, rīcība jāplāno valsts līmeņa programmas veidā, veicinot veidotu interešu un informatīvās grupas gan pilsētās, gan laukos.

Rehabilitācija no vardarbības

1. Jāpalielina profesionālu atbalsta pakalpojumu, īpaši psiholoģisko atbalsta pakalpojumu, reģionālā un finansiālā pieejamība kopienā. Pētījums rāda, ka šāds pakalpojums rehabilitācijas sākuma posmā motivē cilvēkus tālākai

darbībai dzīves kvalitātes uzlabošanā, balstoties jau pašu iniciatīvā.

2. Par īpašu mērķgrupu jaizvirza vīrieši, kuri retāk nekā sievietes ir gatavi meklēt psiholoģisku palīdzību.
3. Rehabilitācijas pakalpojumi jāplāno atbilstoši klientu vajadzībām un jāpiedāvā operatīvi, iespējumi mazinot tālāku kaitējumu klientam.

Speciālistu resursi vardarbības novēršanai

1. Jāplāno cilvēkresursu attīstība, tai skaitā motivējot apmācīto darbinieku piesaisti profesijai un darba vietai. Patlaban darbinieku mainību ietekmē pārslodze un "izdegšana", ko veicina ne tikai darbinieku trūkums, bet arī neracionāla darba plānošana.
2. "Izdegšanas" sindroma mazināšanai nepieciešama supervīzijas nodrošināšana vardarbības novēršanas jomā strādājošiem speciālistiem. Minimālais supervīziju skaits, tāpat kā mācību

apjoms, jāiekļauj pakalpojumu kvalitātes minimumā, kas obligāts darba devējam un šajā specialitē strādājošiem.

3. Jāveicina proaktīva pieeja visu speciālistu darbā.
4. Jānodrošina vardarbības ģimenē jautājumos izglītota policista vai policijas psihologa klātbūtne katrā pagastā, jo policists ir pirmā persona, kas saskaras ar vardarbības aktu ģimenē, kad tas noticis.
5. Ģimenes ārstu un citu medicīnas darbinieku iesaistīšana vardarbības apkarošanā varētu būt nozīmīgs solis vardarbības novēršanā. To kavē ārstniecības personu distancētā attieksme pret pacientu, laika trūkums un vardarbības atpazīšanas kritēriju trūkums vai to neatiecināšana un tiešajiem darba pienākumiem.
6. Darba videi institūcijās jāveicina sadarbība un ātra informācijas apmaiņa ar citu nozaru institūcijām.

4. NODAĻA. VESELĪBAS APRŪPES NOZARES LOMA

Pasaules Veselības organizācijas kampaņa pret vardarbību sākās, izvērtējot statistiku par vardarbības ietekmi uz veselības nozares izdevumiem, darba apjomu un pārdomājot vardarbības seku likvidēšanas zemo efektivitāti. Vardarbības un veselības saiknes saskatīšana ir jauna Latvijai. Ziņojumam veiktais pētījums liecina, ka šī saikne ir pamanīta virspusējā līmenī, traumas un ievainojumus saistot ar konkrētu nodarījumu, bet tikai nedaudzi speciālisti skatīja vardarbības dziļās sekas psihosomatiskos traucējumos, ko rada bailes no vardarbības, pamešana novārtā un mīlestības trūkums ģimenē.

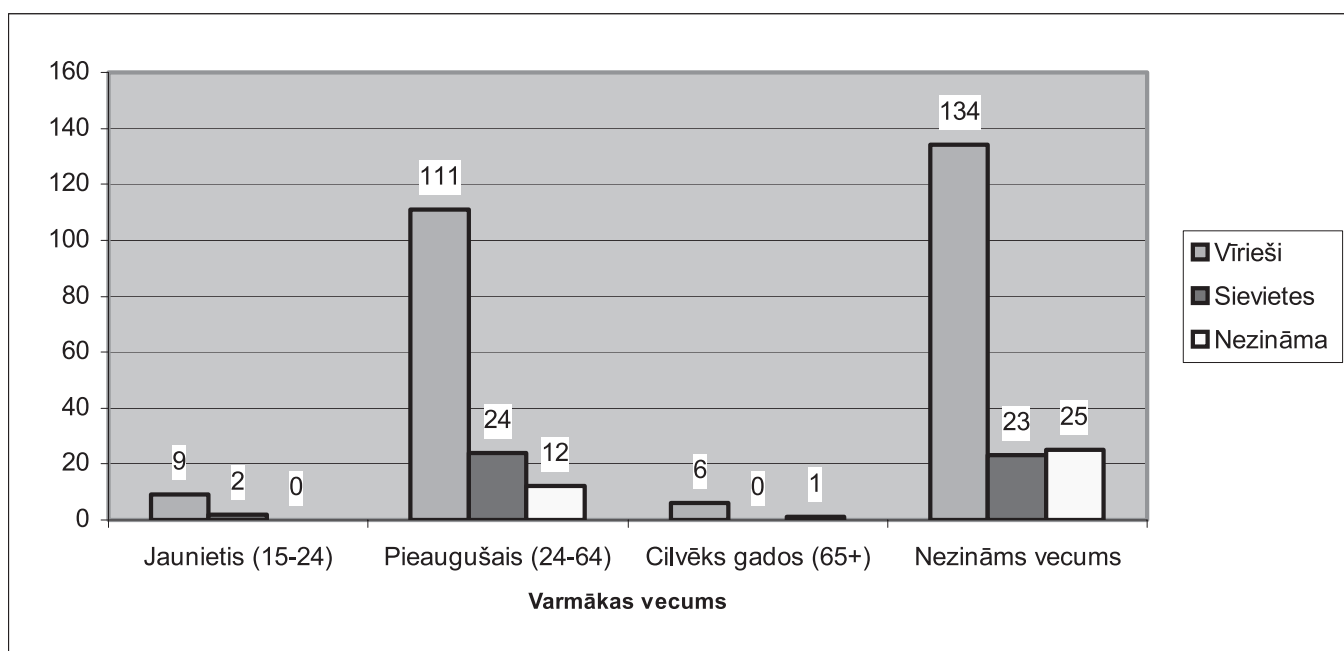
Iepriekšējās nodaļas liecina, ka veselības nozares loma vardarbības novēršanas visos trīs soļos ir maza. Ārstniecības nozare iesaistās tikai akūtu seku novēršanas posmā un rehabilitācijā vai arī darbojas atpazīšanas posmā kā atzinumu sniedzīgi eksperti, taču maz piedalās vardarbības atpazīšanā kopienas līmenī un profilaksē. Vardarbības novēršana nav iekļauta Sabiedrības veselības stratēģijā kā veselības nozarē risināma problēma.

4.1. Atpazīšana un uzskaitē

Latvijā vardarbības ģimenē gadījumu statistikas vākšana veselības aprūpes nozarē uzsākta 2006. gadā, Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūrai (VSMTVA) apkopojot datus par traumām un ievainojumiem¹. Lai arī VSMTVA reģistrēto gadījumu skaits ir nepilnīgs un dati nesniedz priekšstatu par traumām un ievainojumiem visā Latvijas teritorijā, tomēr pirmo reizi iespējams iegūt ticamus datus par tiem vardarbības gadījumiem, kas nonāk veselības aprūpes nozares redzeslokā. Pēc VSMTVA sniegtajiem datiem, 2006. gadā vardarbības gadījumi veido 10,6% no kopējā Traumu un ievainojumu reģistrā iekļauto gadījumu skaita. Vardarbība ģimenē klasificēta kā fiziskā un/vai seksuālā, ka arī kombinētā (apvienotā) vardarbība ģimenē un sastopama 10,3% no visiem reģistrētajiem vardarbības gadījumiem.

VSMTVA dati rāda, ka 75% gadījumu varmāka ir vīrietis vidējos gados (skat. 4.1. attēlu), sievietes ir bijušas varmākas 14% gadījumu, bet pārējos gadījumos dati nav sniegti.

4.1. attēls. Varmāku dalījums pēc dzimuma un vecuma grupas

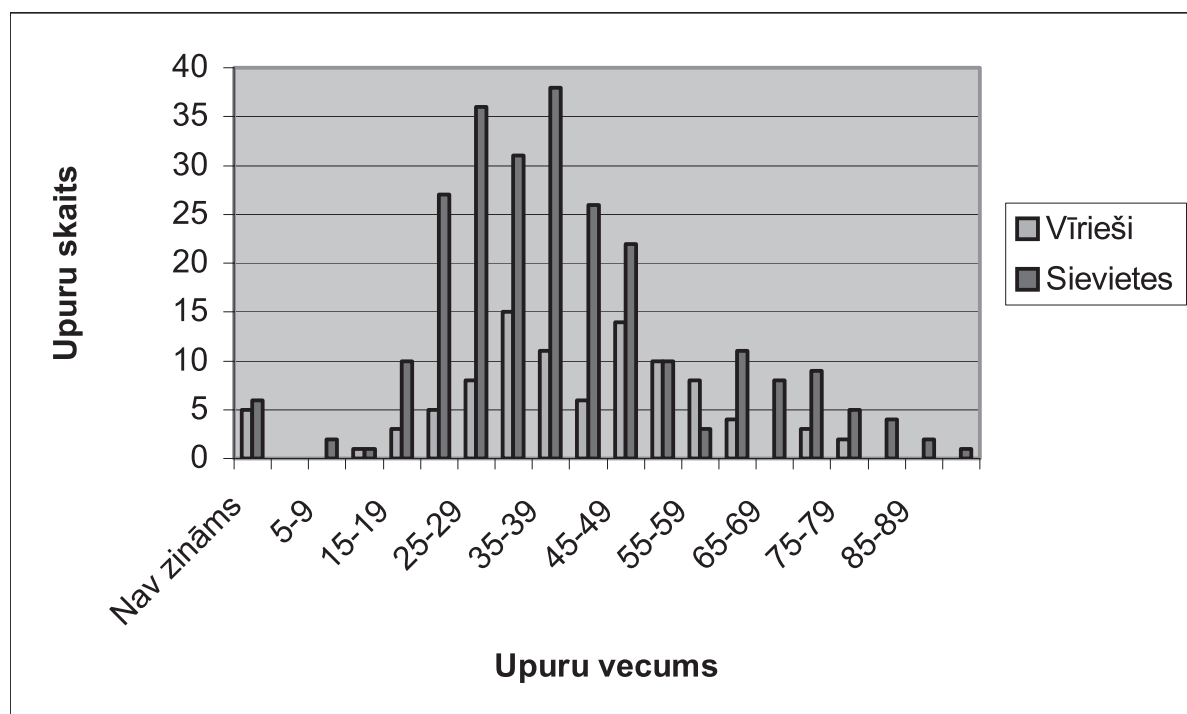
Avots: VSMTVA dati

¹ To nosaka 2006. gada 4. aprīlī pieņemtie Ministru kabineta noteikumi Nr. 263 "Ar noteiktām slimībām slimojošu pacientu reģistra izveides, papildināšanas un uzturēšanas kārtība".

Tipiskie vardarbības upuri ir 25—49 gadus vecas sievietes (skat. 4.2. attēlu), apstiprinot, ka vardarbība pāru starpā ir nopietna Latvijas problēma. To-

mēr, raugoties uz dzimumu proporcijām kopumā, katrs ceturtais jeb 27% vardarbības ģimenē upuru ir bijuši vīrieši.

4.2. attēls. Upuru dalījums pēc dzimuma un vecuma grupas

Avots: VSMTVA dati

VSMTVA dati ne tikai sniedz pārskatu par situāciju, bet arī nākotnē ļaus izvērtēt vardarbības gadījumu dinamiku un citu nozaru darbības efektivitāti novērtēšanā. Tāpēc svarīgi ir motivēt ārstniecības iestādes rūpīgai ziņu iegūšanai un sniegšanai. Plašāka datu bāze ļaus iegūt datus reģionu griezumā, ļaujot izvērtēt cīņu pret vardarbību vietējā līmenī.

Loma atpazīšanā

Ziņojumam veiktais pētījums liecina, ka primārās veselības aprūpes sektors ir pārslogots un pieeja tam ir ierobežota. Nozares darbinieki ir pasīvi nostājā pret iespējamās vardarbības atpazīšanu arī tad, ja atzīst to par problēmu, uzsverot, pirmais solis jāspēr pacientam:

Ideālā gadījumā jebkura ārsta sadarbība ar pacientu balstās uz savstarpēju uzticību. Ja patients izstāsta ārstam par savas dzīves notikumiem, kas var būt saistīti ar vardarbību, ārstniecības personai ir iespējas un pienākums ziņot tiesībsargājošām institūcijām. (darba grupas viedoklis, Rīga)

Pētījums rāda, ka iedzīvotāji ģimenes ārstus un vidējo medicīnisko personālu neizmanto kā sadarbības partnerus. Vēršanos pie ārstniecības personas kopienā ierobežo gan kopienas neiejaukšanās kultūra, gan upura vainas apziņa un kauns par savu stāvokli. Akūtos gadījumus risina neatliekamās medicīnas palīdzības dienests. Šādi kopiena par vardarbību un tās detaļām parasti neuzzina, līdz ar to neatliekamās medicīniskās palīdzības iesaistīšana palīdz arī izvairīties no stigmatizēšanas. Veselības traucējumi kā vardarbības sekas tad tiek atpazīti nākamajos veselības aprūpes līmeņos, un to ārstēšanai tiek izmantota gan medicīniska, gan sociāla rehabilitācija.

Novērtot vardarbību ģimenē, veselības aprūpes nozarē svarīgi ir problematizēt vispārējo uzstādījumu par ārsta un pacienta attiecībām Latvijā, kurš nosaka, ka profesionālam ārstam pēc iespējas jādistancējas no pacienta (un līdz ar to arī no viņa personīgajām problēmām). Risinot vispārējās veselības jautājumus ciešā sadarbībā ar pacientu, ārsts var nonākt pacienta emocionālajā un personīgajā

Māmiņa vientuļa... atnāk pie manis pēc zīmes. Kamēr to zīmi noformēju, kamēr tam bērnam actiņu uzmetu, tamēr tā māte to bērnu var ieplaukāt četras piecas reizes pa dibenu, bet, es kā medicīnas darbinieks [zinu] – pa dibenu nedrīkst sist, īpaši meitenes, sākas tā urinācijas nesaturēšana, sākas dzemdes noslīdēšanas, jo dzemdi jau daba ir ielikusi tur iekšā. Nu un domāju, ka tā meitene jūt, ka viņu šitā aiztur [...] Kad bērns paaugsies, tad atcerēsies to plauku, dos mammai atpakaļ. Tāda ir mana vardarbības definīcija. (Latgales lauka pētījums, feldšere)

aizsargteritorijā, kas ļauj pievērsties vardarbības problēmai iespējami agri. Ciešo saikni starp vardarbību un veselību apliecina kāda pētījuma dalībniece, psiholoģe, kuras profesionālā pieredze rāda, ka emocionāla spriedze izraisa fiziskās veselības pasliktināšanos. Pētījumu dalībnieku pieredze liecina, ka ģimenes ārsti šo saikni un primārās aprūpes priekšrocību vardarbības novēršanā neizmanto, bet ieņem pasīvu novērotāju pozīciju.

Īpaši svarīga primārās veselības aprūpes līmeņa loma ir slēptāko vardarbības formu, tostarp seksuālās vardarbības starp partneriem, atpazīšanai ģimenē. Kā liecina pētījums, seksuālā vardarbība rada neplānotu grūtniecību un seksuāli transmisīvu slimību risku, taču reti tiek atklāta kā cēlonis. Tikpat svarīga nozīme primārās aprūpes sektoram un jauniešu veselības centriem ir vardarbības, un īpaši seksuālās vardarbības, atklāšanā un jauniešu izglītošanā par nepieļaujamām pieaugušo un vienaudžu darbībām.

Atpazīšanas kritēriji

Par kritērijiem vardarbības ģimenē atpazīšanai kļūst redzamas fiziskas traumas. Līdzīgu viedokli kā 3. nodaļā pieminētajam traumatologam, kurš vardarbību ģimenē asociēja ar mājās pieejamiem traumatu nodarīšanas līdzekļiem, izteica arī citi speciālisti. Konkrētā trauma tiek nodalīta no vardarbības ģimenē kā attiecību formas un risināta kā kārtējā epizode sadzīves traumatu ārstēšanā.

Tie veselības aprūpes speciālisti, kuri pacientu uztvēra kā personību, labāk spēja atpazīt vardarbības sekas dažādos ar tiešu un akūtu kaitējumu nesaistītos veselības traucējumos un iekļaut vardarbības

novēršanu kā ārstēšanas līdzekli. Šiem ārstiem redzīgums ir saistīts ar cilvēciskumu, empātiju, personisku pieredzi, kā arī prasmi skatīt veselību un tās kopsakarības plašākā izpratnē, ļaujot vardarbību atpazīt arī tad, ja nav iegūta īpaša profesionāla izglītība vardarbības atpazīšanā.

Citu nozaru speciālisti veselības kaitējumu visbiežāk saskatīja vardarbības gadījumos pret bērnu – fiziskās un emocionālās traumās, kas gūtas no nevērības, vardarbīgām audzināšanas metodēm vai vardarbīgu vecāku attiecību vērošanas. Kā potenciāli veselībai kaitējoši faktori tika minēti nepienācīga uztura, apģērba un dzīves apstākļu sagādāšana bērniem. Ieslicēti ir arī veselības traucējumi, ko bērniem rada vecāku prombūtne un emocionālu saikņu trūkums ar vecākiem. Problēmas rada šo faktoru saikne ar konkrēto veselības problēmu.

Visgrūtāk identificējami speciālistu vidū ir garīgas veselības traucējumi. Tie biežāk tiek identificēti caur uzvedības traucējumiem skolā vai bērnudārzā, kļūstot par sākumu vardarbības ķēdes atšķetināšanai.

4.2. Cilvēkresursi: plānošana un funkciju dalīšana

Viena no biežāk minētajām problēmām, kas veselības aprūpes nozari kavē iesaistīties vardarbības novēršanā, ir darbinieku trūkums un noslogotība. Cilvēkresursu plānošana ir saistīta arī ar efektīvu darba organizāciju. Pētījumā aptvertie dati par veselības aprūpes sistēmu liecina, ka pakalpojumi ir koncentrēti ap ārstu un netiek pilnvērtīgi izmantoti vidējais medicīniskais personāls. To kavē veselības aprūpes organizācijas tradīcijas un neseismīga sabiedrības

Meitenīte naktīs cieta no urīna nesaturēšanas. Kad viņa tika ievietota slimnīcā, ārsti viņas simptomiem neatrada fizisku cēloni un nosūtīja pie psihologa. Sadarbībā ar psihologu izrādījās, ka problēmas pamatā bija ļoti lielas bailes, ka patēvs nosītīs mamma, jo viņas ģimenē tētis to mammai sita pastāvīgi. Viņa neko citu nav dzējusi. Meitene dzīvoja bailēs, ka mamma nomirs. Kamēr viņa gulēja slimnīcā, viņa bija tik pilnīgi atvērusies. Sacīja, kā es gribētu, lai viņai būtu tādas mamma kā dakteres. (Latgales lauka pētījums, ārste)

veselības māsu institūcijas ieviešana. Pētījuma dalībnieku vidū valdīja uzskats, ka primārais veselības aprūpes līmenis nespēj nodrošināt tūlītēju piekļuvi akūtu veselības traucējumu ārstēšanai, tāpēc tā iesaistīšana profilaksē šodienas situācijā ir nereāla.

Primārās veselības aprūpes sektora atbildības paplašināšana var notikt, tikai veicinot sabiedrības veselības māsu un ārstu palīgu profesiju attīstību. Tikai šo speciālistu aktīva iesaistīšanās vardarbības novēršanā spēs mainīt situāciju.

Nozares iesaistīšanos vardarbības novēršanā ietekmē arī apgrūtināta ārstu speciālistu pieejamība reģionos, kas bremzē vardarbības novēršanas darbu, piemēram, alkoholisma ārstēšanā.

4.3. Secinājumi un ieteikumi

1. Veselības aprūpes nozarē kardināli jāmaina izpratne par vardarbību un tās saikni ar veselību. Pētījums rāda ievērojamas atšķirības starp Pasaules Veselības organizācijas izpratni un pētījumā iesaistīto ārstniecības personu viedokli. Bez šī soļa nav iespējama veselības aprūpes sektora efektīva un atbildīga iesaiste un PVO rekomendāciju izpilde.
2. Lai ārstniecības personas iesaistītos vardarbības profilaksē, jāmaina ārstu un pacientu attiecību modelis. Pētījums rāda, ka ģimenes aprūpes koncepcija ir vāji iesakņojusies un to kavē ne tikai ārstniecības personu noslogotība, bet arī izpratne par ārsta un pacienta attiecībām. Vardarbības novēršanu būtu viegli integrēt ģimenes medicīnas modelī, ja to paplašinātu ārpus fiziskās veselības traucējumu kritērijiem uz savstarpējām attiecībām.
3. Primārās veselības aprūpes līmenim ir liels potenciāls vardarbības atpazīšanā un profilaksē, izglītojot ģimenes. Šī funkcija netiek pietiekami atpazīta un izmantota gan no ārstniecības personu, gan kopienas puses.
4. Jāstiprina primārās veselības aprūpes nozares un īpaši jauniešu veselības centru loma vardarbības atpazīšanā un profilaksē jauniešu vidū. Šī nozare varētu kļūt par galveno seksuālās vardarbības novēršanas spēku veselības nozarē.
5. Jāpopularizē medicīnas pētījumi, kas apliecina vardarbības un veselības komplekso saikni. Jāveic pētījumi par vardarbības faktoru ietekmi uz veselību, analizējot Latvijas situācijai aktuālo vardarbības problēmu (piemēram, bērnu atstāšanu novārtā) sekas veselībā.
6. Jāveido vardarbības atpazīšanas kritēriju apraksti, lietojot starpdisciplināru pieeju iespējamo vardarbības seku pazīmju identificēšanai. Šī informācija jāiekļauj visu nozaru speciālistu mācību programmās.
7. Jāveicina starpdisciplināra apmācība, kas veicinātu speciālistu sadarbību, redzeslauka un zināšanu paplašināšanu un veidotu sadarbības pamatus.
8. Kopienas veselības aprūpes speciālistiem ir aktīvi jāiesaistās citu vardarbības novēršanā iesaistīto profesionāļu sadarbības tīklā un jānovirza pacientu tālākas palīdzības saņemšanai.
9. Īpaša mērķa grupa ģimenes ārsta praksēm ir pieaugušie pacienti, kuriem vardarbības problēmas pārformulēšana veselības problēmā noņemtu stigmatu un motivētu problēmas atrisināšanai. Arī kopienas līmenī vardarbības pārdēvēšana par veselības problēmu mazinātu aizspriedumus pret upuri un veicinātu atbalstu.
10. Nozīmīga ir psihiatru loma atzinumu sniegšanā varmāku piespiedu ārstēšanās uzsākšanai. Jāveido ciešāka ārstu sadarbība ar kopienas speciālistiem vardarbības novēršanā.
11. Jāizvērtē veselības aprūpes nozares loma un sadarbība ar citiem speciālistiem rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanā, izvērtējot rehabilitācijā lietoto metožu un programmu efektivitāti, par pamatu ņemot darbības rezultātus, un veidojot pierādījumos balstītu pakalpojumu klāsta attīstību.

SECINĀJUMI UN IETEIKUMI

Galvenā problēma saistībā ar vardarbības ģimenē novēršanu ir vienotas starpnozaru politikas un dažādu iesaistīto nozaru sadarbības trūkums. Pieejamie dati un pētījumi nesniedz pilnu ainu par vardarbības izplatību Latvijā – tie drīzāk iezīmē vien aisberga redzamo daļu. Par problēmas nozīmību liecina tas, ka ar vardarbību ģimenē un tās atsevišķiem aspektiem dažādu politikas dokumentu izstrādē 2007. gadā nodarbojās Bērnu un ģimenes lietu ministrija, Labklājības ministrija, Veselības ministrija un Tieslietu ministrija. Aktīvas bijušas nevalstiskās organizācijas, attīstot atbalstu un palīdzību personām, kas saskārušās ar vardarbību. Ziņojuma gatavošanas darba grupā, balstoties uz pētījuma datiem, tika apzināti risinājumi šāda sadarbības mehānisma veidošanai. Viens no pētnieku uzvedumiem bija izziņāt veselības aprūpes nozares iesaistīšanās iespējas vardarbības problēmu risināšanā.

Vardarbības novēršanas mehānisma izpratne

Vardarbības novēršanas mehānismu tēlaini var aplūkot kā sarežģītu tiklojumu, kas aptver dažādas nozares un institūcijas, kuras darbojas visos četros vardarbības novēršanas līmeņos – indivīda, ģimenes, kopienas un valsts. Viena no galvenajām pētījumā atklātajām problēmām ir vienotas vardarbības novēršanas politikas un sadarbības un koordinācijas mehānisma trūkums, un tieši tas rada saskaldītu vardarbības problemātikas ainu Latvijā kopumā.

Vardarbības novēršanā būtiska ir trīs soļu – profilakses, vardarbības atpazīšanas un atklāšanas, kā arī upuru un varmāku rehabilitācijas – sasaiste. Profilakses darbu ir svarīgi saskaņot starp institūcijām, definējot katras atbildību šajā jomā. Pētījums rāda, ka atpazīšanas solis ir problemātisks gan kopienā, gan institūcijās, īpaši primārās veselības aprūpes nozarē. Lielāka uzmanība jāvelta speciālistu izglītošanai un profesionālās kompetences robežu novilkšanai. Turpmāk apkopotie priekšlikumi piedāvā sadarbības mehānisma modeli starp iesaistītajām institūcijām, iezīmējot tajā arī veselības aprūpes nozares lomu. Sadarbības mehānisma ieviešana uzlabotu vardarbības novēršanu visos posmos – profilaksē, atklāšanā un rehabilitācijā.

Daļa darba grupas atzīst, ka vardarbības novēršanas jomā pēdējo septiņu gadu laikā nav attīstības. Viens no svarīgākajiem iemesliem ir šai tēmai gadiem ilgi ierādītā zemā prioritāte visos sabiedrības līmeņos. Vardarbība vairāk atainota kā uz atsevišķiem indivīdiem attiecināma problēma, kas tādējādi arī neprasa īpašu valsts programmu attīstību. Kā labas attīstības piemērs citai vēl nesen zemas prioritātes problēmai tika minēta seksuālo pakalpojumu sniedzēju rehabilitācijas pakalpojumu nonākšana politikas risināmo jautājumu lokā un sekmīga problēmas risināšanas gaita, izstrādājot atbalsta programmas.

Vardarbība ģimenē ir ģimenes un kopienas līmenī aktuāla problēma, un par to liecina daudzo institūciju iniciatīvas, izstrādājot programmas un projektus tās novēršanai. Steidzama rīcība ir nepieciešama, jo laicīgas vispusīgas palīdzības sniegšana upurim ir efektīvs līdzeklis, lai novērstu tālāko potenciālo vardarbību. Arī varmākas paši vispirms ir bijuši upuri.

Fokuss uz ģimeni vardarbības novēršanā

Vardarbības ģimenē gadījumā klients ir visa ģimene. Pētījums liecina, ka pakalpojuma sniegšanas sadrumstalošana, piemēram, izņemot bērnu no vardarbīgas situācijas ģimenē, bet nespējot rast risinājumu visas ģimenes rehabilitācijai, ir neefektīvs līdzeklis un ilgtermiņā neuzlabo bērna stāvokli. Tāpat bērni kļūst par emocionālās vardarbības upuriem, piedzīvojot pieaugušo fizisku un garīgu vardarbību ģimenē.

Ģimenei jāklūst par rehabilitācijas vienību. Līdzīga filozofija ir ģimenes ārstu prakšu pamatā. Darba grupa vienojās par šādu ģimenes un vardarbības definīciju, kam jāklūst par pamatu ne tikai Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma kontekstā, bet arī sociālo un veselības pakalpojumu sniegšanā vardarbības gadījumā:

“Par vardarbību ģimenē uzskatāms emocionāla, fiziska un seksuāla rakstura nodarījums, kurš izdarīts pret ģimenes locekli. Par ģimenes locekli uzskatāms nodarītāja laulātais, dzīvesbiedrs vai citas personas, kas ar viņu dzīvo kopīgā mājāsaim-

niecībā vai kas ir materiāli vai citādi atkarīgas no nodarītāja. Kā arī par ģimenes locekli vardarbības ģimenē izpratnē uzskatāma persona, kas ir pārtraukusi kopdzīvi ar nodarījumu izdarījušo personu.”

Ņemot vērā ģimenes modeļu daudzveidību, izvērtējot, vai personu starpā ir ģimeniskas attiecības, jānoskaidro, jautājot cietušajai, nodarījumu izdarījušajai personai vai lieciniekiem. Likums nedrīkst ierobežot faktisko ģimenes attiecību loku nosprašanu.

Vardarbības atpazīšana

Pētījums uzrāda plašu speciālistu loku, kuru tiešajos pienākumos neietilpst vardarbības ģimenē atpazīšana un rīcība tās novēršanai, taču kuri iesaistās problēmas risināšanā. Tie ir skolotāji, bērnudārza audzinātāji, policisti un ārstniecības personas, kuru darbs dod iespēju atpazīt vardarbību tieši tās agrīnajās stadijās. Galvenās atpazīšanas problēmas ir dažādā izpratne par vardarbību, speciālistu zināšanu trūkums, formāla pieeja savu pienākumu pildīšanai un līdzatbildības trūkums.

Trūkst kritēriju, lai tiesībsargājošās iestādes, sociālo pakalpojumu sniedzēji un veselības aprūpes speciālisti varētu identificēt personas, kas cietušas no vardarbības ģimenē, kā arī vardarbības veicējus. Šādu kritēriju trūkums ir arī par iemeslu pietiekamas statistiskās informācijas trūkumam par vardarbības gadījumiem. Līdz ar to ir apgrūtināta problēmas apzināšana un reālu, uz konkrētiem cēloņiem virzītu pasākumu noteikšana.

Veselības aprūpes speciālisti vardarbību ģimenē konstatē traumu un ievainojumu gadījumos, taču aizdomas par vardarbību rodas ģimenes ārstiem un citiem speciālistiem. Nav atpazīšanas kritēriju un rīcības pilnvaru, kas ļautu veselības aprūpes nozari pilnīgāk iesaistīt vardarbības ģimenē atpazīšanā un šīs problēmas risināšanā.

Pētījums rāda, ka vardarbības identificēšanā līdztekus formālajiem atpazīšanas mehānismiem liela nozīme ir uzticēšanās attiecībām. Bez šo attiecību veidošanas, atbalsta un motivēšanas darba vardarbību ģimenē nevarēs atklāt.

Sadarbības mehānisma modelis

Institūciju sadarbība ir viens no vajātajiem līdzšinējās vardarbības novēršanas politikas īstenošanas posmiem. Darba grupa secināja, ka vienota sadarbības modeļa ieviešana palīdzētu risināt arī citus būtiskus jautājumus vardarbības novēršanas procesā, piemēram, datu uzskaiti, funkciju nepārklāšanos, vairākām institūcijām veicot vienas un tās pašas aktivitātes, un pieaugušo personu vardarbības gadījumu nonākšanu redzeslokā.

N1. attēlā attēlota vispārēja institūciju darbība klienta skatījumā. Patlaban vienota palīdzības sistēma darbojas tikai gadījumā, kad no vardarbības cieš bērns. Institūcijas vai pats cietušais vērsas Bāriņtiesā un saņem nepieciešamo pakalpojumu un risinājumu. Nav vienotas palīdzības shēmas pieaugušajiem ģimenes locekļiem. Shēma attēlo ideālo modeli, iezīmējot institūciju rīcību visos trijos vardarbības novēršanas posmos. Pētījums rāda, ka skaidrība sadarbības un finansu mehānismā, institūciju atbildības dalījumā un visu novēršanas posmu secīgā īstenošanā ir svarīgākais priekšnoteikums gan speciālistu un institūciju darbībai, gan klientu uzticības atiecību radīšanā speciālistiem.

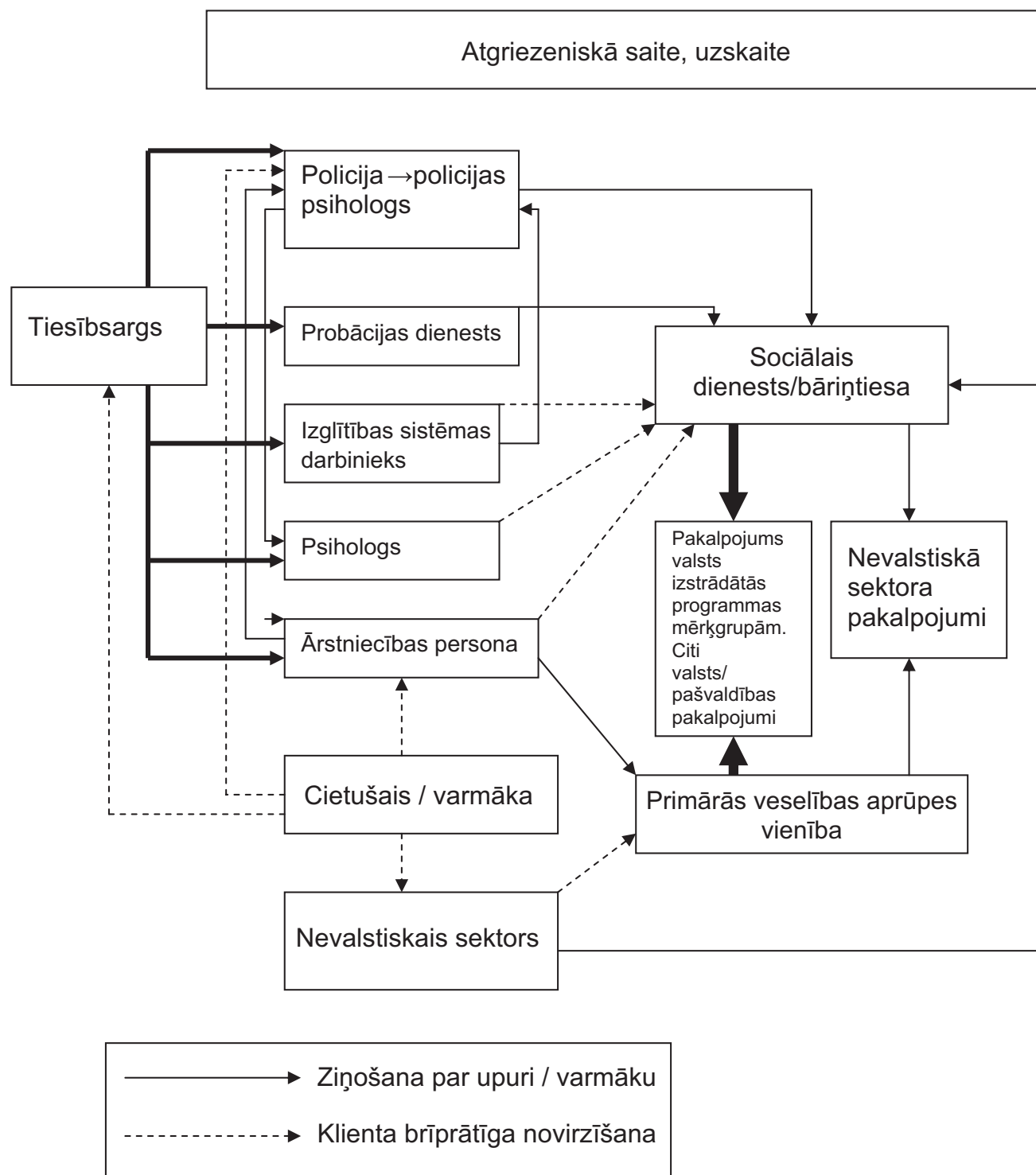
Vardarbības fakta konstatācija

Pētījums un darba grupa norāda uz kopienas lielo nozīmi vardarbības atpazīšanā. Tas attiecas ne tikai uz kopienas atbalsta rīcību, ziņojot par vardarbības gadījumiem, bet arī visu vardarbības formu atpazīšanu ģimenē un kopienas atbalstu, nevis nosodījumu problēmas risināšanā.

Visbiežāk institūcijas, kuras konstatē iespējamās vardarbības faktu ģimenē, ir ārstniecības iestādes. Tieši tādēļ, racionāli izmantojot šo resursu, primārās veselības aprūpes vienība varētu kalpot par vārtu vērēju arī to sociālo un veselības pakalpojumu sniegšanā, kas saistās ar vardarbības novēršanu un tieši ietekmē klientu veselības stāvokli.

Noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas fiksēšana, kas saistīti ar vardarbību ģimenē, notiek gan Valsts, gan pašvaldību policijā. Būtiski, ka abas institūcijas sadarbojas un pašvaldības policijas konstatētie gadījumi tiek nodoti Valsts policijai un tiek veidots

N1. attēls. Vardarbības ģimenē risināšana no klienta viedokļa

pilnīgs gadījumu reģistrs. Nozīmīga loma vardarbības novēršanā var būt policijas psihologam, kas ir apmācīts darbam ar vardarbību ģimenē. Policijai jābūt pilnvarām un pienākamam operatīvi saņemt gan veselības aprūpes speciālistu atzinumu, gan novirzīt cietušo tūlītēja atbalsta saņemšanai, ja tāds nepieciešams.

Vardarbības faktu var konstatēt cietušais pats un vērsties pēc palīdzības pie pakalpojumu vārtu vērējiem nepastarpināti. Šādā gadījumā cietušajam jāatpazīst vardarbība, jābūt labi informētam par savām tiesībām un jāgūst pilnīgs priekšstats par atbalsta iespējām un savu lomu šo iespēju izmantošanā.

Pakalpojumu vārtu vērēju funkcija

Izstrādājot vienotu sadarbības modeli, ļoti svarīgi ir ņemt vērā jau esošās iestrādes un pieejamos resursus, tādējādi neradot ko pilnīgi jaunu, bet gan racionāli izmantojot esošos resursus. Tādēļ centrālā loma ideālajā sadarbības modelī ir ierādīta sociālajiem dienestiem, jo šie dienesti daļēji jau veic līdzīgas funkcijas. Arī darba grupa par vārtu vērēju institūciju rehabilitācijas pakalpojumiem izvirzīja sociālo dienestu, kurš patlaban pilda šādu funkciju. Strādājot par vārtu vērēju vardarbības novēršanā, svarīga ir pieejamība visu diennakti, ko dienests patlaban nepiedāvā.

Līdz šim nepietiekami iesaistīta veselības aprūpes nozare. Ļoti svarīga ir veselības nozares loma tieši vardarbības profilakses un atklāšanas posmā. Veselības nozares īpašo lomu pastiprina vairāki faktori. Pirmkārt, tā ir nozares pieejamība visu diennakti. Otrkārt, tās ir ģimenes ārstu prakses, kuru izveidošanas pamatā ir ģimenes aprūpes koncepcija visa mūža garumā, nodrošinot profilaktiskos, ārstniecības un rehabilitācijas pakalpojumus. Pateicoties ilgstošai pacienta un ārsta sadarbībai, ārstam ir iespēja pamanīt un izvērtēt pārmaiņas pacienta fiziskās un psihiskās veselības stāvoklī. Turklāt sadarbība kļūst arī par uzticēšanās resursu, kas vardarbības uzrādīšanas gadījumā ir ārkārtīgi būtiska. Arī klientiem, īpaši mazajās kopienās, drošāk ir griezties pie primārā veselības aprūpes speciālista, vardarbību ģimenē skatot kā ģimenes veselības, nevis sociālu problēmu, tādējādi saglabājot lielāku konfidencialitāti un izvairoties no stigmatizācijas kopienā. Treškārt, tā ir tiešā vardarbības saistība ar veselību tās plašākā izpratnē un ilgtermiņa perspektīvā. Ceturtkārt, nozari par nozīmīgu padara vardarbībā cietušo nonākšana ārstniecības personu uzmanības lokā. Pētījums rāda, ka šī nozare pagaidām neredz savu lomu vardarbības problēmas risināšanā, un šīs lomas maiņā būs nepieciešamas cilvēkresursu un kompetences uzlabošanas investīcijas.

Pakalpojuma kvalitāte un pieejamība

Cilvēkresursu organizācija

Bez vārtu vērēju funkciju skaidras definēšanas nepieciešamas arī pilnvaras funkciju īstenošanai. Vardarbībā iesaistītajai ģimenei jābūt pieejamiem

augstas kvalitātes un vajadzībām atbilstošiem pakalpojumiem visā Latvijas teritorijā. Būtisku lomu šo pakalpojumu programmu radīšanā un kvalitātes nodrošināšanā jāuzņemas valstij, Bērnu un ģimenes lietu ministrijai kā vardarbības ģimenē novēršanas programmas koordinatorei vai Labklājības ministrijai kā līdzšinējai sociālo pakalpojumu izstrādātājai. Labklājības ministrijas līdzšinējā centrālā loma vardarbības ģimenē novēršanā to ir faktiski padarījusi par jomas līderi ar vislielāko pieredzi novēršanas politikā. Bērnu un ģimenes lietu ministrijai uzņemties vardarbības ģimenē novēršanas politikas koordinators stafeti, būtiski ir šo resursu nepazaudēt, bet attīstīt, iesaistot veselības aprūpes nozari.

Institūciju funkciju, pienākumu un pilnvaru maiņa ir jāapstiprina gan attiecīgo iestāžu un speciālistu darbības reglamentā, gan pašvaldības saistošajos noteikumos, nosakot izpildes kontroles mehānismu. Visām iesaistītajām institūcijām jāzina, ka ir paredzēti līdzekļi un mehānismi, lai sniegtu atbalstu gan upurim, gan varmākam, gan citiem ģimenes locekļiem.

Pētījums liecina, ka psihologa, sociālā darbinieka, ārstniecības personas, jurista un citu speciālistu atbalsta pakalpojumi ir ierobežoti mazajās un no centriem attāļajās pašvaldībās. Plānojot speciālistu štata vietas, jāņem vērā pieejamības faktors. Vienotu bāzes likmju izstrādāšana atalgojumam un valsts atbalsts visu trūkstāšo speciālistu izglītošanai ir pamats pakalpojuma vienāda pieejamībai neatkarīgi no dzīvesvietas.

Rehabilitācijas pakalpojumu finansēšana

Viens no pakalpojumu kvalitātes rādītājiem ir pakalpojumu pieejamība, ko ietekmē pakalpojumu finansēšanas mehānisms. Bērnu rehabilitācija ir valsts apmaksāta, taču, kā atzīst darba grupa, tā jāveido specifiskāka. Latvijā nav pieaugušo rehabilitācijas sistēmas, izņemot sistēmu mātēm, kas saņem pakalpojumu kopā ar bērnu, un tiesātajām personām. Pētījums rāda, ka vardarbības rehabilitācijas pakalpojumu finansēšanas mehānismam ir vairākas problēmas. Piemēram, patlaban pakalpojumu apmaksā ir piesaistīta cietušā bioloģiskajam vecumam, un netiek ņemti vērā tādi faktori kā personas ienākumi un iespējas apmaksāt pakalpojumu, kā arī īpašās vajadzības. Lai vardarbības novēršana būtu efektīva, tajā jāiesaista visi ģimenes locekļi. Rehabilitācijas pakalpojumiem trūcīgajiem iedzīvotājiem jābūt

garantētiem no valsts budžeta, un pieejamību nedrīkst ietekmēt katras pašvaldības socioekonomiskā situācija.

Jāpaplašina trūcīgās personas definīcija. Vardarbība ģimenē ir cieši saistīta ar dažādu veidu tiesību atņemšanu un upura atkarību no varmākas. Līdzīgi kā bērni, arī pieaugušie var nonākt bezpalīdzīgā situācijā, ja varmāka nepiešķir vai atņem līdzekļus. Šādas personas atzīstamas par trūcīgām, ņemot vērā faktiskos, nevis formālos ģimenes apstākļus. Būtisks aspekts ir programmas nodrošināšana trūcīgajiem iedzīvotājiem, kur valstij un pašvaldībai jāuzņemas atbildība par pieejamību.

Pakalpojumu sniegšanā, izmantojot jau esošos resursus, jāiesaista gan veselības aprūpes nozare, gan nevalstiskās organizācijas. Šo nozaru līdzdalība līdz šim ir vērtējama kā neizmantotais resurss. Nevalstiskā sektora loma ir atbalsta pakalpojumu inovācija, specifisku programmu izstrāde un realizēšana.

Līdzīgi kā veselības aprūpes nozarē, arī vardarbības jomā jānosaka valsts apmaksāto rehabilitācijas bāzes pakalpojumu grozs, kas ir pieejams jebkurai vardarbībā cietušai personai neatkarīgi no vecuma, dzimuma, ienākumiem. Tā pamatā ir jābūt kompetentam un pēc iespējas vispusīgam vardarbības gadījuma un personas vajadzību izvērtējumam. Piemēram, psihoterapeita un psihologa konsultāciju iekļaušana valsts apmaksāto veselības aprūpes pakalpojumu grozā būtiski uzlabotu ar vardarbību ģimenē saistīto veselības problēmu risināšanu. Līdz šim tā bez maksas bijusi pieejama tikai atsevišķos projektos. Kā minimumam bāzes rehabilitācijas pakalpojumu grozā jābūt pieejamiem uz specifiskām mērķgrupām vērstiem ārstniecības personas, jurista, sociālā darbinieka, psihologa un psihoterapeita pakalpojumiem. Līdzās valsts apmaksātam bāzes pakalpojumu grozam jāizvērs arī plašāks piedāvājums ar iespēju pirkt kvalitatīvu pakalpojumu.

Indivīda tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību un dzīvi bez vardarbības

N1. attēlā ir ieskicētas iespējamās sadarbības saiknes, klientu un informācijas plūsmas. Problemātiska ir pakalpojumu vārtu vērtēju informēšana par potenciālajiem vardarbības gadījumiem, saglabā-

jot personas tiesības uz privāto dzīvi un personas datu neizpaušanu. Tiesībsargam jāuzņemas pārraugoša loma, līdzsvarojot visu ģimenes locekļu tiesības un tiesības uz dzīvi bez varmācības.

Skaidrība par klientu un informācijas plūsmu ir institūciju sadarbības pamats. Potenciālās ģimenes kā klienta gadījumā ir svarīga vienošanās par ģimenes, kā arī dažādo vardarbības veidu definēšanu. It īpaši attiecībā uz emocionālo vardarbību, kas arvien biežāk nokļūst speciālistu uzmanības lokā, taču ir grūtāk saskatāma, un tās atpazīšanai un risināšanai ir nepieciešamas padziļinātas zināšanas un prasmes.

Upuru drošība

Nepilngadīgo gadījumā darbojas institūciju tīkls, kas ļauj bērnu izolēt no vardarbīgās vides. Pieaugušo gadījumā risinājums ir sarežģītāks un atkarīgs no varmākas un upura individuāla lēmuma. Jau patlaban speciālisti iegulda darbu, motivējot iesaistītās personas līdzdarboties problēmas risināšanā. Papildus pašreizējiem centieniem jāpilnveido varmākas piespiedu ārstēšanas mehānismi, izmantojot ārstniecības personu atzinumus un viņu vārtu vērtēju lomu uz tālākiem pakalpojumiem. Probācijas dienesta pieredze rāda, ka notiesāto varmāku piespiedu rehabilitācija ir efektīvs līdzeklis. It īpaši svarīga tā ir rehabilitācijas sākuma posmā.

Drošības līdzekļa piemērošanai apsūdzētajam, ja tas noteikts ar tiesas lēmumu, jābūt skaidram mērķim. Aizliegums tuvoties patlaban formāli nodrošina procesuālo lietas izmeklēšanu, taču nav tieši vērst uz upura aizsardzību. Savukārt cietušā aizsardzībai no tālāka nodarījuma nav paredzēti līdzekļi. Lietu izmeklējot, policijai, strādājot ar sociālo dienestu, jāpiedāvā drošības risinājumi. Varmākas īslaicīga aizturēšana, kā rāda pētījumā iesaistīto speciālistu pieredze, neaizsargā cietušo un provocē vardarbības turpināšanos.

Patlaban Kriminālprocesa likums paredz publiskās apsūdzības kriminālprocesu par Krimināllikuma 130. pantā paredzēto nodarījumu ar vardarbību ģimenē saistītos gadījumos. 3. nodaļas rekomendācijās ieteikts paplašināt ģimenes definīciju, paplašinot personu loku, kuras ir tiesīgas uz valsts atbalstu

procesa virzīšanā. Tieslietu ministrijas priekšlikums par izlīgumu 130. panta ietvaros jāskata kā papildus solis publiskās apsūdzības procesam, kas var ietekmēt nevis procesa virzīšanu, bet gan soda nošķiršanu un atbalstu varmākas un upura rehabilitācijai.

Vardarbības gadījumu risināšanai nozīmīga ir paātrināta laulības šķiršanas kārtība tiesās. Ja par iemeslu laulības šķiršanai ir vardarbība ģimenē, tiesa, uzliekot sešu mēnešu samierināšanās termiņus, rīkojas neadekvāti. Tāpat lietas izskatīšanu bremzē prakse, ka tiesas nelabprāt pieņem skatīt lietas, kurās laulātie nav vienojušies par bērna aprūpes tiesībām un mantas sadali, kas ir grūti panākams situācijā, kad pastāv vardarbība ģimenē.

Darba vide un motivēšana

Pētījums uzrāda problēmas iesaistīto dienestu darbinieku motivācijas veidošanā. Iestādēs ir augsta kadru mainība un darbinieku trūkums. Atbalstošas darba vides radīšana un racionāla darba organizēšana ir priekšnosacījums kvalitatīvu pakalpojumu sniegšanai iedzīvotājiem.

Darba vietai jānodrošina regulāras inspekcijas tiem darbiniekiem, kas strādā ar klientu problēmām. Pētījums un ziņojuma darba grupas pieredze liecina, ka visās ar vardarbības novēršanu saistītajās profesijās ir augsts izdegšanas risks.

Katrai institūcijai jābūt mācību plānam un tā darbības izvērtēšanai. Starpinstitūciju sadarbību veicina kopīgas mācības. Katras institūcijas iekšienē jānodrošina informācijas apmaiņa par mācībās un pieredzes apmaiņa gūto informāciju un prasmēm. Visi šie pasākumi ļaus nostiprināt darbinieku motivāciju.

Darba grupa norāda arī uz speciālistu aktīvākas rīcības nepieciešamību, mainot institūciju darbinieku attieksmi pret klientu. Speciālisti parasti ieņem nogaidošu pozīciju, gaidot, ka klienti nāks pie viņiem. Pētījums parāda, ka situācijas uzlabošanai nepieciešama apmācītu speciālistu aktīva pozīcija, meklējot un motivējot klientus. Šāda attieksme ir galvenais faktors, kas ietekmēs attieksmes maiņu kopienā.

Institūciju rīcība un sadarbība

Sadarbība ļautu racionāli izmantot esošos speciālistus, nedublējot to funkcijas, bet veidojot komandu darbu un ļaujot saskatīt rīcības rezultātus. Labas sadarbības iestrādes jau pastāv Probācijas dienestā un bērnu aizsardzībā no vardarbības.

Bez formālas sadarbības regulācijas svarīga nozīme ir institūciju sadarbības koordinēšanai un izvērtēšanai. Labs risinājums šādas sadarbības stiprināšanai ir regulāras tikšanās, stiprinot institūciju speciālistu sadarbību reģionālā līmenī – rajonu/novadu un pilsetu visu iesaistīto nozaru speciālistiem un amatpersonām (policistiem, ārstniecības personām, sociālajiem darbiniekiem, skolu psihologiem, sociālajiem pedagogiem, bāriņtiesu pārstāvjiem u. c.) regulāri apspriežot gadījumu risinājumus. Pētījums rāda neformālo saikņu nozīmi labas sadarbības veidošanā, un to veidošanai jābūt prioritārai efektīvas rīcības nodrošināšanā.

Veselības aprūpes sektora loma

Veselības aprūpes nozares aktīvāka iesaistīšana būtiski uzlabos vardarbības ģimenē novēršanas situāciju. Pirmkārt, šai nozarei ir būtiska loma vardarbības seku tiesiskā apstiprināšanā un atzinumu sniegšanā gan par upura, gan varmākas stāvokli. Speciālistam, kas sniedz atzinumu par upura vai varmākas veselības stāvokli, jābūt operatīvi pieejamam, un veselības aprūpes nozarei jāgarantē pakalpojuma reģionāla pieejamība, plānojot gan speciālistu izvietojumu, gan risinot diennakts pieejamības jautājumu. Piemēram, pētījums rāda, ka atzinumu sniedzēja speciālista konsultācijas pieejamības trūkums neļauj tiesību sargājošām iestādēm nodrošināt varmākas piespiedu ārstēšanu. Savukārt kvalitatīva speciālistu atzinuma iegūšanu kavē gan cilvēkresursu trūkums, gan praktizējošo speciālistu noslogotība.

Probācijas dienesta starptautiski gūtā pieredze liecina, ka sākotnējai problēmas risināšanai ārējais piespiedu ārstēšanas mehānisms ir svarīgs, lai radītu motivāciju tālākai brīvprātīgai rehabilitācijai.

Otrkārt, veselības aprūpes nozare ir būtiska vardarbības atpazīšanā. Izņemot neatliekamo medicīnisko palīdzības dienestu un slimnīcas uzņemšanas

nodaļas, ārstniecības personām trūkst iniciatīvas ziņot par iespējamiem vardarbības gadījumiem un sniegt pacientam atbalstu ne tikai ārstēšanā, bet arī traumu un ievainojumu novēršanā. Motivāciju ietekmē ārstniecības personu pārslogotība un laika trūkums. Nepieciešams uzlabot arī ārstniecības personu motivāciju sniegt informāciju VSMTA par vardarbības gadījumiem statistiskās datubāzes veidošanai, uzlabojot situācijas analīzi un vardarbības cēloņu identifikāciju.

Rīcība vardarbības novēršanas jomā radīs papildus pienākumus, taču ar profilakses palīdzību ilgtermiņā ļaus samazināt izmaksas no vardarbības cietušo personu un potenciālo varmāku ārstēšanā. Cilvēkresursu efektīvākai izmantošanai vardarbības novēršanas darbā jāiesaista vidējais medicīniskais personāls.

Būtiska ir vardarbības atpazīšana ne tikai smagu seku gadījumā. Piemēram, nevērība pret bērnu kā apzināta vardarbības forma ir maz atpazīta. No vienas puses, ģimenes ārstiem un ģimenes ārstu palīgiem ir svarīga loma, mācot vecākus, lai nevērība pret bērnu kļūtu par apzinātu un atpazītu vardarbības formu. No otras puses, iespējamās vardarbības atpazīšanai psihosomatisku saslimšanu gadījumā jāklūst par vienu no rutīnas apmācības taktikām.

Pakalpojumu integrēšana kopienas un valsts līmeņa politikā

PVO ziņojums un nacionālā pētījuma pieredze norāda, ka vardarbības cēloņi sakņojas valsts un vietēja mēroga socioekonomiskajā dzīvē. Šajā sadaļā piedāvātā sadarbības shēma ir jāskata saistībā ar citām valdības un pašvaldību aktivitātēm.

Vardarbība pret bērnu ir cieši saistīta ar vecāku nolosotību. Bieži vien nevis bezdarbs, bet pārslogota rada situāciju, kad bērnam netiek veltīta atbilstoša uzmanība. Šādā situācijā bērna aizsardzību var panākt ar atvieglojumu palielināšanu strādājošajiem vecākiem, gan bērna aprūpes atbalsta pasākumu uzlabošanu.

Vardarbības līmenis kopienā ir atkarīgs no ekonomiskās situācijas. Tā rada sociālo spriedzi, ko iedzi-

votāji risina, piemēram, ar reibinošo vielu lietošanu. Tikai nodarbinātības pasākumu veicināšana kopā ar sociālo rehabilitāciju spēs radīt pārmaiņas situācijā.

Vardarbības uzskatīšana par trūcīgo iedzīvotāju problēmu slēpj vardarbību ekonomiski labvēlīgajās ģimenēs. Palīdzības sniegšanā šīm ģimenēm jāņem vērā ekonomiskās atkarības saiknes starp ģimenes locekļiem un upura bezpalīdzīgais ekonomiskais un sociālais stāvoklis, sniedzot atbalstu.

Nepieciešams apzināt kopienas līmenī jau pastāvošos atbalsta resursus un veicināt to izmantošanu. Piemēram, atbalsta ģimeņu tīkli, pašpalīdzības grupu organizēšanās, jauno vecāku skoliņas. Kopiena kā resurss atrodas vistuvāk ģimenei, tādēļ tās aktīva iesaistīšana ir būtiska visos trijos vardarbības novēršanas posmos

Būtiska ir tiesību sargājošo institūciju sistēmas darbība vardarbības novēršanā. Izveidojot vardarbības ģimenē definīciju un pakārtojot ar vardarbību ģimenē saistīto lietu virzīšanu publiskā apsūdzības procesā, svarīgi, lai tiesneši labi izprastu vardarbības mehānismu un soda noteikšanā izmantotu pieejamās piespiedu ārstēšanas un rehabilitācijas programmas. Šim mehānismam nepieciešama atbilstīga kontrole.

Rekomendācijas

Vienota politika

1. Izveidot vienotu valsts politiku Ministra kabineta līmenī, apvienojot dažādu nozaru (veselības, izglītības, tieslietu, labklājības, ģimenes lietu) kompetenci vardarbības mazināšanai. Vienoties par kopīgu darbības plānu, pārraudzīt tā izpildi un regulāri izvērtēt. Vienoties par finanšu piešķiršanu programmas īstenošanai.

2. Lai spriestu par vardarbības patiesajiem apjomiem un tādējādi plānotu efektīvākas programmas, veicināt pēc iespējas ticamu datu vākšanu, tai skaitā pētniecību, koordināciju un analīzi visās iesaistītajās nozarēs.

3. Atbilstoši vajadzībām veidot atbilstošas profilakses, kā arī rehabilitācijas programmas, identificēt mērķgrupas un prioritātes, operatīvi reaģēt uz politikas koriģēšanas vajadzībām.

Vardarbības ģimenē novēršanas mehānismi

1. Definēt vardarbību ģimenē kā atsevišķu kategoriju gan noziedzīga nodarījuma kvalificēšanai, gan procesa virzīšanai, gan sociālo un veselības pakalpojumu izstrādāšanai, lai novērstu vardarbību ģimenē.
2. Ģimenei jāklūst par vienību, ar kuru speciālisti strādā, ja ģimenē konstatēta vardarbība.
3. Institūciju funkcijām, tiesībām un pienākumiem ir jābūt saistītiem un definētiem vienotā sadarbības shēmā, atpazīstot vardarbību, novēršot to, kā arī rehabilitējot ģimeni.
4. Valstij jāinvestē specifisku rehabilitācijas programmu izstrādē vardarbības upuru un varmāku mērķa grupām vai jāpārņem citu valstu pozitīvā pieredze atbilstoši Latvijas situācijai un vajadzībām.
5. Visā Latvijā, neatkarīgi no personas sociālā un ekonomiskā statusa, jābūt vienādi pieejamiem kvalitatīviem atbalsta instrumentiem vardarbības problēmas risināšanā ģimenē.
6. Trūcīgo iedzīvotāju statuss vardarbības ģimenē gadījumos jāizvērtē individuāli, neņemot vērā visas ģimenes kopējo materiālo stāvokli. Vardarbība neļauj visiem ģimenes locekļiem gūt no tā vienādu labumu.
7. Sociālajam dienestam un primārās veselības aprūpes nozarei jākalpo par vārtu vērējiem veselības un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu saņēmējiem vardarbības ģimenē gadījumos.
8. Jāizvērtē valsts apmaksātā veselības aprūpes pakalpojuma groza atbilstība vardarbības upuru un varmāku rehabilitācijai.
9. Jāveicina sabiedrības izglītošana par vardarbības jautājumiem, lai upuri zinātu savas tiesības un spētu saņemt atbilstošus pakalpojumus.

Politikas integrēšana

1. Vardarbības novēršanas pakalpojumiem jābūt cieši saistītiem ar vietēja un valsts mēroga nodarbinātības politiku.
2. Vardarbības novēršana ģimenē ir cieši saistīta ar dzimumu līdztiesību – upuri un vardarbības novēršēji pārsvarā ir sievietes. Ģimenes līmenī sievietes bieži nonāk ekonomiskā un emocionālā atkarībā tradicionālo dzimumu lomu dēļ. Novēršanas līmenī nodarbinātās sievietes saņem zemu un nestabilu atalgojumu, atspoguļojot tos pašus dzimumu stereotipus. Vardarbības novēršanu sekmēs dzimumu līdztiesības principa ievērošana darba un citās politikas jomās.

3. Vardarbība pret bērniem no strādājošo vecāku/a puses ir tieši atkarīga no nodarbinātības un nodokļu politikas, kas neļauj ģimenei izdzīvot, vecākiem/am strādājot tikai vienu slodzi.
4. Lai atbalstītu vecākus darba un ģimenes dzīves apvienošanā, jāpilnveido pirmsskolas vecuma bērnu aprūpes sistēma, valsts un pašvaldības finansētas bērnu brīvā laika pavadīšanas iespējas. Tas veicinās arī bērnu drošību un mazinās to vardarbības gadījumu skaitu, kad vecāku nodarbinātības dēļ bērni tiek atstāti novārtā.
5. Profilakses darbā svarīga loma ir izglītības sistēmai, veidojot izglītības programmas, kurās tiek "amortizēti" potenciālie vardarbības riska faktori. Piemēram, attiecību kultūra, konflikta risināšanas prasmes, tolerance un iecietība pret atšķirīgo, dzimumu lomu un stereotipu atpazīšana un izvērtēšana.
6. Darba devējiem atbalstīt vecākus – darba ņēmējus – un, organizējot darbu, ņemt vērā vecāku pienākumus bērna drošības garantēšanā.
7. Mazināt alkohola un citu atkarību izraisīto vielu kaitējumu kā vienu no būtiskiem veicinošiem faktoriem vardarbības radīšanā.

Speciālistu apmācība: atpazīšana un rīcība

1. Vardarbības ģimenē atpazīšana un rīcība atpazīšanas gadījumā iekļaujama visu vardarbības novēršanas darbā iesaistīto institūciju – tiesību sargājošo, veselības aprūpes, izglītības, sociālo dienestu – pārstāvju mācību programmās.
2. Jāveido atbalstoša darba vide un jāmotivē darbinieki, novēršot augsto kadru mainību un risinot speciālistu trūkumu.
3. Valstij jāplāno speciālistu sagatavošana, nodrošinot taisnīgu pakalpojumu pieejamību visā Latvijā.

Kopienas rīcība

1. Jāstiprina mediju loma un it īpaši televīzijas kā pieejamākā medija loma vardarbības atpazīšanā, novēršanā un kopienas rīcības standartu veidošanā.
2. Jāstiprina nevalstiskā sektora loma vardarbības atpazīšanā un kopienas atbildīgas attieksmes veidošanā.
3. Nevalstiskais sektors jāatbalsta kā efektīvākais sektors, atbildot uz pēkšņām vajadzībām un izņēmuma situācijām vardarbības ģimenē novēršanā.